

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

FILIALA CLUJ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ

CERCETĂRI
DE
LINGVISTICĂ

ANUL VIII

2

IULIE – DECEMBRIE

1963

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
FILIALA CLUJ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

ANUL VIII

2

IULIE - DECEMBRIE

1963

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

REVISTĂ A INSTITUTULUI DE LINGVISTICĂ AL ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

FILIALA CLUJ

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. E. PETROVICI (*redactor responsabil*), D. MACREA
(*redactor responsabil adjunct*), V. BREBAN, H. JACQUIER,
B. KELEMEN, M. HOMORODEAN, P. NEIESCU,
I. PĂTRUȚ, R. TODORAN, AURELIA STAN (*secretar
de redacție*).

SUMAR

VALORIFICAREA MOȘTENIRII LINGVISTICE

D. MACREA, I. A. Candrea

Pag.

189

FONETICĂ ȘI FONOLOGIE

- PETRU NEIESCU, Schiță a sistemului fonologic al unui grai din sudul Banatului 207
 ANDREI AVRAM, Observații asupra fonologiei graiului din Scărișoara . . . 215

GRAMATICĂ ȘI LEXIC

- I. PĂTRUȚ, Despre structura morfologică a verbelor românești de origine slavă 229
 B. KELEMEN, Cu privire la lexicul lui Ioan Zoba din Vinț (Contribuții la istoria limbii române din sec. al XVII-lea) 239
 PIA GRADEA, Termenii pentru 'bellum' în *Atlasul lingvistic român* 245

ONOMASTICĂ

- M. HOMORODEAN, Probleme de toponimie 265

LIMBĂ LITERARĂ

- LIDIA SFÎRLEA, Valori stilistice ale neologismului în poezia lui G. Toprceanu 271

NOTE

- E. PETROVICI, Note etimologice 291
 R. TODORAN, Note lexicologice 301
 ADELA MURAR, O curioasă (?) construcție sintactică: *Ți-l trebuie?* 313

DISCUȚII

D. MACREA, Ortografia actuală a limbii române. Cîteva precizări.	315
V. BREBAN, În legătură cu scrierea cuvintelor compuse	325
HEANA NEIESCU, AURELIA STAN și IOAN STAN, Contribuții statistice la studiul paternității <i>Cîntării României</i>	329
RITA CHIRICUȚĂ-MARINOVICI, Unele aspecte de ordin semantic în analiza raportului dintre subiect, predicat și complementul direct	343

RECENZII

T. P. LOMTEV, Сравнительно-историческая грамматика восточно-славян- ских языков (Морфология), Moscova, 1961, 323 p. (O. Vințeler) . . .	347
T. PAPAHAĞI, Dicționarul dialectului aromîn, general și etimologic (Dictionnaire aroumain [macédo-roumain], général et étymologique), București, Editura Academiei R.P.R., 1963 (<i>I. I. Russu</i>)	350
„Language”, Journal of the Linguistic Society of America, Baltimore, vol. 37 (1961), nr. 1, ianuarie-martie, nr. 2, aprilie-iunie (<i>Ana Tătaru</i>).	361
<i>Probleme de lingvistică matematică</i> , în Type-Token Mathematics, de Gustav Herdan, 1960, Mouton Co., 's Gravenhage (<i>Mariana Bilan</i>)	365

СОДЕРЖАНИЕ

Стр.

ОСВОЕНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО НАСЛЕДСТВА

- Д. МАКРЯ, И. А. Кандря 189

ФОНЕТИКА И ФОНОЛОГИЯ

- ПЕТРУ НЕЙЕСКУ, Очерк фонологической системы одного из говоров
южного Баната 207
- А. АВРАМ, Замечания относительно фонологии говора села Скэришоара 215

ГРАММАТИКА И ЛЕКСИКА

- И. ПЭТРУЦ, О морфологической структуре румынских глаголов славян-
ского происхождения 229
- Б. КЕЛЕМЕН, О лексике Иоана Зоба из Винца (К вопросу истории
румынского языка XVII века) 239
- ПИЯ ГРАДЯ, Термины для слова 'bellum' в *Румынском лингвистическом
атласе* 245

ОНОМАСТИКА

- М. ХОМОРОДЯН, Вопросы топонимики 265

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК

- Л. СФЫРЛЯ, Стилистическая ценность иностранных заимствований в
поэзии Г. Топырчану 271

ЗАМЕТКИ

- Э. ПЕТРОВИЧ, Этимологические заметки 291
- Р. ТОДОРАН, Лексикологические заметки 301
- АДЕЛА МУРАР, Любопытное (?) синтаксическое построение: *Ti-i
trebuie?* 313

ДИСКУССИИ

Д. МАКРЯ, Орфография современного румынского языка. Некоторые уточнения	315
В. БРЕБАН, В связи с написанием сложных слов.	325
ИЛИАНА НЕЙЕСКУ, АУРЕЛИЯ СТАН и ИОАН СТАН, Статистические исследования в связи с вопросом об авторстве поэмы <i>Cîntarea Romîniei</i>	329
РИТА КИРИКУЦЭ-МАРИНОВИЧ, Некоторые аспекты семантического порядка в исследовании связи, существующей между подлежащим, сказуемым и прямым дополнением	343

РЕЦЕНЗИИ

Т. П. ЛОМТЕВ, Сравнительно-историческая грамматика восточно-славянских языков (Морфология), Москва, 1961, 323 стр. (О. Винцелер)	347
Т. РАПАНАГИ, Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic (Dictionnaire aromain [macédo-roumain], général et étymologique), Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1963. (И. И. Руссу)	350
«Language», Journal of the Linguistic Society of America, Baltimore, том 37 (1961), № 1, январь-март, № 2, апрель-июнь (Ана Тэтару)	361
<i>Probleme de lingvistică matematică</i> în Type-Token Mathematics по Густав Хердан, 1960, Moulton Co., 's Gravenhage (Марияна Битан)	365

SOMMAIRE

L'HÉRITAGE LINGUISTIQUE

D. MACREA, I. A. Candrea	189
--------------------------	-----

PHONÉTIQUE ET PHONOLOGIE

PETRU NEIESCU, Esquisse du système phonologique d'un parler du sud du Banat	207
A. AVRAM, Observations sur la phonologie du parler de Scărișoara	215

GRAMMAIRE ET LEXIQUE

I. PĂTRUȚ, Sur la structure morphologique des verbes roumains d'origine slave	229
B. KELEMEN, Sur le lexique de Ioan Zoba de Vinț (contributions à l'histoire de la langue roumaine du XVII ^e siècle)	239
PIA GRADEA, Termes pour 'bellum' dans l' <i>Atlas linguistique roumain</i> .	245

ONOMASTIQUE

M. HOMORODEAN, Problèmes de toponymie . .	265
---	-----

LANGUE LITTÉRAIRE

LIDIA SFÎRLEA, Valeurs stylistiques du néologisme dans la poésie de G. Topliceanu	271
---	-----

NOTES

E. PETROVICI, Notes étymologiques	291
R. TODORAN, Notes lexicologiques	301
ADELA MURAR, Une étrange (?) construction syntaxique : <i>Ți-l trebuie?</i>	313

DISCUSSIONS

D. MACREA, L'orthographe actuelle de la langue roumaine. Quelques précisions	315
V. BREBAN, Sur l'orthographe des mots composés	325
ILEANA NEIESCU, AURELIA STAN et IOAN STAN, Contributions statistiques à l'étude de la paternité de <i>Cîntarea României</i>	329
RITA CHIRICUȚĂ-MARINOVICI, Aspects sémantiques dans l'analyse du rapport entre le sujet, le verbe et le complément d'objet direct	343

COMPTES RENDUS

T. P. LOMTEV, Сравнительно-историческая грамматика восточно-славянских языков (Морфология), Moscou, 1961, (323 p.) (<i>O. Vințeler</i>) .	347
T. PAPAHAĞI, Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic, Ed. Acad. R.P.R., Bucarest, 1963 (<i>I.I. Russu</i>)	350
«Language», Journal of the Linguistic Society of America, Baltimore, volume 37 (1961), n° 1, janvier-mars, n° 2, avril-juin (<i>Ana Tătaru</i>)	361
<i>Probleme de lingvistică matematică în Type-Token Mathematics</i> , par Gustav Herdan, 1960, Mouton Co., 's Gravenhage (<i>Mariana Bitan</i>)	365

I. A. CANDREA

DE

D. MACREA

I. A. Candrea a făcut parte din pleiada de lingviști români care, la începutul secolului nostru, au dat un puternic impuls cercetărilor asupra istoriei și structurii limbii române: Al. Philippide, H. Tiktin, O. Densusianu și Sextil Pușcariu.

Spre deosebire de acești mari contemporani ai săi, personalitatea științifică a lui I. A. Candrea n-a făcut până acum obiectul nici unui studiu de ansamblu.

Reconstituirea biografiei lui prezintă unele dificultăți din cauza lipsei datelor documentare. Arhiva Facultății de filologie din București, unde I. A. Candrea a fost profesor timp de 25 de ani, nu cuprinde decît foarte puține date. Nici *Dicționarul enciclopedic ilustrat* «Cartea Românească» din 1931, al cărui autor principal a fost I. A. Candrea însuși, nu conține decît cîteva date sumare biobibliografice. Nu s-a întocmit pînă acum nici măcar o bibliografie a lucrărilor lui care să pună în lumină bogăția și varietatea acestora. Fișierul Bibliotecii Academiei R.P.R., deși foarte cuprinzător la numele lui I. A. Candrea, n-a putut înregistra numeroasele etimologii, articole și note din reviste și ziare, pe care autorul nu le-a adunat niciodată în volum.

Studiul de față este prima încercare de sinteză critică asupra operei științifice a lui I. A. Candrea. El va trebui urmat de alte lucrări de reconsiderare, mai ales din partea foștilor săi elevi care l-au cunoscut direct.

I. A. Candrea s-a născut la București în 1872 dintr-o familie numită Hecht, stabilită demult în capitala țării. Tatăl său a fost tehnician constructor, iar un unchi, ofițer, a fost avansat colonel în războiul din 1877. Studiile medii le-a făcut la liceul „Gheorghe Lazăr”, unde și-a luat bacalaureatul în 1892, iar cele universitare la Facultatea de litere și filozofie a Universității din București, între 1892 și 1895, avînd aici ca profesor pe „marele Hasdeu”, cum îl numește I. A. Candrea.

Fiind încă student, el începe, în colaborare cu N. Canianu, să elaboreze *Dicționarul geografic al județului Dolj* și *Dicționarul geografic al județului Putna*, apărute, primul în 1896, iar al doilea în 1897, ambele fiind premiate de Societatea geografică română. Aceste lucrări sînt prețioase și astăzi din punct de vedere lingvistic pentru datele toponimice bogate pe care le cuprind.

În 1897 pleacă la Paris pentru continuarea studiilor de lingvistică, unde audiază, la Sorbona și la École Pratique des Hautes Études, cursurile lui Gaston Paris, Paul Mayer, Antoine Thomas, É. Picot și J. Gilliéron, lărgindu-și orizontul științific, deschis în țară de Hasdeu, în domeniile romanisticii moderne, lexicografiei și geografiei lingvistice.

În timpul studiilor la Paris, I. A. Candrea l-a cunoscut pe Ovid Densusianu, al cărui colaborator și prieten a rămas pînă spre sfîrșitul vieții, cînd, deveniți personalități științifice proeminente, au ajuns la unele diferențieri de opinii care i-au distanțat într-o oarecare măsură.

După obținerea, în 1902, a doctoratului la Facultatea de litere din Paris, cu teza *Les éléments latins de la langue roumaine, le consonantisme*, I. A. Candrea se întoarce în țară, unde este numit, în 1903, profesor de limba franceză la Gimnaziul din Craiova, iar în 1904, la liceul „Mihai Viteazul” din București, funcționînd aici pînă în 1920.

Ca profesor în învățămîntul mediu, I. A. Candrea a desfășurat o activitate lingvistică prodigioasă. În 1905 este cel mai apropiat colaborator al lui O. Densusianu la fondarea și organizarea Societății filologice romîne, care, deși de scurtă existență, a avut un rol important în promovarea cercetărilor lingvistice la noi. În cadrul acestei societăți, I. A. Candrea a prezentat numeroase comunicări și a participat activ la conducerea „Buletinului” ei, apărut între 1905 și 1907.

În 1913, pe baza bogatei activități științifice desfășurate ca profesor în învățămîntul mediu, I. A. Candrea, sprijinit de O. Densusianu, este numit conferențiar la catedra de filologie romanică de la Facultatea de litere și filozofie din București. În 1927 a fost numit profesor de dialectologie și folclor romanic la aceeași facultate, post în care a funcționat pînă în 1938, cînd, împlinind 66 de ani, a fost pensionat pentru limită de vîrstă, după legea de organizare a învățămîntului superior în vigoare atunci. A murit în 1952, la Paris, unde se dusesese să-și viziteze unica fiică, stabilită acolo de multă vreme.

I. A. Candrea a fost un cercetător fecund în aproape toate domeniile lingvisticii romîne. Preocupările lui variate i-au fost înlesnite de cunoașterea limbilor clasice, a principalelor limbi moderne și ale popoarelor vecine, pe care și le-a însușit încă din tinerețe, atît în țară cît și în timpul studiilor la Paris.

Deoarece I. A. Candrea a avut în permanență preocupări simultane asupra diferitelor aspecte ale limbii romîne, nu vom putea analiza activitatea lui după criteriul cronologic, ci după grupele de probleme studiate, în care vom include toate lucrările mai importante de aceeași natură scrise la epoci diferite.

Cea mai îndelungată și mai consistentă activitate a fost depusă de I. A. Candrea în domeniul lexicologiei și lexicografiei. Acest fapt își are explicația în orientarea cercetărilor din epoca de formare a lui ca lingvist. Atât în străinătate cât și în țara noastră preocupările lexicologice și lexicografice au fost deosebit de intense în a doua jumătate a secolului trecut, când aproape în toate țările europene se elaborau mari dicționare ale limbilor naționale. La noi se începuse de către B. P. Hasdeu, într-o atmosferă de mare însuflețire, elaborarea *Dicționarului Academiei Române*; în Franța, unde I. A. Candrea și-a continuat studiile, preocupările lexicologice și lexicografice erau dominate de É. Littré, A. Hatzfeld, A. Darmesteter și A. Thomas, care au elaborat dicționare ale limbii franceze, celebre și astăzi în întreaga lume.

Epoca în care I. A. Candrea își elaborează primele lui studii de lexicologie era stăpinită la noi de preocuparea de a descoperi și de a pune în lumină elementele latine ale limbii române, ca o reacțiune împotriva tezei greșite a lui A. de Cihac, după care elementele lexicale slave formau majoritatea vocabularului românesc.

Ocupându-se de lexicul limbii române sub aspectul lui etimologic, I. A. Candrea păstrează însă spiritul obiectiv de cercetare, care a caracterizat întreaga lui muncă științifică.

În 1893, fiind încă student, el a publicat, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, condusă de Grigore Tocilescu, un valoros studiu intitulat *Cîteva substrate latine vulgare*, prin care lua parte la o discuție științifică foarte actuală în acea vreme în romanistică.

Studiul latinei populare se așeza abia atunci pe baze științifice. Impulsul hotărîtor îl dase în acest domeniu lucrarea de mare răsunet a lui Gustav Gröber *Vulgärlateinische Substrate in romanischen Wörtern*, publicată între anii 1883 și 1889 în „Archiv für lateinische Lexicographie”.

Reconstituirea de forme latine populare, neatestate în texte și inscripții, dar care stau la baza multor forme din limbile romanice, constituia atunci o preocupare dominantă în romanistică.

Pornind de la materialul lexical românesc, pe care Gustav Gröber nu l-a cunoscut, I. A. Candrea a îmbogățit lista acestuia cu 201 cuvinte latine populare reconstituite de el. Dintre acestea sînt de menționat: **allentare*, din care îl avem pe *alinta*, **allargare* > *alerga*, **allongare* > *alunga*, **brosca* > *broască*, **cingla* > *chingă*, **clagum* > *chiag*, **fomes* > *foame*, **galleta* > *găleată*, **glemus* > *ghem*, **libertare* > *ierta*, **matia* > *mafe*, **ventulare* > *vîntura*, **viritia* > *riață* ș. a.

Pentru fiecare din prototipurile reconstituite, I. A. Candrea indică, alături de forma românească, formele din celelalte limbi romanice care presupun același prototip latin popular.

Reconstituirile făcute de I. A. Candrea au fost însușite aproape în întregime de O. Densusianu în monumentală sa lucrare *Histoire de la langue roumaine* (vol. I, 1902).

Din aceeași preocupare de a stabili compoziția istorică a vocabularului românesc a rezultat, în 1902, studiul *Etymologies roumaines*,

publicat la Paris în revista „Romania”¹, în care I. A. Candrea demonstrează originea latină a unor cuvinte ca: *adăpost*, *adioă*, *adevăr*, *aiapt*, *ardă*, *botez* (a boteza), *câsca*, *ciur*, *creier*, *despica*, *deștept* (a deștepta), *flă-mînd*, *fluture*, *mușca*, *pușin*, *plăpînd* ș.a.

Acest studiu este completat, în anii 1904–1905, cu o nouă contribuție: *Din elementele latinești ale limbii romîne*, publicată în „Convorbiri literare”², în care stabilește etimologia latină a cuvintelor de uz general: *adia*, *anin* (*arin*), *dărîma*, *încînta*, *mesteacăn*, *mistreț*, *pătlagină*, *pătul*, *a strepezi*, precum și a cuvintelor regionale: *tindeică* (*lindeche*), *piedin*, *târșină*, *steregie*, *torugă* (*turugă*) ș.a. Bazate pe cunoașterea adîncă a culturii noastre populare, etimologiile acestor cuvinte au rămas valabile și astăzi.

I. A. Candrea a inaugurat în lexicologia noastră cercetarea științifică a răspîndirii cuvintelor romînești în limbile vecine. În studiul *Elemente romîne în limbile slavice*³, el a analizat o serie de toponimice romînești din Galiția (*Petrusza*, *Fraga*, *Petranka*, *Strymba*), Boemia (*Kristin*, *Purkarec*), Croația și Slovenia (*Petricika*, *Batrina*, *Bezuina*, *Katun*, *Durmîtor*, *Vizitor*), care sînt urme ale răspîndirii romînilor în aceste regiuni în cursul evului mediu. I. A. Candrea a stabilit de asemenea originea romînească, în limbile popoarelor slave vecine, a aproape două sute de cuvinte din domeniul pastoral și agricol, care, păstrîndu-și în general, ca și numele topice, fonetismul original, sînt considerate în mod just de el ca prețioase urme de limbă romînă veche, anterioară apariției primelor noastre texte.

Cercetarea numelor topice și a cuvintelor comune romînești din limbile popoarelor slave vecine întreprinsă în acest studiu este considerată de I. A. Candrea doar ca o schiță pentru o lucrare mai vastă care urma să includă și studiul literaturii populare a acestor popoare în comparație cu cea romînească, intenție pe care el a abandonat-o însă ulterior. Studiul toponimicelor și al antroponimicelor romînești din limbile popoarelor vecine a fost reluat și adîncit mai tîrziu de Nicolae Drăganu, în lucrarea *Romîni în seacurile IX–XIV pe baza toponimiei și onomasticii*⁴.

I. A. Candrea s-a simțit în schimb atras de lucrări lexicografice de mari proporții, în primul rînd de elaborarea dicționarului limbii romîne.

În colaborare cu O. Densusianu, dar figurînd ca prim autor, a publicat, în 1909, *Dicționarul etimologic al limbii romîne, elementele latine*, care a apărut numai pînă la cuvîntul *a putea*. Acest dicționar era a treia încercare de a stabili inventarul cuvintelor moștenite de limba romînă din latină. Prima încercare a fost făcută de A. de Cihac în 1871, în volumul I din *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, iar a doua de Sextil Pușcariu, în 1905, în *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*.

¹ Vezi „Romania”, Paris, XXXI, 1902.

² Vezi „Convorbiri literare” XXXVIII–XXXIX (1904–1905), p. 874–884, 125–137, 1119–1138.

³ Vezi „Noua revistă romînă”, nr. 9 (1900), p. 339–409.

⁴ Vezi D. Macrea, *Nicolae Drăganu*, în „Cercetări de lingvistică”, VI (1961), nr. 1, p. 9–24.

Lucrat la nivelul științei timpului, cu traducerea în franceză a fiecărui cuvînt și cu redarea formelor corespunzătoare din dialectele sud-dunărene ale limbii noastre și din celelalte limbi romanice, dicționarul lui I. A. Candrea și O. Densusianu, deși neterminat, a constituit un important moment în cercetarea științifică a etimologiei vocabularului românesc⁵.

Tot în 1909, I. A. Candrea și O. Densusianu au început publicarea unei alte mari lucrări lexicografice *Dicționar general al limbii romîne*, menit să înlocuiască *Dicționarul Academiei Romîne*, a cărui elaborare era încredințată din 1906 lui Sextil Pușcariu. Dicționarul lor și-a întreprins apariția chiar de la prima literă, publicîndu-se doar pînă la cuvîntul *azvîrli*.

Lucrarea nu are o prefață explicativă, dar din titlul ei rezultă planul vast al autorilor: „Dicționar general al limbii romîne din trecut și de azi, cuprinzînd formele literare cu citațiuni din scriitorii vechi și de azi, formele dispărute azi din limbă cu indicarea izvoarelor din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea, formele literare din tot domeniul daco-romîn cu indicarea regiunii unde se întrebuițează, etimologia cuvîntelor a căror origine e bine stabilită”. Dicționarul cuprindea, pentru înția oară la noi, ilustrații pentru concretizarea diferitelor noțiuni.

În afară de faptul că pentru un dicționar ilustrat condițiile grafice în care începuse să apară erau necorespunzătoare, el cuprindea, în tendința de a fi cît mai complet, și forme artificiale ca: *aculă*, *anticuitate*, *liceur* (lichior), sau regionalisme neviabile ca: *a acsintădrui* (a recruta), *ambrișig* (ciștig), *a adeli* (a ademeni) ș.a.⁶.

După încetarea apariției *Dicționarului general*, I. A. Candrea a continuat să adune și să redacteze singur, pe baza aceluiași plan, materialul lexical românesc, reușind, în 1931, după 22 de ani, să publice *Dicționarul enciclopedic ilustrat* « Cartea Romînească », a cărei primă parte este *Dicționarul limbii romîne din trecut și de astăzi*, elaborat de el, iar a doua parte *Dicționarul istoric și geografic universal*, elaborat de Gh. Adamescu.

Acest dicționar este opera cea mai de seamă a lui I. A. Candrea, reprezentînd un impresionant exemplu de muncă, răbdare și știință. Evocînd în prefață munca depusă la elaborarea lui, I. A. Candrea arată că: „a făcut tot ce e omeneste posibil, jertfindu-și o bună parte a vieții, muncind ani îndelungați cîte 16 ore pe zi, ca să adune într-un mănunchi florile răslețite pe ici pe colo ale graiului românesc, pe care să-l pună cu drag la îndemîna oricui, ca să-i poată sluji de pildă și îndrumare, de dascăl și sfătuitoare, în toate împrejurările. Recunosc din capul locului că mare mi-a fost îndrăzneala de a lua asupra-mi — un om singur, supus ca oricare altul slăbiciunilor — înfăptuirea unui astfel de ideal. Dar nu mi-am precupețit nici timpul, nici sănătatea, ca să pot duce la bun sfîrșit greaua întreprindere ce luasem asupra-mi”.

⁵ O campanie nedreaptă de discreditare a acestei lucrări a fost dusă de G. Pascu în „Vlața romînească” și în „Beiträge zur Geschichte der rumänischen Philologie”, 1920. p. 13—31.

⁶ Vezi „Convorbiri literare” XLIII (1909), nr. 2, p. 202—206.

Ca concepție generală, dicționarul lui I. A. Candrea a îmbinat cele mai bune elemente ale dicționalelor franceze : *Larousse*, cel al lui Littré, cel elaborat de Hatzfeld-Darmesteter-Thomas și ale celor românești al lui Șăineanu și al lui Tiktin. El s-a străduit să cuprindă atât cuvintele limbii romine vechi cit și ale celei contemporane, literare și regionale.

Din limba veche, pe lângă cuvintele curente și astăzi, au fost incluse cele care se referă la stările de lucruri, așezămintele, demnitățile, datinile și credințele din trecut, la viața și îndeletnicirile țăranului. Nu au fost incluse turcismele care se întâlnesc numai sporadic în cronici și în documente vechi. Dicționarul cuprinde numeroase locuțiuni și proverbe care oglindesc modul de gindire și psihologia poporului român. Au fost incluse un mai mare număr de regionalisme decât în dicționarele lui Șăineanu și Tiktin, cu indicarea regiunii în care circulă.

Din limba modernă a fost cuprins întreg vocabularul de largă circulație, dar și un număr exagerat de neologisme din franceză, unele de foarte îngustă specialitate, altele chiar necunoscute : *abstrus*, *alidadă*, *brigantină* ș.a., luate de autor direct din dicționarele franceze. În privința abuzului de neologisme franceze, dicționarul lui I. A. Candrea întrece cu mult pe cel al lui Lazăr Șăineanu.

Sensurile cuvintelor au fost redată în ordinea istorică, de la cel mai vechi la cel mai nou, ele fiind ilustrate prin citate din literatura cultă și populară. Numeroase dintre neologisme n-au putut fi însoțite de citate, dovedindu-se prin aceasta că ele nu erau încetățenite în limbă.

Dicționarul indică în mod sumar și etimologia cuvintelor.

Fată de lucrările lexicografice românești apărute anterior, dicționarul lui I. A. Candrea cuprinde cel mai mare număr de cuvinte : 42 269. El a însemnat, pentru timpul cînd a apărut, un vădit progres științific și de tehnică în lexicografia noastră.

După modelul dicționarului *Larousse*, lucrarea cuprinde peste 6 000 de desene și ilustrații pentru concretizarea diferitelor noțiuni, iar pentru a indica domeniile cărora le aparțin cuvintele (agricultură, industrie, medicină, botanică, zoologie, literatură ș.a.), I. A. Candrea a folosit un sistem de semne simbolice (cerc gol, cerc plin, cerc cu punct, patrat, triunghi ș.a.), făcînd astfel economie de spațiu, dar și îngreunînd, prin numărul lor mare, orientarea cititorului.

Pentru calitățile lui lexicografice, dicționarul lui I. A. Candrea a fost apreciat pozitiv, de la apariția lui, de critica noastră lingvistică. Sextil Pușcariu, care lucra de aproape 30 de ani la *Dicționarul Academiei Romîne* și care era cel mai competent critic de specialitate, l-a caracterizat astfel : „*O muncă îndelungată și conștiincioasă a fost depusă ca să se dea, într-o operă de ansamblu ușor de utilizat, imaginea atîtor lucruri*”. Printre calitățile lucrării, Sextil Pușcariu relevă îndeosebi definițiile „*scurte și precise*” și „*sinonimia bogată*”. După ce relevă unele lipsuri ale dicționarului : omiterea unor locuțiuni ideomatice curente, a indicării datelor bibliografice la citate, răminerea în urmă în ce privește unele etimologii, Sextil Pușcariu conchide că dicționarul lui I. A. Candrea „*este totuși o operă de mare valoare, cum nu era altfel de așteptat de la emi-*

nentul savant și marele muncitor care a scris-o"⁷. O. Densusianu⁸, Ilie Bărbulescu⁹ și A. Scriban¹⁰ au analizat de asemenea amănunțit lucrarea, recunoscându-i calitățile lexicografice. Observațiile lor critice se referă, ca și ale lui Sextil Pușcariu, la omisiunea unor cuvinte, inerentă într-o lucrare de proporții atât de mari, la unele greșeli de etimologie și în special la numărul mare de neologisme franceze.

Dicționarul lui I. A. Candrea a fost larg folosit de masele cititoare, paralel cu *Dicționarul universal* al lui Lazăr Șăineanu, căruia îi este superior atât ca număr de cuvinte cât și ca nivel lexicografic, fapt explicabil prin distanța de timp scursă între apariția lor și prin experiența de specialitate cîștigată. Ele au rămas în circulație pînă la apariția *Dicționarului limbii romîne literare contemporane* (4 vol., 1955—1957) și mai ales a *Dicționarului limbii romîne moderne*, ilustrat și etimologic (1 vol. 1958), care, elaborate de mari colective de specialiști, le-au depășit pe amîndouă calitativ și deci ca utilitate.

★

Un alt domeniu principal de cercetare de care s-a ocupat I.A. Candrea a fost istoria limbii romîne.

Elaborarea acesteia a stat în centrul preocupărilor fiecăruia dintre lingviștii romîni din primele decenii ale secolului nostru. Dar nici unul dintre ei n-a putut-o duce pînă la capăt. O. Densusianu a scris istoria limbii romîne numai pînă în secolul al XVI-lea. Al. Philippide a tratat, în mod amplu, dar arbitrar, numai epoca de formare a limbii și poporului romîn¹¹. Sextil Pușcariu a terminat numai două din cele patru volume proiectate ale istoriei limbii romîne, iar Al. Rosetti s-a oprit, ca și O. Densusianu, pe care l-a urmat cu multă fidelitate, la secolul al XVI-lea.

O istorie completă a limbii romîne nu o avem încă pînă astăzi, ea fiind o operă greu de realizat de către un singur om. Elaborarea ei rămîne o sarcină de seamă a institutelor de lingvistică ale Academiei R.P.R., care au realizat și celelalte lucrări de bază ale lingvisticii noastre: îmbunătățirea normelor ortografice (1953), *Gramatica limbii romîne* (2 vol., 1954), *Limba romînd, fonetica, gramatica. vocabularul* (1956), *Dicționarul limbii romîne literare contemporane* (4 vol., 1955—1957) și *Dicționarul limbii romîne moderne* (1958).

I. A. Candrea n-a încercat să elaboreze o istorie a limbii romîne, ci a studiat numai unele faze ale ei, aducînd contribuții fragmentare, dar valoroase.

Prima problemă din acest domeniu de care s-a ocupat a fost studiul fondului latin al limbii romîne. El și-a propus să elaboreze o

⁷ Vezi Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania”, VII (1931—1933), p. 482—486.

⁸ Vezi O. Densusianu, în „Grai și suflet”, VI (1934), p. 360—364.

⁹ Vezi Ilie Bărbulescu, în „Arhiva”, 1932, nr. 1—2, p. 95—110.

¹⁰ Vezi A. Scriban, în „Arhiva”, 1934, p. 131—138; idem, *ibid.* (1935), p. 69—74, 197—202; idem, *ibid.* (1936), p. 185—200. Vezi și Al. Rosetti, în ziarul „Mișcarea”, nr. 315 din 10 decembrie 1931.

¹¹ Vezi D. Macrea, *Lingviști și filologi romîni*, București, 1959, p. 161—168.

lucrare vastă, în cinci părți, asupra acestui subiect, în care urma să trateze fonetica, morfologia, sintaxa și lexicul. Din acest proiect amplu, I. A. Candrea a realizat numai prima parte, apărută în 1902, sub titlul: *Les éléments latins de la langue roumaine, le consonantisme*, teza lui de doctorat la Sorbona. Începerea de lucrări de mari proporții și apoi părăsirea lor a constituit o mare lipsă în activitatea lui I. A. Candrea, care a dus puține lucrări pînă la capăt.

După o introducere asupra consonantismului latinei populare din epoca cuceririi Daciei, el analizează, în lucrare, transformările în limba romină ale fiecărei consoane din latina populară, după locul pe care îl ocupă în cuvînt. Teza lui de bază este că cele mai importante transformări consonantice ale elementelor latine din limba romină erau încheiate în secolele al VII-lea — al VIII-lea, teză unanim admisă astăzi în lingvistica noastră, la susținerea căreia I. A. Candrea a adus un bogat material documentar.

Erudiția și spiritul critic dovedite de el în această lucrare de tinerețe vor caracteriza toate lucrările lui ulterioare. Relevînd aceste calități, Gaston Paris aduce autorului doar obiecția că a acordat prea multă importanță poziției consoanelor față de accent, ceea ce l-a făcut să introducă în studiul său mai multe grupări și distincții decît erau necesare¹².

Caracteristic pentru spiritul științific al concepției lingvistice a lui I. A. Candrea este și faptul că toate formele romînești pe care le citează în lucrare sînt transcrise fonetic, arătînd cu perspicacitate, într-o epocă în care etimologismul în ortografia noastră era încă persistent, că fonetismul se va impune „*ca fiind cel mai simplu și mai logic*”¹³.

O problemă în care I. A. Candrea a adus precizări prețioase a fost cea a raporturilor lingvistice romîno-albaneze. În „Buletinul Societății filologice romîne”, el a publicat comunicarea *Din epoca de formațiune a limbii romîne*, în care adîncește ipoteza lui O. Densusianu din *Histoire de la langue roumaine* (vol. I, 1902) cu privire la substratul lingvistic comun limbii romîne și albanezei „*Cu cît cercetăm mai cu luare aminte lexicul albanez, scrie I. A. Candrea, cu atît se întărește mai mult în noi convingerea că același substrat autohton a influențat deopotrivă, în epoca lor de formațiune, și limba romînească și cea albaneză. Prin substratul acesta iliric, ori cum l-am numi, se pot explica atîtea și atîtea afinități între limba noastră și cea albaneză, a căror lămurire în zadar am cădat-o pe alte căi*”¹⁴.

Referindu-se la problema formării limbii și poporului romîn, I. A. Candrea admite, însușindu-și teza greșită a lui O. Densusianu, că locul lor de formare ar fi fost mai ales în sudul Dunării, în contact cu cel al albanezei, dar el precizează că „*teritoriul locuit de romîni se întindea nu numai la sudul Dunării, ci cuprindea încă departe spre nord întreg Banatul de astăzi, ținutul sud-vestic al Transilvaniei și aproape întreaga Oltenie*”¹⁵.

¹² Vezi Gaston Paris, „Romania”, 1903, p. 475 — 476.

¹³ Vezi *Prefața*, p. VIII.

¹⁴ Vezi I. A. Candrea, *Din epoca de formațiune a limbii romîne*, în „Buletinul Societății filologice romîne”, 1905 — 1907, p. 25.

¹⁵ Vezi *Idem*, *ibid.*

După ce menționează contribuțiile aduse de Hugo Schuchardt, Gustav Meyer și de O. Densusianu, el arată că trebuie adâncit studiul schimbărilor semantice ale cuvintelor de origine latină din romină și din albaneză și al trăsăturilor comune ale sintaxei celor două limbi. „Nu întâmplarea, scrie I. A. Candrea, a făcut ca între aceste două limbi să se petreacă fenomene lingvistice străine limbii latine și limbilor romanice, fenomene găsite și la celelalte popoare balcanice, fie că ele le posedă prin împrumuturi de la români sau albanezi, fie că toți le-au adoptat dintr-o limbă comună balcanică dispărută. Această limbă nu poate fi decât vechea iliră, despre care, din lipsa documentelor, nu ne putem pronunța”¹⁶.

I. A. Candrea a reușit, în acest studiu, să schițeze esența problemelor așa numitei „lingvistici balcanice”, dezvoltată abia mai târziu de Gustav Weigand și mai ales de Kristian Sandfeld, iar dintre lingviștii români de Theodor Capidan¹⁷.

Obiecțiunea principală care trebuie să i se aducă lui I. A. Candrea este că el n-a mai reluat această problemă decât într-un curs universitar litografiat, lăsând-o abia începută, ca și cea a elementelor latine din limba romină de care am vorbit mai sus.

Singura lucrare de istorie a limbii române pe care I. A. Candrea a dus-o până la capăt a fost studiul și editarea *Psaltirii Scheiene*.

Manuscrisul acestei psaltiri, donat Academiei Române de Dimitrie Sturza Scheianul, de la care își are și numele, a fost publicat mai întâi, în facsimile, de către Ioan Bianu, în 1889. Acesta a însoțit textul în facsimile cu transcrierea, pe pagina din dreapta, în caractere latine, indicând, cu cursive, variantele din Psaltirea lui Coresi.

Studiul și ediția lui I. A. Candrea, în două volume, au apărut în colecția Comisiei istorice a României, în 1916, sub titlul *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolele al XVI-lea — XVII-lea traduse din slavonește*.

Volumul I, de 240 de pagini, cuprinde studiul paleografic și lingvistic al *Psaltirii Scheiene*. Sunt studiate amănunțit grafia și ortografia manuscrisului, fonetica, morfologia, sintaxa și lexicul, cu referiri la toate celelalte psaltiri și texte vechi ale epocii. Concluziile lui I. A. Candrea sunt următoarele: 1. manuscrisul *Psaltirii Scheiene* nu este o traducere originală, ci o copie după un manuscris anterior; 2. transcrierea copiei nu s-a făcut de către un singur copist, ci de trei; 3. ea nu' este făcută după nici una din psaltirile cunoscute; 4. textul care a servit de model copiei a fost scris în grai rotacizant.

Faptul că este vorba numai de o copie, făcută de mai mulți copişti, este dovedit, după I. A. Candrea, de lipsa de unitate în fonetism, în morfologie și lexic și de numeroasele omisiuni de silabe, cuvinte, propoziții și chiar versete, explicabile prin nepregătirea, neglijența sau distracția copiştilor.

¹⁶ Vezi I. A. Candrea, *Din epoca de formațiune a limbii române*, în „Buletinul Societății filologice române”, 1905—1907, p. 25.

¹⁷ Vezi D. Macrea, *Gustav Weigand*, în „Limba Română”, V (1956), p. 5—23, Idem, *Theodor Capidan*, în „Cercetări de lingvistică”, VI (1961), nr. 2, p. 253—265.

I. A. Candrea este de acord cu Grigore Crețu, descoperitorul *Psaltirii Voroneșene*, că traducerea *Psaltirii Scheiene* a fost făcută din slavonă și nu din greacă, cum susținuse I. G. Sbiera, dar este de acord cu acesta din urmă că manuscrisul este o copie și nu originalul traducerii, cum susținuse Grigore Crețu.

În ceea ce privește epoca în care s-a făcut copia *Psaltirii Scheiene* nu există indicații directe. Dar din examinarea amănunțită a filigranelor hirtiei, I. A. Candrea stabilește perioada: 1563 — 1569, spre deosebire de O. Densusianu care susținuse anul 1580.

Originalul traducerii *Psaltirii Scheiene* datează, după I. A. Candrea, dintre anii 1460 și 1480. Copia ei și a celei Voroneșene ar fi avut la bază același original dispărut. Diferențele dintre acestea s-ar datora nepregătirii și neglijențelor copiștilor.

Prototipul slavon după care s-a făcut traducerea originală ar fi o versiune foarte apropiată de cea a *Psaltirii sîrbești* a lui Branko Mladenovici, descrisă mai întâi de Miklosich și publicată de Jagić în 1907.

Copia *Psaltirii Voroneșene* s-a făcut, după I. A. Candrea, între 1552 și 1559, iar traducerea *Psaltirii Hurmuzachi*, probabil singura traducere a *Psaltirii* care ni s-a păstrat în original, ar data dintre anii 1500 și 1520, fiind independentă însă de celelalte.

În ceea ce privește cauza căreia i se datoresc primele traduceri de texte religioase în limba română și în ceea ce privește locul unde s-au făcut aceste prime traduceri, I. A. Candrea arată că „*nu găsim nici un răspuns mai bun decît cel dat de N. Iorga care pune în legătură această mișcare literară cu propaganda husită*”. Influenței husite i se datorește, după I. A. Candrea, pe lângă traducerea psaltirilor, cea a *Faptelor apostolilor* și cu multă probabilitate și a evangheliilor. El confirmă cu argumente lingvistice părerea lui N. Iorga și în ceea ce privește locul în care s-au făcut primele traduceri și anume Mănăstirea Peri din Maramureș. În Maramureș, husitismul a fost, după el, ca și după N. Iorga, mai puternic și mai liber să se manifeste decît în Moldova sau Muntenia, unde era „*pază bună și multă cultură slavonă*”¹⁸.

Atît problema cauzelor primelor traduceri de texte religioase în limba română, cît și cea a locului unde au fost făcute sînt controversate și astăzi de către istoricii și istoricii literari romîni. N. Iorga, Sextil Pușcariu, I. A. Candrea și N. Cartoianu le atribuie husitismului, locul în care au fost făcute fiind considerat Maramureșul; O. Densusianu și, după el, Al. Rosetti le atribuie influenței luterane; Ilie Bărbulescu a susținut că s-ar datora propagandei catolice, iar Ioan Bianu, Ștefan Ciobanu și Milan Șesan le atribuie necesităților interne. Fiecare dintre aceste explicații, luate în parte, sînt unilaterale, simplificînd realitatea. Dintre influențele străine, singura care a putut să fie mai științific documentată este cea husită, dar este greu de admis logic și istoric ca o influență străină să formeze, în mod exclusiv, începutul literaturii, în limba națională, a unui popor, fără să fi existat și condițiile interne care să promoveze sau să justifice

¹⁸ Vezi și I. A. Candrea, *Monumentele cele mai vechi de limbă românească*, în „*Noua revistă română*”, nr. 36 și 37. 1901.

această necesitate. Influența literară sau religioasă străină a fost strîns legată de necesitățile culturale interne, fără de care ecoul ei n-ar fi putut avea urmări.

Volumul al II-lea reproduce textul *Psaltirii Scheiene* transcris în caractere latine, fiind însoțit de două prețioase glosare : unul slavo-romin și unul romîno-slav.

Editarea textului a fost făcută de I. A. Candrea după o metodă larg folosită în acea epocă în textologia franceză. Ea consta anume în intervenția editorului acolo unde textul prezenta lacune sau inconsecvențe fonetice. I. A. Candrea a încercat, pe baza celorlalte traduceri românești ale psaltirii (voronețeană, cea a lui Coresi, *Psaltirea Hurmuzachi*, și cea a lui Dosoftei), să reconstituie textul original al traducerii *Psaltirii Scheiene*. El arată că a fost nevoit să intervină în text acolo unde greșelile erau evidente sau cînd forme deosebite ca fonetism sau morfologie se aflau rătăcite printre altele mult mai numeroase care înfățișau fonetismul și morfologia primei traduceri, alterată de copiile ulterioare.

Această metodă a dat naștere, cum era și firesc, la serioase obiecțiuni, în sensul că ea „*lasă joc liber arbitrarului*”¹⁹. Textul real al manuscrisului e dat de I. A. Candrea numai în subsolul paginilor, însoțit de textul corespunzător din psaltirile voronețeană, Hurmuzachi, cea a lui Coresi și cea a lui Dosoftei, valoarea științifică a ediției sale constînd mai ales în această parte din subsolul paginilor.

Apărute în anul intrării Romîniei în primul război mondial, ediția și studiul lui I. A. Candrea au fost puțin discutate. Totuși, în cadrul Academiei Romîne, eruditul slavist și filolog Ioan Bogdan a prezentat elogios această ediție, arătînd că ea „*completează în mod fericit fascicola întâia din volumul al doilea al lucrării lui O. Densusianu „Histoire de la langue roumaine” (1914), consacrată secolului al XVI-lea*”. El adaugă : „*ediția îmbogățește într-un mod simțitor materialul lexical al limbii noastre pentru secolul al XVI-lea, pe care-l și explică prin cele două glosare ce urmează textului, acestea fiind o contribuție prețioasă pentru studiul istoric al limbii romîne, atît din punct de vedere lexical cît și din cel morfologic și fonetic*”²⁰.

★

Interesul pentru problemele istoriei limbii romîne a fost însoțit, în permanență, la I. A. Candrea, de preocupări active pentru studiul graiurilor populare, care constituie o altă parte însemnată a activității sale științifice.

Primul lui studiu în acest domeniu este monografia *Graiul din Țara Oașului* apărută în 1907.

După monografiile lui Gustav Weigand, J. Bachmeister și Sextil Pușcariu asupra graiurilor dacoromîne apărute, în limba germană, la Leipzig, în „*Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*”, lucrarea lui I. A. Candrea este prima monografie dialectală științifică scrisă în limba romînă.

¹⁹ Vezi și N. Cartoian, *Istoria literaturii romîne vechi*, vol. I, București, 1940, p. 50.

²⁰ Vezi *Analele Academiei Romîne*, Seria C. Dezbatări, 1916, p. 51—53.

Alegerea Țării Oașului ca teren de cercetare dialectală se explică prin faptul că această regiune de margine prezintă un mare interes pentru studiul istoric al limbii române. I. A. Candrea a ales zece comune, dintre cele mai caracteristice pentru graiul regiunii, pe care le-a studiat sub aspect geografic, antropologic, etnografic și lingvistic. El a analizat amănunțit particularitățile fonetice și gramaticale ale graiului acestei regiuni, ilustrat, la sfârșitul volumului, printr-o culegere de texte și un glosar. I. A. Candrea nu trage concluzii care să depășească cercetarea locală. Pentru asemenea concluzii își propusese să facă cercetări mai întinse asupra graiului întregii regiuni a Tisei și Someșului, dar și acest studiu a rămas în stare de proiect ca multe altele concepute de el.

Lucrată cu răbdare și competență, monografia *Graiul din Țara Oașului* a marcat un progres în cercetările noastre dialectale față de cele ale lui Gustav Weigand și ale elevilor săi, elaborate înainte sau în același timp cu aceasta. Ea a fost apreciată pozitiv, printre alții și de G. Pascu, cunoscut prin severitatea subiectivă a judecăților sale, scriind că autorul „a reușit să obțină rezultate cât se poate de interesante” și că „lucrarea este indispensabilă filologului”²¹.

Spre deosebire de O. Densusianu, care era adeptul exclusiv al monografiilor dialectale, manifestând rezerve față de geografia lingvistică, I. A. Candrea a primit cu însuflețire noua disciplină, în care se inițiasse în Franța în faza ei de naștere, la începutul secolului nostru, când școala lui J. Gilliéron se bucura de mare popularitate și prestigiu științific.

I. A. Candrea a întreprins, timp de mai mulți ani, o anchetă dialectală în 250 de comune din Banat, culegând cu ajutorul unui chestionar de 700 de întrebări un bogat material lingvistic, pe baza căruia a alcătuit *Atlasul lingvistic al Banatului*, care cuprinde 130 de hărți. El a depășit astfel și ca adâncime de cercetare și ca număr de hărți *Atlasul lingvistic al teritoriului dacoromân*, elaborat de Gustav Weigand, care, deși pentru întreaga țară, nu cuprinde decât 67 de hărți, făcute pe baza unui chestionar de numai 104 cuvinte. Dar nici această lucrare a lui I. A. Candrea n-a fost dusă pînă la capăt, deoarece el n-a putut-o publica din lipsă de mijloace. Materialul cules i-a servit însă ca un prețios izvor documentar în numeroase probleme de etimologie și de dialectologie de care s-a ocupat. Credem că este o datorie a Institutului de lingvistică din București să publice acest material, de mare valoare științifică.

Pe baza materialului atlasului său, I. A. Candrea a publicat, în „Grai și suflet” (1924), un studiu teoretic, intitulat *Constatări în domeniul dialectologiei*, cuprinzând observații prețioase asupra transformărilor lingvistice, asupra legilor fonetice, analogiei, omonimiei și emigrării cuvintelor.

O altă cercetare dialectală întreprinsă de I. A. Candrea a fost asupra dialectului meglenoromân. În revista „Grai și suflet”, el a publicat, între anii 1923 și 1927, studiul intitulat *Viața păstorească la megleniți*, care are o importanță la fel de mare pentru dialectologie, ca și pentru etnografie și folclor. De un interes lingvistic deosebit sînt *Textele meglenite* și *Glosarul meglenit*, pe care le-a publicat în aceeași revistă, ele

²¹ Vezi „Viața Românească”. 1907, p. 291 – 292.

completind cercetările anterioare făcute de Gustav Weigand și de Pericle Papahagi asupra acestui dialect sud-dunărean al limbii noastre. Cercetările lui I. A. Candrea asupra dialectului meglenoromîn conțin observații prețioase, dar ele nu constituie o lucrare completă, fapt care explică motivul pentru care au fost depășite de monografia, în trei volume, a lui Theodor Capidan *Meglenoromîni*, apărută între 1925 și 1937.

Strîns legate de preocupările de dialectologie au fost, la I. A. Candrea, cele de folclor. El a avut aceeași concepție despre folclor ca și B. P. Hasdeu, Lazăr Șăineanu și Ovid Densusianu, considerîndu-l ca o oglindă dintre cele mai fidele ale psihologiei și limbii poporului.

De proporții mai mari este *Porecele la romîni*, lucrare utilă nu numai din punct de vedere folcloric, ci și lingvistic. Scrisă în atmosferă de interes pasionat pentru creațiile populare, care se formase în Europa și la noi în a doua jumătate a secolului trecut, ea constituie o contribuție valoroasă la cunoașterea mentalității țaranului român, a imaginației și a simțului său critic. În lungi liste, sistematic grupate, lucrarea cuprinde un mare număr de porecle și de epitete, pe care poporul le-a dat înclinațiilor vicioase sau slăbiciunilor unor oameni: trîndăvia, murdăria, fățărnicia, beția, zgircenia, răutatea, frica, nepriceperea etc. Prin porecle și epitete, poporul caracterizează oameni și situații printr-o expresie critică, scurtă și sugestivă.

Materialul bogat, cules și studiat cu grijă de I. A. Candrea, rămîne o contribuție prețioasă de folclor istoric, lucrarea fiind printre puținele de acest fel în studiile noastre de folclor.

Ar fi fost desigur util ca I. A. Candrea să fi extins acest studiu, comparînd porecele și epitetele romînești cu cele din limbile slave vecine, deoarece, cum a remarcat just O. Densusianu, „*multe din ele sînt de origine slavă și se regăsesc adeseori cu același înțeles la vecinii noștri*”²². Dar I. A. Candrea era în acea epocă prea tânăr ca să întreprindă un astfel de studiu comparativ, iar mai tîrziu nu a mai reluat această problemă.

În perioada dinaintea primului război mondial, I. A. Candrea a avut o bogată activitate de culegător de folclor.

Sub influența fecundă a lui Ovid Densusianu și prin colaborare științifică activă cu acesta și cu Th. D. Speranția, el a alcătuit o importantă culegere de texte populare, publicată în două volume, sub titlul *Graiul nostru*²³. Faptul că I. A. Candrea figurează primul în acest valoros colectiv de autori este o indicație că el a adus cea mai importantă contribuție în alcătuirea culegerii.

Fată de culegerile de texte folclorice publicate anterior la noi, *Graiul nostru* marchează un moment calitativ superior prin concepția nouă asupra folclorului și a felului de a-l culege. Ea a fost prima culegere de texte populare din toate ținuturile unde se vorbește limba romînă, inclusiv din dialectele aromîn, meglenoromîn și istroromîn.

²² „Revista critică literară”, Iași, IV (1896), nr. 7-8, p. 265.

²³ I. A. Candrea, O. Densusianu, Th. Speranția, *Graiul nostru*, București, 1906-1907.

Materialul a fost cules în mare parte direct de pe teren și numai pentru unele regiuni s-a recurs la texte tipărite de alții, atunci când acestea ofereau garanții de transcriere exactă. Fiind destinată unui cerc larg de cititori, culegerea a folosit puține semne fonetice în transcriere, trecându-se cu vederea micile variațiuni regionale de rostire.

Autorii nu s-au mărginit să adune numai poezii și basme, cum au făcut culegătorii anteriori, ei au înregistrat mai ales texte privind datini, obiceiuri, tradiții, amintiri istorice, precum și mărturii ale țăranilor despre traiul lor și despre lucrurile care-i privesc mai de aproape. Din acest punct de vedere, culegerea a fost greu de făcut, dată fiind psihologia de atunci a țăranului, care privea cu neîncredere pe cel care-l întreba cum trăiește sau ce crede despre o anumită împrejurare sau lucru, considerându-l „*un trimis al stăpînirii să-l spioneze ori să-l încarce cu dări noi*”²⁴. Prin acest material legat de viața de fiecare zi a țăranului, deși puțin numeros, culegerea depășește interesul strict folcloric și lingvistic, eiștigînd o importanță documentară cu caracter social și psihologic. Precum se menționează chiar în prefață, intenția autorilor a fost de a prezenta texte care să folosească celor care voiesc să cunoască mai de aproape „*viața, chipul de a gîndi și simți al țăranului, nu numai așa cum îl răsfrîng și prea rag și prea de departe colecțiunile obișnuite de folclor*”.

Ca un document caracteristic al nepăsării burghezo-moșierimii față de țăranime, la începutul veacului când regele Carol I își serba 40 de ani de domnie, culegerea reproduce următoarea mărturisire a unui țăran din Muscel (comuna Cetățenii din Vale): „*Ne stringem pe la han și vorbim ce să mai facem. Noi am munci și mic și mare, dar n-avem ce munci. La noi nu se taie păduri, nu se cară piatră nicăieri, nu face nimenea nici un comers. Dacă ar fi un drum de fier și pe Dîmbovița noastră, noi ne-am hrăni mai bine. Am ajuns în stare să nu mai plătim nici dările către stat, că n-avem ce lucra. Noi ne ridicăm cu mic cu mare și ne ducem la Petroșita; acolo sînt de toate felurile de muncă: păvrnici (fabrici), herdstraie. Nu știu dacă rădîn în sat douăzeci de oameni*”.

I.A. Candrea a mai publicat în colaborare cu O. Densusianu, în 1908, un volum intitulat *Din popor*, cu subtitlul *Cum grădiește și simte țăranul român*, în care reproduce în mare parte material din culegerea *Graiul nostru*.

În aceeași colaborare a publicat, în 1909, *Povești din diferite ținuturi locuite de romîni*, iar în 1910, *Poezii populare din diferite regiuni locuite de romîni*.

În prima dintre aceste două culegeri din urmă se reproduc unele povești din *Graiul nostru*, din *Legendele și basmele romînilor* de Petre Ispirescu, din *Poveștile Banatului* de I. Cătană, iar pentru dialectul aromîn din culegerile lui Pericle Papahagi *Din literatura populară a aromînilor* și *Basme aromîne*. Unele povești din Bucovina și Transilvania sînt inedite, fiind culese de autori la fața locului. În introducerea volumului, se face observația justă că poveștile, deși au un caracter de uniformitate la majoritatea popoarelor, prezintă totuși aspecte specifice pentru fiecare popor, legate de viața și ocupația acestora. Autorii n-au dezvoltat însă această idee, asupra specificului basmelor romînești.

²⁴ Vezi *Prefața*, p. VI.

A doua culegere cuprinde poezii populare din toate genurile poetice. Poeziile sînt reproduse din cele mai bune colecții ale vremii : *Grainul nostru*, din culegerile lui Enea Hodoș, Jarník-Bîrseanu, P. Papahagi, E. Picot, Gr. Tocilescu și Gustav Weigand.

O altă importantă culegere de folclor publicată de I. A. Candrea, în 1909, este *Dicționar de proverbe și zicători*, în care a prezentat, în ordine alfabetică, cele mai caracteristice și mai răspîndite proverbe românești, culese din diferiți autori, îndeosebi din A. Zanne, a cărui operă, în 9 volume, *Proverbele romînilor*, era greu accesibilă maselor largi de cititori. I. A. Candrea a acordat o mare prețuire acestei forme de creație populară, despre care spune în *Prefață* : „*Intreaga psihologie a unui neam se reflectează, ca într-o oglindă, în aceste sentințe pe care generațiunile și le transmit din tată în fiu ca o comoară de sfaturi înțelepte și de observațiuni judicioase, rezultat al experienței îndelungate a atîtor veacuri dispărute*”.

În epoca de după primul război mondial, I. A. Candrea a continuat cu intensitate culegerea de folclor. El a introdus materialele folclorice în periodicele literare de mare răspîndire ale vremii, publicînd în 1923, în „*Adevărul literar și artistic*” o serie de articole asupra unor credințe populare : *Ziua ursului, Sfinții, Caloianul, Petele din lună, Strănutul, Face-rea lumii, Sf. Gheorghe, Calendarul babelor, Lupul, obiceiuri și credințe legate de zilele săptămînii* ș.a.²⁵ Cea mai mare parte din acest material folcloric a fost adunat în volumul *Iarba fiarelor*, apărut în 1928. În introducerea acestei lucrări, I. A. Candrea formulează cîteva păreri asupra folclorului, pe care îl definește astfel : „*Suma interpretărilor pe care le dă poporul fenomenelor naturii și, în genere, tuturor celor văzute, auzite sau simțite de dînsul, care frămîntă imaginația-i bogată, care se strecoară în sufletu-i simplist și pe care creieru-i naiv le înregistrează și le răstălmăcește, exteriorizîndu-le prin grai și prin cîntec, prin datini și obiceiuri, constituie o enciclopedie sui generis — enciclopedia sufletului poporului — folclorul*”.

În realitate, folclorul nu izvorăște numai din jocul imaginației, nu este numai mitologie și superstiții, cum l-a caracterizat I. A. Candrea, ci are și un caracter realist, fiind anume și o armă a creației populare în lupta împotriva asupririi și exploatării. I. A. Candrea nu s-a ocupat însă de acest aspect al folclorului, ci numai de sensul restrîns în care acesta a fost interpretat în concepția vremii despre creația populară.

În introducerea la *Iarba fiarelor*, I. A. Candrea face și o încercare de explicare comparativ-istorică a folclorului nostru. El arată că motive folclorice, ca femeia cu furca, în sens de piață-rea, sau „jugul vechi”, care nu trebuie pus pe foc fiindcă îți va cauza o moarte grea, sînt moștenite de la romani, ultima din cele două credințe populare găsindu-se și în folclorul francez și italian. Tot de origine romană, sau chiar traco-iliră, sînt considerate de I. A. Candrea și numeroase credințe referitoare la cauzele bolilor și la mijloacele lor de vindecare. O influență apreciabilă au avut-o de asemenea credințele privind terapia popoarelor orientale și slave²⁶.

²⁵ Vezi „*Adevărul literar și artistic*”, IV (1923), nr. 122—141, 148—155.

²⁶ Vezi I. A. Candrea, *Folclorul medical român*, București, 1944, p. 478.

I.A. Candrea n-a făcut un studiu mai amănunțit de folclor comparat, mărginindu-se și în ultima sa culegere de folclor de mari proporții, *Folclorul medical român*, la enunțări generale cu caracter introductiv. Această din urmă culegere a fost proiectată în două volume. A apărut însă numai primul volum, care cuprinde credințele legate de corpul omului, originea și personificarea bolilor, farmece, vrăji și blesteme, diagnoze și prognoze, simbolismul în terapia populară, descîntece, misticismul numerelor ș.a.

Un studiu important de folclor, rămas nepublicat, a fost *Păstoritul la romîni*. Din el a apărut doar un mic fragment²⁷. Manuscrisul cuprinzînd lucrarea redactată în întregime nu se mai găsește.

Singurul studiu de lingvistică pe bază de folclor din epoca de maturitate a lui I.A. Candrea a fost *Tabu în limbă*²⁸, publicat în 1927, în care explică denumiri ca „bunicul”, „unchiașul”, „moș Martin” pentru urs, „încornoratul”, „necuratul”, „tartorul” pentru drac ș.a., ca rezultat al credinței străvechi că numirea ocolită a animalelor sau a spiritelor periculoase ajută la micșorarea pericolului pe care-l prezintă acestea. Pe bază de *tabu* este explicată de el, în mod arbitrar, dispariția, în limbile romane, a latinului „ignis”. Fiind considerat sacru, *focul* n-ar mai fi fost numit, la un moment dat, pe numele lui direct. În sprijinul acestei explicații I.A. Candrea citează expresii regionale ca „am făcut vatră”, „am făcut lumină” pentru „am făcut foc”. Fenomenul interzicerii și ocolirii unor cuvinte este foarte răspîndit la popoarele primitive. Dar pe I. A. Candrea l-a interesat fenomenul numai în folclorul românesc, relevînd un aspect plin de interes privind psihologia și exprimarea populară.

Activitatea științifică bogată și multilaterală a lui I. A. Candrea a fost îmbinată cu cea depusă în serviciul învățămîntului, timp de patru decenii.

Ca profesor în învățămîntul mediu și universitar, el a alcătuit zeci de manuale școlare care s-au bucurat de o largă răspîndire, ajungînd fiecare la numeroase ediții.

Încă din vremea studiilor la Paris, I. A. Candrea a publicat, în 1900, primul său manual intitulat *Cours complet de grammaire roumaine*, dedicat profesorului său de la École des langues orientales vivantes, E. Picot. Lucrarea este împărțită în trei părți: 1. fonetica; 2. morfologia; 3. sintaxa și formarea cuvintelor. Pentru calitățile ei științifice și didactice, această lucrare a fost folosită timp de decenii de numeroși străini care s-au interesat de limba romînă. În 1927, ea a ajuns la ediția a treia, fără modificări. Expunerea este clară și sistematică, iar pentru a ajuta pe străinii cărora se adresează, autorul face mereu comparații între romînă și franceză.

Întors în țară, el a publicat, începînd din anul 1905, singur sau în colaborare cu A. Teodoru, manuale de limba franceză pentru clasele I—VI ale învățămîntului mediu de atunci, care au avut un mare număr

²⁷ Vezi „Junimea literară”, 1923; p. 313—319.

²⁸ În *Omajul lui Ion Bănu*, București, 1927, p. 71—78.

de ediții, fiind folosite neîntrerupt timp de peste trei decenii. În colaborare cu O. Densusianu, a publicat manuale de limba romină pentru clasele I—III ale aceluiași grad de învățământ, cu Al. Coman, manuale de limba germană pentru clasele a II-a și a III-a, iar cu V. Ghiăcioiu, manualul pentru clasa a VII-a.

Pentru a înlesni marelui public însușirea limbilor străine, printr-o metodă simplă și practică, I. A. Candrea a publicat manuale populare pentru limbile franceză, germană și engleză, iar în 1945, un manual de limba rusă. Toate aceste manuale populare s-au bucurat, ca și manualele școlare, de prețuire din partea maselor cititoare.

În învățământul superior, unde a funcționat între 1913 și 1938, I. A. Candrea s-a impus ca un profesor erudit, cu preocupări multilaterale, a cărui activitate s-a reflectat în numeroasele cursuri care se păstrează și astăzi litografiate.

Despre conținutul acestor cursuri, reprezentind numai note stenografice luate de studenți, nedefinitivate de autor, nu putem face decât o apreciere generală asupra naturii subiectelor tratate. Ele cuprind probleme de bază ale istoriei limbii romine, ale dialectologiei, lexicologiei și folclorului nostru. Chiar simpla înșirare a titlurilor lor dovedește importanța majoră a subiectelor tratate, precum și varietatea acestora : „Principii de dialectologie cu privire specială la dialectele romine” (1919—1920), „Elemente de origine dubioasă sau necunoscută în limba romină” (1926—1927), „Introducere în studiul toponimiei cu specială privire asupra toponimiei Olteniei și Banatului” (1927—1928); „Limba albaneză și raporturile ei cu limba romină” (1930—1931), „Probleme de toponimie” (1930—1931), „Elemente latine dispărute din limba romină” (1932). „Lumea basmelor” (1932), „Privire generală asupra folclorului român în legătură cu al altor popoare” (1934—1935) ș.a.

Orientarea teoretică a lui I. A. Candrea, expusă fragmentar în lecția de deschidere la Facultatea de litere și filozofie din București, la 19 noiembrie 1913, intitulată *Straturi de cultură și straturi de limbă la popoarele romanice*, a fost cea neogramatică, care a dominat aproape întreagă lingvistica timpului și de la care el nu s-a abătut în nici una din lucrările sale.

Ca și B. P. Hasdeu și O. Densusianu, I. A. Candrea a susținut că lingvistica trebuie să îmbrățișeze toate manifestările spiritului unui popor, culte și populare, viața lui socială, sentimentele și ideile lui, întrucât acestea se oglindesc în limbă. „*Acolo unde istoria este mută, scrie el, unde arheologul nu poate aduce nici un element pentru lămurirea unui fapt, unde însăși tradiția nu poate fi de nici un folos, e de datoria filologului să intervină și, pe baza materialului lingvistic de care dispune, să reconstituie ceea ce istoricului și arheologului le-a fost cu neputință*”²⁹. I. A. Candrea adaugă în continuare : „*studiind graiul unui popor din punct de vedere psihologic*

²⁹ Vezi I. A. Candrea, *Straturi de limbă și straturi de cultură la popoarele romanice*, București. 1913, p. 5.

putem ajunge uneori să reconstituim toate fazele prin care a trecut mentalitatea și cultura acelui popor în decursul veacurilor"³⁰.

În legătură cu demonstrarea strinsei legături dintre limbă și istorie, I.A. Candrea abordează, în lecția sa de deschidere, problema dispariției limbii dace în fața celei romane. Această dispariție este explicată de el în lumina principiului stabilit de Fr. Ratzel, după care, acolo unde popoare mai înaintate în civilizație subjugă altele de o cultură inferioară, acestea din urmă, în genere, își pierd treptat mai întâi vocabularul, adoptînd în cele din urmă limba învingătorului superior în cultură. Procesul acesta s-a petrecut și în contactul romanilor cu galii, cu iberii și cu alte popoare pe care le-au cucerit „*Cu alte cuvinte, precizează el, limba cuceritorului, dacă acesta era mai înaintat în civilizație, s-a impus poporului subjugat în detrimentul limbii strămoșești a acestuia*"³¹.

Împrumuturile lingvistice, existente în orice limbă, sînt privite în mod just de I. A. Candrea ca o mărturie a legăturilor dintre popoare și a nivelului lor cultural. „*Se poate vedea de aici, scrie el, de ce importanță este pentru reconstituirea gradului de cultură al unui popor la o anumită epocă studiul elementelor lexicale*"³².

Ideile și observațiile teoretice ale lui I. A. Candrea nu mai sînt astăzi noutăți pentru un lingvist, dar în epoca în care au fost scrise ele erau de mare actualitate, pe baza lor făcîndu-se cele mai multe cercetări. atît la noi cît și în alte țări.

I.A. Candrea a lăsat neterminate lucrări de cel mai mare interes științific. Ceilalți mari lingviști romîni din generația lui : Al. Philippide, H. Tiktin, O. Densusianu și Sextil Pușcariu, ducînd pînă la capăt multe din lucrările începute, și-au cîștigat un prestigiu pe care I.A. Candrea nu l-a putut atinge, deși calitățile lui de lingvist n-au fost inferioare calităților acestora. De aceea lucrările lui își vor păstra totdeauna valoarea documentară.

³⁰ Vezi I. A. Candrea, *Straturi de cultură și straturi de limbă*, p. 8.

³¹ Vezi idem, *ibid.*, p. 13.

³² Vezi idem, *ibid.*, p. 21.

SCHIȚĂ A SISTEMULUI FONOLOGIC AL UNUI GRAI DIN SUDUL BANATULUI

DE

PETRU NEIESCU

Comuna Bîrzasca, de al cărei grai ne ocupăm, este situată pe malul Dunării, în regiunea Cazanelor, a Porților de Fier sau a Clisurii, denumiri curente pentru partea sudică a Banatului, în raionul Moldova-Nouă, aproximativ la jumătatea distanței dintre Orșova și Baziaș (la 66 km spre vest de Orșova și la 58 km spre est de Baziaș).

Din punct de vedere lingvistic regiunea este interesantă, interesul izvorînd din faptul că ea a fost populată sau repopulată în diferite perioade, de diferite comunități lingvistice. Aci, peste populația mai veche romînească, s-au așezat în epoci diferite alte populații romînești sau străine. Menționăm pe oltenii-bufeni, cu caracteristicile lor lingvistice insuficient studiate (dintre care amintim depalatalizarea lui *s* și a lui *t* din grupul *st* în forme ca *biserică*, *stale*), o populație sirbo-croată *veche*, care păstrează multe trăsături arhaice, necunoscute în alte graiuri sirbo-croate (locuitorii comunei Svinîța), o populație sirbo-croată stabilită la o dată mai recentă din dreapta Dunării și o populație destul de numeroasă de cehi din Boemia (numiți de localnici *pemi*), colonizați în timpul domniei Mariei Tereza.

Comuna de care ne ocupăm este situată între două localități cu populație sirbo-croată și una cehească; Svinîța, la 24 km spre sud-vest, Liubcova, la 6 km spre vest și Bigăr, la 21 km spre nord-est. Prima localitate romînească spre est este Plavișevița, situată la 45 km de comuna noastră, iar spre vest Gornea-Sichevița, situate la 14 km, după care urmează Coroniîni (în rostirea localnicilor Coroniin), la 26 km, locuit de coloniști olteni. Aproximativ la aceeași distanță, spre nord-vest, se află alte două sate cu populație de limbă cehă: Sînta-Elena și Gîrnic. Spre nord, în Almăj, prima localitate cu care locuitorii comunei Bîrzasca au un oarecare contact este Bănia, la cca. 50 km pe Valea Mare, sau a râului Bîrzasca, dincolo de cumpăna apelor.

Între graiul din satul nostru și cel din satele vecine există unele deosebiri fonetice sau lexicale. În Sichevița se zice *ol* „cească”, *olbă* „sticlă de 1/2 l”, *pesăc* „nisip”, la noi, *olcuță*, *flasă*, *țărîndă*. În Bănia a se rostește *ê* *Bêița*¹.

Satul este așezat abia de câteva secole pe vatra actuală. Populația a coborât din munte, de la vechea vatră, situată la cca 20 km spre nord — acolo sînt și astăzi numeroase colibe și urmele unui cimitir — s-a așezat în josul riului, în locul unde valea se lărgeste pentru prima oară (*Săliște*), ca apoi să coboare pînă la Dunăre, fie atrasă de întinderea de pămînt cu mult mai mare, fie adusă cu forța de autoritățile austro-ungare, care au organizat regimentele de graniță, fie ademenită de avantajele ce decurgeau din situația de grănicer.

Am insistat mai mult asupra acestor amănunte pentru a arăta că graiul de care ne ocupăm diferă într-o oarecare măsură de cel din comunele învecinate, că schița pe care o prezentăm nu o putem extinde — fără un studiu prealabil — și asupra celorlalte graiuri, că regiunea aceasta trebuie studiată mai temeinic, dat fiind conglomeratul etnic cu urmările lui pe plan lingvistic.

FONEME VOCALICE

Graiul din Bîrzasca posedă un număr de 5 foneme vocalice, ca și cel al limbii literare². Sistemul vocalic este triunghiular, avînd trei serii de localizare și trei grade de apertură sau de plenitudine vocală: seria anterioară: *î/i*, *ă/e*, seria centrală: *a*, seria posterioară: *u*, *o*; gradul I de apertură: *a*, gradul al II-lea: *ă/e*, *o*, gradul al III-lea *î/i*, *u*.

Triunghiul vocalic al graiului de care ne ocupăm este următorul:

Gradul de apertură III	$i \equiv \hat{i}$	$u \equiv \ddot{u}$
II	$e \equiv \check{a}$	$o \equiv \tilde{o}$
I	$a \equiv a \equiv ^o a \equiv \tilde{a}$	

După trăsăturile distinctive vocalele se împart în felul următor:

Diffuze	$i \equiv \hat{i}$	$u \equiv \ddot{u}$
Nedifuze		
Necomacte	$e \equiv \check{a}$	$o \equiv \tilde{o}$
Compacte	$a \equiv a \equiv ^o a \equiv \tilde{a}$	

¹ Fenomenul acesta a fost notat de acad. E. Petrovici în comuna Secăseni, raionul Orașița. Pentru exemple mai numeroase vezi *Texte dialectale*, Sibiu-Leipzig, 1943, p. 22 și urm. Același fenomen există și în graiul carașovenilor din apropierea Reșiței. În împrumuturile din limba română ei au redat pe *ă* prin *ê* vezi E. Petrovici, *Graiul carașovenilor*, București, 1935, p. 82—83.

² La stabilirea sistemului fonologic și la compararea lui cu cel al limbii literare am avut în vedere studiile acad. E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, în SCL, I (1950), nr. 2, p. 172—232; *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL, III (1952), p. 127—185; *Esquisse du système phonologique du roumain*, în „For Roman Jakobson”, Haga, 1956, p. 382—383; *Fonemele limbii române*,

Ele se încadrează în următoarele grafice :

	Vocale difuze	Vocale nedifuze	Vocale compacte
Nebemolate	● $\dot{i}(i)$	● $\ddot{a}(e)$	● a
Bemolate	● u	● o	

În poziție inițială apar toate vocalele în exemple ca : $/i/coand\dot{a}$, i/c , $/i/nel$, $/i/nim\ddot{a}$, $/i/n$, $/i/njectie$, $/i/mal\ddot{a}$, $/i/mos$, $/i/nimos$, $/i/ns$, $/i/gzicutor^i$, „executor judecătoresc”, $/i/lileac$ „liliac”, $/i/n$, $/i/ntr-o$, $/i/ntr-un$, $/i/mbrac$ etc., pentru fonemul $i/\dot{i}$; $/e/ftic\ddot{a}$, $\ddot{a}/la$, $\ddot{a}/sta$, $\ddot{a}/\dot{s}ca$ „ăștea”, pentru $e/\ddot{a}$; $/o/braz$, $/o/bad\ddot{a}$, $/o/s$, $/o/r\ddot{a}ni\ddot{a}$ „barcă” etc., pentru o și $/u/ns$, $/u'nt$ etc., pentru u .

Într-un singur caz i se opune lui $\dot{i}$, în formele $[in] \sim [\dot{i}n]$. Fiind vorba de o singură pereche minimală în care i se opune lui $\dot{i}$ le-am considerat ca elemente marginale, din afara sistemului. Dacă le-am considera ca foneme aparte am avea următorul subsistem marginal, cu o reprezentare asimetrică :

$$\begin{array}{ccc} i & \dot{i} & u \equiv \ddot{u} \\ e \equiv a & \square & o \equiv \ddot{o} \\ 'a \equiv a \equiv 'a \equiv \ddot{a} \end{array}$$

Fonemul $\ddot{a}/e$ se realizează, în silabă accentuată, urmată de $\ddot{a}$ sau de e în silaba următoare, ca $[\ddot{a}], [e]$. După cum vom vedea din prezentarea sistemului consonantic și din prezentarea alternanțelor vocalice, acestea sînt variante ale fonemului $\ddot{a}/e$. $[\ddot{a}]$ se realizează după consoanele neutre iar $[e]$ după consoanele diezate. $[\ddot{a}]$ nu se opune lui $[\ddot{a}]$ în nici o pereche minimală, în timp ce $[e]$ se opune lui $[e]$ într-o singură pereche minimală, în exemplele $[berb\ddot{e}ri] \sim [berb\dot{e}ri]$ „bărbier”, „bărbii”. Și pe acestea le considerăm ca elemente marginale, în afara sistemului. Dacă pe e și pe $\dot{e}$ le considerăm ca foneme independente, avem următorul subsistem marginal, tot asimetric :

$$\begin{array}{ccc} i \equiv \dot{i} & \square & u \equiv \ddot{u} \\ e \equiv \ddot{a} & \square & o \equiv \ddot{o} \\ e \equiv \dot{a} & \square & \\ 'a \equiv a \equiv 'a \equiv \ddot{a} \end{array}$$

Acest subsistem marginal, după cum se vede din reprezentarea de mai sus, are, pentru seria anterioară, patru grade de plenitudine vocală.

În I.R., V (1956), nr. 2, p. 26–37; *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL, VII (1956), nr. 1–2, p. 7–20; *Probleme de fonologie*, în SCL, VIII (1957), nr. 1, p. 63–76; descrierea acad. E. Petrovici și I. Stan, *Schiță a sistemului fonologic al graiului tecucean*, în CL, III (1958), p. 119–134, precum și cea a lui Gr. Rusu, *Schiță a sistemului fonologic al graiului bistricean*, în CL, IV (1959), p. 61–73.

Opoziția între *ă* și *e* se găsește, de asemenea, într-o singură pereche minimală : [am pețit] ~ [am pățit] perf. comp. de la verbele *a peți* și *a păți*, exemple pe care le considerăm ca elemente marginale, în afara sistemului. Dacă le considerăm totuși ca foneme aparte avem următorul subsistem marginal, asimetric și el :

$$\begin{array}{ccccc} i \equiv \bar{i} & \square & & & u \equiv \bar{u} \\ & e & \check{a}! & & o \equiv \bar{o} \\ & & & & \text{'}a \equiv a \equiv \text{'}a \equiv \bar{a} \end{array}$$

Dacă toate vocalele din subsistemele marginale le-am considera ca foneme vocalice, am avea următoarea reprezentare a sistemului vocalic, cu 8 foneme și cu 4 grade de plenitudine vocală :

$$\begin{array}{ccccc} \text{IV} & i & \bar{i} & & u \equiv \bar{u} \\ \text{III} & e & \check{a} \equiv \check{q} & & o \equiv \bar{o} \\ \text{II} & \text{e} & \square & \square & \\ \text{I} & & \text{'a} \equiv a \equiv \text{'a} \equiv \bar{a} & & \end{array}$$

După cum se vede și acest sistem este asimetric, de aceea rămânem la sistemul vocalic propus inițial, care poate fi reprezentat sub formă de triunghi simetric, cu 5 foneme vocalice : $i \equiv \bar{i}$, $e \equiv \bar{e}$, a , o , u .

FONEME CONSONANTICE

Consonantismul graiului de care ne ocupăm prezintă două corelații de timbru; corelația de diezare și cea de bemolare. Ca și în limba comună actuală, consonantismul graiului nostru nu posedă corelația de bemolare și de diezare-bemolare în poziție finală, ci numai înaintea fonemului vocalic /a/.

Tabloul fonemelor consonantice este următorul :

N.	—	p	b	m	f	v	t	d	n	s	ț	Ț(z)	ș	j	l	r	k	g	h	—	—
D.	1	p'	b'	m'	f'	v'	ê(t)	ġ	ñ	—	—	—	—	—	l'	r'	k'	g'	—	ș	ž
B.	u	p°	b°	m°	f°	v°	t°	d°	n°	s°	ț°	Ț°	ș°	j°	l°	r°	k°	g°	h°	—	—
D-B.	—	—	—	—	—	—	ê°	ġ°	ñ°	—	—	—	—	—	l°	—	—	—	—	ș°	ž°

Timbrele consoanelor din graiul studiat sînt aproximativ următoarele : $\bar{i}$ la cele neutre, i la sfîrșit de cuvînt și e ($\bar{i}$) înaintea de a la cele diezate, $o(u)$ la cele bemolate și $\bar{o}(\bar{u})$ la cele diezat-bemolate.

În graiul din Birzasca numai 12 perechi de consoane participă la corelația diezării, față de 18 din limba literară; la corelația bemolării participă 18 perechi, ca și în limba literară, iar la cea a consoanelor diezate — diezat-bemolate participă numai 6, față de 14 din limba literară.

În poziție finală absolută apar toate consoanele din seria neutră. Dăm mai jos cite un exemplu : *plo*/p/, *or*/b/, *po*/m/, *șlar*/f/ „papuc”,

corico/v/, „măr pădureț”, *la/t/*, *po/d/*, *a/n/*, *o/s/*, *la/ɬ/*, *mîn/ɕ/*, *mo/ʃ/*, *vre/j/*, *ca/l/*, *ca/r/*, *ku/k/*, *žu/g/*, *șa/h/*.

Dintre fonemele consonantice diezate, în poziție finală absolută apar */ɬ/*, */p'/*, */b'/*, */m'/*, */f'/*, */v'/*, */ɕ/*, */g/*, */n/*, */l'/*, */r'/*, */k'/*, */g'/*, */ʃ/*, */ʒ/*. Iată cite un exemplu: *ca/l/*, *plo/p'/*, *or/b'/*, *po/m'/*, *șlar/f'/*, *bră/v'/* „broaște de ușă”, *poveș/ɕ/*, *a/n/*, *po/l'/*, *ca/r'/*, *us/k'/* „usuci”, *jă/g'/*, „jar”, *stînga/ʃ/*, *cule/ʒ/*. Din seria consoanelor bemolate, în poziție finală absolută apare numai fricativa *u*: [*meu*], [*rău*] etc.

Înainte fonemului vocalic *a* apar cele patru serii de foneme consonantice. Dăm cîteva exemple: */pa/ră/*, */p'a/ră/*, */p'a/ră/* „ceartă”, */ba/tă/*, */b'a/tă/* „băt”, */ma/re/*, */m'a/rgă/*, */m'a/re/*, */fa/rbă/*, */f'a/rbă/*, */f'a/le/*, */va/ră/*, */v'a/a/m/*, */ta/că/*, */t'a/că/*, *măș/ɕ'a/ie* „mamă vitregă”, */da/*, */d'a/gă/*, *gi/g'a/ke*, *n-a/m/*, *n-a/m/*, *n'a/s/tră/*, *rî/n'a/să/*, */sa/re/*, */s'a/re/*, */ɬ/ac* — */zi/d/*, */ta/pă/*, */t'a/pă/*, *șa/uă* „șea”, */ș'a/tăr* „peitriș”, */jă/g'/*, */j'a/ră/* „nuia”, */la/dă/*, */l'a/c/*, */l'a/rfă/* „mască”, */l'a/rcă/*, */ra/de/*, *b/r'a/z/*, */r'a/de/*, */ka/r/*, */k'a/șe/*, */ga/ră/*, */g'a/ră/*, */g'a/lă/*, */ha/m/*, */h'a/ră/* „horă”, */șa/ră/*, */s'a/ră/* */za/nă/*, */z'a/că/*.

În graiul de care ne ocupăm două consoane neutre au corespondente palatale și nu diezate [*n-am* — *nam*], [*an* — *an*], [*lasă* — *l'asă*], [*pol* — *pol'*]. *n*, care reprezintă pe *n* + iod din latina populară³, se păstrează pînă astăzi în graiul bănățean. La o dată relativ recentă *n* diezat, care a existat în graiul bănățean, s-a confundat cu *n*, încît acum, graiul bănățean nu mai are decît */n/* dur sau neutru și */n'/* palatal. E. Petrovici și I. Stan⁴ consideră că această confundare a avut loc prin secolul al XVII-lea sau al XVIII-lea. Același fenomen s-a petrecut și cu */l'/* diezat, care s-a confundat cu */l'/* muiat, păstrat pînă la o dată relativ recentă în rostirea din Banat⁵. Pe de altă parte corespondentele lui */k/* și */g/* nu sînt fricative palatale ca în limba literară ci ocluzive velare diezate, */k'/*, */g'/*.

Spre deosebire de limba literară, în tabloul consoanelor noastre observăm existența a două fricative alveo-palatale muiate, */ʃ/*, */ʒ/*. Sub o nuanță mai puțin palatală aceste foneme există și în graiul moldovean și în unele graiuri din Transilvania. În graiul nostru ele au înlocuit pe */ɕ/*. */g/*, */ʒ/* corespunde în multe cazuri lui */j/* din limba literară, mai ales în elementele de origine latină și în elementele vechi, provenind din rostirile mai vechi [*goi*], [*gug*] > [*zoi*], [*zug*]. Rostirea lui */ɕ/*, */g/* în astfel de forme există pînă azi în graiul maramureșean, ca și în dialectul aromîn. Deoarece */j/* există mai ales în împrumuturile străine, efectuate mai nou, frecvența lui este mult mai redusă decît în limba literară. În graiul nostru există și fonemele */ɕ/*, */g'/* — africate alveo-palatale — provenite din palatalizarea mutativă a lui */t/* și */d/* diezați. Există abia cîte un cuvînt cu *t* + *e* și *d* + *e* [*tei*] „ceai” și [*dedă*] „bunic”, primul de origine maghiară, al doilea de origine sirbo-croată, intrate de curînd în grai, de aceea le considerăm ca elemente marginale. Evoluția lui */t'/*, */d'/*, la */ɕ/*, */g'/* a restabilit dezechilibrul creat prin evoluțiile */ɕ/* > */ʃ/* și */g'/* > */ʒ/*. Se poate

³ E. Petrovici, *Probleme de fonologie* p. 67.

⁴ Schifă a sistemului fonologic al graiului tecucean, p. 129.

⁵ P. Nelescu, *Un arhaism în fonetismul graiului bândăean*, în CL. VIII (1963), nr. 1, p. 45–57.

presupune că în evoluția graiului de care ne ocupăm a fost o perioadă în care, în sistemul său fonologic, nu au existat fonemele /č/ și /ǵ/. Evoluția celor două dentale /t/ și /d/ la africcate alveo-palatale /č/ și /ǵ/ este posterioară trecerii lui /č/ și /ǵ/ la /š/ și /ž/. Dacă dentalele în discuție ar fi fost alterate mai înainte de a trece /ǵ/ la /ž/ nu ar fi posibile forme ca [gal] „deal” ci *[zal].

Fonemul /d—z/ se realizează sub două variante, [d] este specific elementelor de origine latină și celor vechi, [ɖac] „zac”, ~[ɖi] „zi”, [ɖār] „zer” iar [z] celor de origine străină, recente [zid], [alǎuzit] „senil” etc. Frecvența variantei [z] este mult mai redusă, ca și cea a variantei [j] pentru fonemul /ž/. Sistemul fonologic ne ajută la stabilirea elementelor de bază și la cele marginale ale unui grai. Sunetele z și j, în graiul nostru, ca și în întregul grai bănățean trebuie considerate ca influențe străine.

La corelația de diezare nu participă următoarele consoane: /s/, /d—z/, /t/, /š/, /j/. Din această cauză vocala /ă—e/ se realizează după aceste consoane numai sub varianta /ă/, fapt care duce la o frecvență mai mare a lui [ă] față de [e]. La corelația de bemolare nu participă /š/ și /ž/ iar la cea de diezare-bemolare participă numai consoanele /č/, /ǵ/, /n/, /l/, /š/, /ž/, deci numai consoanele palatale.

În graiul din Bîrzasca, în care avem mai puține foneme consonantice decât în limba literară, opozițiile vocalice au un rol mai însemnat. Alternanța /a/ — /ă—e/ vocală de gradul I de plenitudine vocală — vocală de gradul al II-lea deosebește următoarele forme: [față] ~ [feță], [șcârșă] ~ [șcêrșă], [masă] ~ [meșă], [îngasă] ~ [să înîșă], [învață] ~ [să înveță], [pară] ~ [peră], [sače] ~ [săče], [sare] ~ [săre], [ǵasă] ~ [ǵeșă], [ɖaše] ~ [ɖăše]. După cum se observă, după consoane neutre fonemul /ă—e/ se realizează sub varianta [ă], în timp ce după consoane diezate el se realizează ca [e], în pozițiile pe care le-am descris mai sus. Vocala /a/ se opune vocalei /o/ în exemple ca: [pat] ind. prez., pers. I de la a pǎți ~ [pot], [sac] ~ [soc], [fac] ~ [foc] etc. Vocalele de gradul I de deschidere se opun și vocalelor de gradul al III-lea: [pat] ~ [put], [lat] ~ [lut], [pară] ~ [pîră] etc. Alternanța există și între vocale de gradul al II-lea și vocale de gradul al III-lea: [feță] ~ [fiță], [săr] „sar” ~ [sir] „curățenie”, [bon] ~ [bun].

Fonemele vocalice de același grad de plenitudine vocală alternează după seria de localizare. Astfel, în cadrul vocalelor de gradul al II-lea /ă—e/ alternează cu /o/ în exemple ca [săc] „sec” ~ [soc], [ței] „tei”. ~ [ê—oi] „te—oi” iar vocalele de gradul al III-lea /î—i/ alternează cu /u/, în exemple ca [lîă] ~ [lună], [fir] ~ [fur], [bină] „scenă” ~ [bună] etc.

Din descrierea de mai sus se constată că sistemul fonologic schițat prezintă unele deosebiri față de sistemul limbii literare, mai ales în privința numărului de foneme consonantice care participă la diferitele corelații. Sistemul vocalic este identic cu cel al limbii literare, descris de acad. E. Petrovici. Comparînd schița noastră cu cea a altor două graiuri descrise se constată deosebiri mai mari. Astfel, graiul tecuian descris de acad. E. Petrovici și I. Stan cunoaște corelația de bemolare și în finală absolută, nu numai înaintea fonemului /a/, sistemul vocalic este liniar, avînd doar trei foneme vocalice, cu trei grade de plenitudine vocală.

Și din compararea sistemului descris de noi cu cel al graiului bistrițean, descris de Gr. Rusu, se constată unele deosebiri destul de însemnate. Graiul bistrițean, de pildă, a pierdut corelația de bemolare, cea de diezare se reduce abia la câteva perechi de consoane, fiind pe cale de dispariție, în timp ce sistemul vocalic este mult mai bogat, fiind compus din zece vocale, cu patru grade de plenitudine vocală, dispuse triunghiular.

Sistemul fonologic descris de noi este mai apropiat de cel al limbii literare decât cel al graiurilor tecucean sau bistrițean.

Cele constatate de noi confirmă părerea acad. E. Petrovici că „... deosebirile în sistemele fonologice ale graiurilor dacoromîne nu consistă în existența sau lipsa consoanelor cu timbru fonologic propriu... Deosebirile de la un grai la altul privesc numai numărul fonemelor consonantice, frecvența lor, pozițiile în care se întîlnesc consoanele cu diferite timbre fonologice, posibilitățile de grupare a consoanelor și frecvența diferitelor grupuri de consoane”⁶.

ОЧЕРК ФОНОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ОДНОГО ИЗ ГОВОРОВ ЮЖНОГО БАНАТА

РЕЗЮМЕ

Автор делает набросок фонологической системы одного из говоров южного Баната, указывая, что он несколько отличается от системы литературного языка, установленной акад. Э. Петровичем, но не в отношении связей, в которых участвуют согласные, а лишь в отношении числа консонантических фонем, участвующих в этих связях.

Описанная фонологическая система более близка к фонологической системе литературного языка, чем описанные до сих пор системы районов Текуча и Бистрицы.

ESQUISSE DU SYSTÈME PHONOLOGIQUE D'UN PARLER DU SUD DU BANAT

RÉSUMÉ

L'auteur présente l'esquisse du système phonologique d'un parler du sud du Banat, en constatant l'existence de certaines différences, par rapport au système de la langue littéraire établi par E. Petrovici, membre de l'Académie, non pas en ce qui concerne les corrélations auxquelles participent les consonnes, mais uniquement en ce qui concerne le nombre des phonèmes consonantiques qui participent à ces corrélations.

Le système phonologique décrit est beaucoup plus proche de celui de la langue littéraire que les systèmes des parlers de Tecuci et de Bistrița, qui ont été étudiés jusqu'à présent.

⁶ E. Petrovici, *Probleme de fonologie*, p. 71—72.

OBSERVAȚII ASUPRA FONOLOGIEI GRAIULUI DIN SCĂRIȘOARA

DE

ANDREI AVRAM

1. Articolul de față se bazează pe materialul lingvistic înregistrat în punctul cartografic 95 al *Atlasului lingvistic român*, partea a II-a¹. El provine de la locuitori ai citorva „cringuri” (cătune formate din câte 2—3 case) care intră astăzi în componența comunei Girda de Sus (raionul Cîmpeni, regiunea Cluj), iar în trecut făceau parte din comuna Scărișoara. Numim graiul vorbit în aceste cătune „graiul din Scărișoara”, menținînd o denumire consacrată în studiile de dialectologie (numele e foarte cunoscut și datorită celebrului ghețar).

Graiul din Scărișoara reține atenția cercetătorului prin câteva particularități care se întîlnesc rar sau nu se întîlnesc de loc în alte părți ale domeniului lingvistic dacoromîn (unele dintre ele apar și în alte câteva localități din regiunea Munților Apuseni). Rîndurile de mai jos sînt consacrate interpretării fonologice a două dintre particularitățile fonetice ale graiului.

În ce privește metoda de cercetare, remarcăm că, prin însuși faptul că ne-am oprit asupra graiului dintr-o singură comună, am respectat o cerință care în prima descriere de ansamblu a sistemului fonologic al limbii romîne, a fost formulată astfel : „Les mots cités en exemple pour une opposition phonologique doivent être de la même époque, du même dialecte, et utilisés par la même catégorie sociale”². Am mers chiar

¹ Ancheta a fost efectuată de acad. E. Petrovici. Am folosit atît răspunsurile la chestionar, publicate în *Atlasul lingvistic român* (= ALR), partea a II-a, vol. 1, Sibiu-Lipzig, 1940 și în ALR, serie nouă, vol. 1—2, [București], 1956; vol. 3, [București], 1961 — cît și textele publicate în volumul *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici. Suplement la *Atlasul lingvistic român II* (ALRT II), Sibiu-Lipzig, 1943, p. 48—64. La exemplele citate am indicat cu cifre romane numărul de ordine al subiectului anchetat și cu cifre arabe numărul întrebării din chestionar, respectiv, pagina și rîndul din text.

² A. Graur et A. Rosetti, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în „Bulletin linguistique”, VI (1938), p. 7.

mai departe, în această direcție: materialul cules în punctul 95 a fost luat în considerație nu în bloc, ci separat, pe subiectele de la care provine. Am admis deci, din capul locului, posibilitatea (care, în cursul cercetării, s-a dovedit a fi realitate) ca de la un informator la altul să existe unele deosebiri, nu numai fonetice, ci și de natură fonologică.

În același timp însă, am ținut seamă de faptul că în materialul studiat nu sînt (și nici nu pot fi) reprezentate toate cuvintele și toate formele existente în grai. Din această cauză, se poate întîmpla ca pentru degajarea unei opoziții fonologice cercetătorul să nu aibă la dispoziție nici o singură pereche minimală. Dificultăți de acest fel pot să survină și dacă se iau la un loc, neseperate pe subiecte, toate răspunsurile (la o mie și citeva sute de întrebări), plus textele culese la Scărișoara — și, în general, situația aceasta poate fi întîlnită în studierea oricărui idiom³. Am considerat, în astfel de cazuri, că este suficient, pe de o parte, să luăm în considerație contexte de mai mică întindere (adică, în absența perechilor minimale, să ne bazăm pe perechi contrastive⁴), iar, pe de altă parte, să aducem în discuție forme care, deși nu apar în materialul înregistrat, pot fi considerate ca existente în grai, pe baza comparației dintre cuvintele și formele atestate. De exemplu, în graiul din Scărișoara, avînd atestate, la subiectul IV, formele [négru] (sg. masc.) 6152 și [négrî] (pl. fem.) 2717, putem considera ca existentă și forma [négrî] (pl. masc.) și, în felul acesta, dispunem de o pereche minimală [négrî] ~ [négrî] care probează că deosebirea de ordin fonetic dintre [e] și [e] are valoare distinctivă.

Pe scurt, credem că, evitînd greșeala de a considera ca aparținînd aceluiași sistem fapte din sisteme diferite (și diferențe pot să existe de la un individ la altul, între două „idiolecte”⁵), trebuie să ne ferim și de exagerarea de a privi fonologia unui grai dacoromin ca și cînd nu am cunoaște despre el absolut nimic în plus față de ceea ce ne oferă răspunsurile la un chestionar⁶. Bineînțeles, aceasta nu înseamnă că nu ar fi preferabil să avem la dispoziție un material mai bogat, adunat cu intenția specială de a elabora o descriere completă a unui sistem fonologic.

2. Una dintre cele mai interesante particularități întîlnite în vocalismul graiului din Scărișoara este reprezentată de vocalele duble corespunzînd grupurilor finale «vocală accentuată + [e]» din limba literară.

Vom începe prin a discuta numai cîteva dintre exemplele înregistrate la subiectul IV (la care apar cele mai numeroase fonetisme de acest fel)⁷: [sfîrtăa] „sfirtaie, sferturi” 2366, [clăa] „claie” 5216, [păa]

³ Cf. André Martinet, *La description phonologique, avec application au parler franco-provençal d'Hauteville (Savoie)*, Geneva-Paris, 1956, p. 41.

⁴ Cf. Charles F. Hockett, *A System of Descriptive Phonology*, în „Language”, XVIII (1942), nr. 1, p. 7.

⁵ Cf. A. N. Leontiev și A. A. Leontiev, *Cu privire la problema „sistemului lingvistic individual”*, în „Revista de psihologie”, VI (1960), nr. 4, p. 7—19 (în special, p. 8—9).

⁶ Exemple pe care le-am dat, în cursul articolului, în transcriere fonetică reprezintă cuvinte și forme atestate la Scărișoara (afară de cazurile cînd se menționează contrariul).

⁷ Am utilizat, pentru exemplificare, material provenit, în primul rînd, de la subiectele IV (femeie de 45 de ani) și VII (femeie de 80 de ani), care au răspuns la cea mai mare parte a întrebărilor din chestionar. Grigore Rusu, cercetător științific la Institutul de Lingvistică

„paie” 5239, [meɛɛ] „merge” 2231, [t'ɛɛ] „cheie” 6676, [strigoo] „strigoaie, coada cocoșului (nume de plantă)” 6290, [ploɔ] „ploaie” 2439, [asturoo] „(despre brânză) iute” 5450, [napoo] „înapoi” 53/8.

Faptul că succesiunea «vocală + vocală» este distinctă fonologic de vocala simplă corespunzătoare rezultă din compararea, de exemplu, a lui [táa] „taie” 4184 cu *ta* (pronume). Se pune însă întrebarea dacă [áa] corespunde unui fonem vocală lungă /ā/ — în acest caz am avea a face cu o corelație de cantitate la vocale — sau reprezintă succesiunea /aa/. Acestea sînt cele două interpretări care, la prima vedere, par singurele posibile.

Pentru interpretarea lui *aa* ca /ā/ pledează faptul că succesiunea [áa] nu se opune unei succesiuni [áá] și, prin urmare, se poate considera că accentul este o caracteristică a succesiunii vocalice luate în întregime, adică a fonemului /ā/.

Pe de altă parte, împotriva interpretării lui [áa] ca /ā/ se poate invoca un argument de natură fonetică: în acest caz, avem a face cu două vocale, nu cu o vocală lungă, care, în ALR, se notează altfel: [ā], [ē] etc. Faptul acesta nu este însă decisiv, după părerea noastră; și vocalele lungi (de exemplu, vocalele limbii engleze) sînt interpretate de unii lingviști ca succesiuni de foneme, iar de alții ca vocale fonologice lungi.

O altă obiecție împotriva interpretării lui [áa] ca /ā/ se poate aduce ținînd seamă de morfologie: descrierea morfologiei s-ar complica dacă, în conformitate cu interpretarea menționată, am admite o alternanță /a/ (sg.) — /ā/ (pl.) în [pai] IV 5134 — [paa] și prezența unei desinențe realizate ca [i] la singular, față de desinența «zero» la plural. Mai exact, întrucît [aa] apare numai înainte de pauză și, prin urmare, numai în această poziție /ā/ se opune lui /a/, înseamnă că în poziție nefinală (ca în [pai]) opoziția /ā/ ~ /a/ se neutralizează, vocala [a] fiind reprezentanta unui arhifonem /A/ (vocală, din punct de vedere fonologic, nici lungă nici scurtă). Termenii alternanței ar fi deci arhifonemul /A/ și fonemul /ā/, ceea ce nu ar fi de neconceput⁹, dar descrierea morfologiei s-ar complica simțitor. Afirmatia aceasta este valabilă mai ales dacă ținem seamă de flexiunea unor substantive cu o structură fonematică similară. Presupunînd că [pai] constă dintr-o succesiune de foneme «consoană + vocală + consoană»¹⁰, alături de cazuri ca *sat* /sat/ — *sate/sate*/¹¹, am avea tipul [pai]/pay/ — [paa]/pā/.

din Cluj, a binevoit să ne comunice, din arhiva ALR, numerele de ordine ale întrebărilor la care a răspuns fiecare subiect; îi mulțumim și pe această cale.

⁹ Cf., pentru principiu, Kenneth L. Pike, *Phonemics. A Technique for Reducing Languages to Writing*, [Second Printing], Ann Arbor, [1949], p. 139.

¹⁰ După cum credem că am reușit să arătăm (în articolul *Neutralizarea și alternanțele fonetice*, publicat în *Fonetică și dialectologie*, vol. III, [1961], p. 7—12) în cazuri ca *despărți, dezbatte*, pe de o parte, și *dezarma*, pe de altă parte, avem a face cu o alternanță fonologică al cărei termenii sînt arhifonemul /S/, respectiv, fonemul /z/.

¹¹ Renunțăm la demonstrarea faptului că [i] este o realizare a unui fonem consoană, /y/.

¹² Problema în discuție rămîne, în esență, aceeași și dacă admitem că la plural oclulsiva dentală este /t'/.

Menționăm că din punct de vedere strict fonologic nu avem motive să respingem interpretarea lui [áa] ca /ā/. Totuși, după părerea noastră, este posibilă o interpretare mai simplă (și deci preferabilă) a cazului în discuție, dacă admitem că ne găsim aici în prezența unui fenomen de latență. Fonemul /y/ — care se realizează ca [i] în singularul [paí] IV 5134, în pluralele [clái] IV 5276, [strigoí] IV 6290 etc. — este latent în pluralul [paa], respectiv, în singularele [claa], [strigoo] etc.; în aceste din urmă forme, fonemul /y/ se realizează ca «zero fonic». Această soluție prezintă avantajul că evită introducerea în inventarul fonematic a unei serii de vocale lungi.

Fenomene similare de latență se întâlnesc și în alte limbi. De exemplu, fonemul /d/ este latent în sp. *usted* [usté], *terminado* [termináo] (cf. *ustedes*, *terminada*)¹². În aceeași limbă, /y/ este latent înaintea unui /i/ accentuat, de exemplu în *huia* (în transcriere fonologică: /uyia/; cf. *huya* /úya/)¹³. Louis Hjelmslev¹⁴ consideră că fr. *sourd* conține un /d/ latent (cf. femininul *sourde*).

În conformitate cu interpretarea propusă mai sus, succesiunea [aa] (d o u ă sunete) corespunde unei succesiuni de t r e i unități fonologice: «vocală + /y/ + vocală». Mai dificilă este problema naturii fonologice a vocalei care urmează după /y/ latent. În cuvintele citate, această vocală este identică, în ce privește localizarea și gradul de deschidere, cu vocala accentuată precedentă. În majoritatea cazurilor, apar vocale deschise, [e], [a], [ø], dar în [napoo] întâlnim vocale semideschise, iar în [tamíi] „tămíie” IV 2730 vocale închise. Pentru ultimele două cuvinte dispunem și de exemple cu succesiuni de vocale deosebite între ele prin locul articulării sau prin gradul de deschidere; le vom examina mai jos.

Formele [ínapóo/ǎ]¹⁵ IV 52/10 și [ínapód] IV 52/21 nu pot dovedi că după vocala accentuată (respectiv, după /y/ latent) apar și vocale diferite, din punct de vedere fonologic, de vocala accentuată. Înlocuind pe [o] din [napoo] cu [o/ǎ] sau cu [ǎ], sensul cuvântului nu se schimbă; prin urmare, opoziția dintre cele două timbre vocalice se neutralizează în această poziție, [o], [o/ǎ] și [ǎ] fiind realizări ale aceluiași arhifonem.

Formele [tamíi] (nearticulat) și [tamía] (articulat) IV 2744 dovedesc că după [i] gradul de deschidere este distinctiv. Asupra prezenței nazalității în acest exemplu vom reveni în rîndurile următoare. Am întâlnit însă un alt exemplu, cu vocală orală sub accent, care probează același lucru: [voa] „voia” IV 2647. Pe baza fonetismelor [napoo], [ínapoo/ǎ], [ínapód] (care ar corespunde lui *ínapoie*, existent în unele graiuri)

¹² Emilio Alarcos Llorach, *Fonología española* (2.ª ed. corregida y aumentada), Madrid. [1954], p. 157—158.

¹³ *Ibid.*, p. 139.

¹⁴ *Пролегомены к теории языка*, în *Новое в лингвистике*, I, Moscova, 1960, p. 348—349.

¹⁵ Din motive de ordin tehnic, literele suprapuse din ALR și din ALRT sînt redată prin litere alăturate separate cu o bară. Din aceleași motive, în unele cazuri, nu am dat accentul. Notațiile [k/'] și [ǵ/d'] au fost înlocuite cu [k'], respectiv, [d'].

putem să presupunem că lui [voa] (articulat) îi corespunde o formă fără articol [voo], [voo/ă] sau [voă] „voie” (formele nearticulate nu sînt atestate).

După ce am stabilit că, cel puțin după anumite vocale accentuate, gradul de deschidere a vocalei finale este distinctiv, ar urma să vedem care este, sub acest raport, situația locului de articulație. Lipsindu-ne materialul necesar, de astădată nu vom putea decît să emitem unele ipoteze. Dacă după [é] și [ô] apare și vocala [a], în formele articulate ale lui [t'ee] și [plœ], înseamnă că vocala medială se opune celorlalte două vocale deschise. Dacă însă forma articulată și cea nearticulată coincid (deci vocala corespunzînd articolului se realizează ca [e], respectiv, [ô], în cuvintele menționate), înseamnă că localizarea nu este distinctivă pe treapta maximă de deschidere. Această ultimă presupunere este justificată de existența formei [êêê], corespunzînd lui *cea* : [êêê sară] „cealtă seară” IV 52/25 (cf., la subiectul VII, [aêê] „aceea” 64/16). E posibil ca localizarea să nu fie distinctivă, după /y/ latent, în poziție finală, nici la vocalele semideschise și închise; în acest caz, vocalele finale ar reprezenta arhifonemele /î/, /Ă/, /A/, din al căror conținut fonologic localizarea este exclusă.

Nu mai îmbogățirea materialului examinat ar putea să confirme sau să infirme ipotezele formulate în alineatul precedent. Indiferent însă de natura fonologică a vocalei finale, considerăm că descrierea cea mai simplă și mai economică este aceea care se întemeiază pe admiterea unui /y/ latent între cele două elemente ale grupurilor vocalice.

Un argument în favoarea soluției pe care am propus-o ne oferă prezența nazalității în cazuri de tipul [tamîi], [tamîa]. Examinarea întregului material avut la dispoziție arată că, de regulă, vocala nazală corespunde, pe plan fonologic, unei succesiuni «vocală orală + consoană nazală» (deci nu unui fonem «vocală nazală») și că această succesiune se realizează ca vocală nazală numai înaintea unei alte consoane (la sfîrșit de silabă)¹⁶. Așadar, [î] din exemplele citate reprezintă un /i/ oral urmat de consoană nazală; consoana care face ca acest grup să se realizeze ca [î] este tocmai /y/ latent. Înainte de /y/, ca și înainte de orice altă consoană, opoziția de localizare se neutralizează, așa încît unitatea fonologică reprezentată de nazalitatea vocalei precedente este arhifonemul /N/. Făcînd abstracție de neutralizarea unor opoziții vocalice în poziție neaccentuată — fenomen care se produce atît la finală, după cum am văzut, cît și în silabă protonică¹⁷ — transcrierea fonologică a lui [tamîa] va fi /tamîNya/.

Uneori (de exemplu, în [purôp] „puroaie” IV 4213), nazalitatea este prezentă și la vocala finală. În grupul celor două vocale, nazalitatea la cel de al doilea element nu apare decît atunci cînd este nazală și prima vocală, în timp ce la primul element nazalitatea poate fi pre-

¹⁶ Vezi mai jos, p. 224.

¹⁷ În această poziție, se neutralizează (la subiectul IV, ca și la alte subiecte) opoziția dintre /d/ și /a/, arhifonemul realizîndu-se mai des ca [a] : [jumalati] IV 2365, [lasâm] IV 5076 etc. De menționat că, înainte de accent, /d/ și /a/ nu se opun unul altuia nici în limba literară (A. Graur et A. Rosetti, *op. cit.*, p. 6) sau, cel mult, se poate afirma că opoziția are un randament extrem de scăzut (cf. *caral*, substantiv ~ *căral*, participiu).

zentă independent de caracterul oral sau nazal al vocalei finale (cf. [tamia]). Rezultă de aici că nazalitatea vocalei finale este o trăsătură dependentă, impusă de context și ca atare lipsită de valoare fonologică.

Fenomenul de latență a lui /y/ nu apare, la subiectul IV, în absolut toate cuvintele în care ne-am aștepta să-l întâlnim (cf. [čiuāiē] „tuci” IV 4262). Pe de altă parte, cazuri izolate de latență au fost înregistrate și la alte subiecte: [t'ind'ēē] „ștergere” V 50/32, [t'igaa] „piuliță (la moară)” VIII 6757. Fonetisme intermediare apar la mai multe subiecte. Merită să fie citate următoarele două exemple, întâlnite la subiectul III: [lātorqō'ē] 5937, cu menținerea deosebirii de timbru între vocala accentuată și cea finală — și [t'ind'ē'ē] 5952, cu un stadiu în care vocala finală, aproape în contact direct cu vocala accentuată, ajunge să aibă un timbru identic cu aceasta (la ultimul exemplu, în ALR se întrebuintează un semn special pentru a arăta că [i] este extrem de slab perceptibil).

Cu toate că la același subiect pot să apară amândouă situațiile discutate (vocală dublă sau «vocală + [i] + vocală»), se poate spune că fenomenul de latență a lui /y/ constituie o caracteristică a subiectului IV, ceea ce îl opune pe acesta, mai ales, subiectelor I și VII¹⁸. Iată fonetismul cu care apar la ultimele două subiecte câteva dintre cuvintele citate mai sus, cu /y/ latent la subiectul IV: [paie] I 3774 și VII 3773, [t'ēie] I 3811, [purqē] VII 4213. În lumina celor arătate în rindurile precedente, se pare că această deosebire de ordin fonetic are consecințe pe plan fonologic și morfologic: unele subiecte utilizează, la finală, distincția dintre grupuri de tipul [aiē] ~ [aiā], [ēie] ~ [ēia], [qie] ~ [qia] (nearticulat ~ articulat), în timp ce la alte subiecte forma articulată și cea nearticulată a unor substantive feminine se prezintă sub același aspect fonetic: [aa], respectiv, [ēē], [qē], la ambele forme; în orice caz, de la [claa] „clăie” IV 5216 forma articulată nu poate fi decât tot [claa] (formă neatestată).

În ce privește particularitățile de ordin fonologic inexistente în limba literară, menționăm că graiul din Scărișoara se caracterizează prin prezența succesiunii /Ny/ în interiorul unui morfem; după cum am văzut, acest grup apare, de exemplu, în [tamia] IV 2744, cu /y/ latent, dar el este prezent și în cazuri de tipul [tamiāzā] IV 2730, [t'ēie] I 3811, unde /y/ nu este latent. În limba literară succesiuni de acest fel apar numai la junctura morfemelor (de exemplu în *inierba* „a planta cu ierburi un teren” < *în* + *iarbă*).

Menționăm, în treacăt, că, neadmițând existența vocalelor fonologic nazale, trebuie să dăm o interpretare analogă și succesiunilor în care după vocala nazală (din punct de vedere fonetic) urmează corespondentul labiovelar al lui [i]; așadar [grīu] IV 2722 și V 50/28 va fi transcris fonologic [grīNw]. Nici grupul [Nw] final nu există în limba literară.

În materialul cercetat, am întâlnit un singur cuvânt conținând un grup de două vocale cu timbru identic, corespunzătoare succesiunii «vocală

¹⁸ Menționăm însă că de la celelalte subiecte s-a obținut material puțin, așa încât inexistența unor exemple cu /y/ latent nu poate fi socotită destul de concludentă.

+ /w/ + vocală », din limba literară și din alte graiuri : [zoo] „ziua” (dar și [zoya]) VII 2384¹⁹.

3. Cea de a doua particularitate a graiului din Scărișoara pe care o vom examina în acest articol este rotacismul.

Fenomenul rotacismului nu implică nici dispariția fonemului /n/, nici apariția fonemului /r/; ambele foneme există și azi și existau, desigur, și înainte de a se produce fenomenul. În momentul de față, rotacismul nu este legat nici de o distribuție a celor două consoane diferită față de cea din limba literară : în poziție intervocalică, apare și [n], nu numai [r]. Bineînțeles însă că fenomenul de care ne ocupăm are drept consecință faptul că, pe plan sintagmatic (în text) se produce o modificare a raportului dintre frecvențele celor două foneme, în favoarea lui /r/. În lexic, numărul omonimelor este mai mare, în comparație cu limba literară (evident, dacă avem în vedere elementele lexicale comune) : [surđ] „sună” VII 6857 este, probabil, omonim cu un adjectiv; [furi] „funie” VII 2734 este, probabil, omonim cu persoana a III-a, singular și plural, a conjunctivului prezent de la a fura.

Prezentarea din rîndurile precedente nu este însă completă. Din punct de vedere fonetic, rotacismul ne înfățișează, în graiul actual din Scărișoara, un tablou foarte complex. În cuvintele în care ne-am aștepta să găsim un [r] apare și [n] și — ceea ce e mai important — apar mai multe varietăți de consoane dentale intermediare între [n] și [r], notate [ñ], [ŋ], [ʀ] etc. În afară de aceasta, în unele cazuri, vocala care precedă pe [r] (respectiv, sunetul intermediar între [r] și [n]) este nazalizată (se notează două grade de nazalizare). În total, segmentul fonetic corespunzînd succesiunii «vocală + [n]» în cuvinte de tipul lui *bună* din limba literară este notat, în materialul cules la Scărișoara și publicat în ALR și în ALRT, în 14 feluri la subiectul VII și în 17 feluri la subiectul IV.

Interpretarea fonologică a consoanelor [n] și [r] intervocalice nu pune probleme deosebite; evident, ele reprezintă realizări ale fonemelor /n/, respectiv, /r/²⁰ (opozitia /n/ ~ /r/ nu se neutralizează în poziție intervocalică). Urmează să vedem dacă celelalte consoane care apar ca echivalente ale lui [n] susceptibil de a se rotaciza sînt variante ale lui /r/ sau ale lui /n/ — sau reprezintă realizări ale unui fonem aparte.

Vom lua, deocamdată, în considerație numai cazurile în care consoanele în discuție sînt precedate de vocale orale²¹.

Pe baza asemănării fonetice, e posibil să admitem că [ñ] din [*puni*] „pune” IV 2732, de exemplu, este o variantă a fonemului /n/²², ca și [n]

¹⁹ Acad. E. Petrovici ne atrage atenția asupra caracterului latent al fonemelor /y/ și /w/ în cazuri ca [*mălés*] „mai ales”, [*bae*], respectiv, [*continuul*], [*răul*] (rostiri ca acestea pot să apară și în vorbirea oamenilor înstuiți).

²⁰ Afirmția nu poate fi contrazisă de faptul că materialul nu ne pune la dispoziție perechi minimale de tipul *rard* — *rand*; în același context apar ambele consoane, deci deosebirile fonetice dintre ele nu pot fi considerate impuse de sunetele vecine.

²¹ Înglobăm în categoria vocalelor „orale” toate vocalele la care nu apare semnul nazalității, deși, de exemplu, înaintea unui [n], această trăsătură poate să fie prezentă, într-un grad foarte redus.

²² Respectiv, a fonemului /n'/ (palatalizat), dacă, în grupul «consoană + vocală palatală», caracterul palatal nu este o caracteristică a vocalei, ci timbrul fonologic al consoanei: în ambele cazuri, problema discutată rămîne, în esență, aceeași.

din [*punim*] „punem” IV 2652, iar [*ɾ*] din [*spuɾi*] „spune” IV 51/11 este o variantă a lui /*r*/, ca și [*r*] din [*purim*] „punem” IV 5280. Faptul că, de multe ori, în același cuvânt apare cînd un sunet, cînd altul (deci fără ca înlocuirea lor reciprocă să antreneze o modificare a sensului) trebuie interpretat ca un caz de variație liberă între două foneme (după cum am văzut, opoziția /*r*/ ~ /*n*/ nu se neutralizează în poziție intervocalică). Cazuri analoge se întîlnesc și în limba literară: în poziție finală opoziția de sonoritate nu se neutralizează, deci [*p*] din *șurup* și [*b*] din *șurub* reprezintă două foneme distincte, cu toate că în unele cuvinte poate să apară fie surda, fie sonora, sensul rămînînd același²³.

E posibilă însă și o altă interpretare, pe care noi o considerăm preferabilă. De fapt, [*n*] și [*ɾ*] din cuvinte de tipul *bună* se opun, luate împreună, atît lui /*n*/ din cuvinte de tipul *rană*, cît și lui /*r*/ intervocalic din cuvinte de tipul *rară*. Este adevărat că înlocuirea lui [*n*] sau a lui [*ɾ*] cu [*n*] sau cu [*r*] nu duce la o schimbare a sensului, dar în cuvintele de tipul *rană*, *rară* nici [*n*], nici [*ɾ*] nu pot să apară în locul lui /*n*/ și al lui /*r*/ și, prin urmare, se poate spune că [*n*] și [*ɾ*] nu sînt variante ale lui /*n*/ sau ale lui /*r*/, ci realizări ale unui fonem independent.

Rezumînd, relațiile dintre sunetele în discuție ar putea fi descrise astfel, în conformitate cu cele două interpretări menționate:

a) [*n*] este o variantă a lui /*n*/, iar [*ɾ*] o variantă a lui /*r*/ în cuvintele de tipul *bună* între cele două foneme există un raport de variație liberă (acest raport nu există în cuvintele de tipul *rană* sau *rară*).

b) [*n*] și [*ɾ*] sînt variante ale unui fonem distinct de /*n*/ și de /*r*/, pe care îl notăm /*ɾ*/. În cuvintele de tipul *bună* există un raport de variație liberă între /*n*/, /*r*/ și /*ɾ*/.

Cea de a doua interpretare prezintă un avantaj important, care constă în faptul că ea rezolvă problema apartenenței la o anumită unitate fonologică a sunetelor intermediare între [*n*] și [*ɾ*] (vezi, de exemplu, [*ɧir/nɨ*] „ține” IV 5408); pe baza asemănării fonetice — factor de care am ținut seamă în prima interpretare — aceste sunete ar putea fi considerate, în egală măsură, variante fie ale lui /*n*/, fie ale lui /*r*/.

O situație intrucîtva asemănătoare are, în limba literară și în graiuri, nazala labiodentală din cuvinte ca *înfiori*, *învăța*, față de cele două foneme nazale, dintre care unul este labial iar celălalt dental. Aici însă trebuie să avem în vedere că în poziție preconsonantică (în *limbă*, *unde*, *lung*, *înfiori* etc.) opoziția dintre /*m*/ și /*n*/ se neutralizează, așa încît nazala labiodentală — ca și celelalte nazale — este o variantă a arhifonemului /*N*/ ²⁴. Deoarece, după cum s-a văzut, în poziție intervocalică opoziția /*n*/ ~ /*r*/ nu se neutralizează în graiul studiat, sunetele care nu sînt nici [*n*], nici [*r*] nu pot fi interpretate ca realizări ale unui arhifonem. Dificultatea poate fi înlăturată considerînd aceste sunete variante ale fonemului /*ɾ*/. Variante ale aceluiași fonem sînt și sunetele [ʎ] și [ʝ] care apar în cuvinte ca [*rada-ciʎă*] IV 6011, [*mniʝează*] „mireasă” VII 63/21—22; și aceste sunete sînt, din punct de vedere fonetic, intermediare între [*n*] și [*ɾ*].

²³ Am discutat pe larg deosebirile dintre neutralizare și variație liberă în articolul *Despre neutralizarea opozițiilor lingvistice*, în „Limba romînă”, XI (1962), nr. 4, p. 351—352.

²⁴ Cf. articolul nostru citat în nota precedentă, p. 348—349.

Sunetul [ɲ] este o consoană cu o ocluziune mai slabă și cu o nazalitate mai redusă decât cea a unui [n] obișnuit; [ɾ] (un [r] cu mai puține vibrații sau chiar lipsit de vibrații distincte) este destul de asemănător cu [ɲ]²⁵. Din punct de vedere fonologic, în cadrul subsistemului restrîns al sonantelor dentale, /ɾ/ poate fi definit ca « dentală spirantă »; vom propune însă, mai jos, o altă definiție, care are, credem, meritul de a înfățișa mai bine relațiile dintre sonantele dentale.

După părerea noastră, fonemul /ɾ/ poate fi considerat « vibrant », în opoziție cu /n/, și « nelichid », în opoziție cu /r/. Menționăm că dăm acestor termeni accepțiuni diferite de cele consacrate în fonetica tradițională. Din punct de vedere fonetic, vibranta [ɾ] este, evident, lichidă; totuși, am văzut că există o distincție de ordin fonologic între [ɾ] și lichida propriu-zisă [r]. Pe de altă parte, [ɲ] nu este, din punct de vedere fonetic, „mai vibrant” decât [n]; am aplicat însă la [ɲ] și [n] aceeași terminologie care se întrebuintează cînd este vorba despre opoziția dintre /r/ și /l/. De altfel, nici nu considerăm că problema terminologiei este esențială; ceea ce este important e faptul că unitățile fonologice din subsistemul sonantelor dentale pot fi clasificate după criterii unitare. Am considerat că, pentru clasificare, punctul de vedere relațional este mai important decât cel strict fonetic. Sonantele dentale sînt așadar următoarele :

	Vibrante	Nevibrante
Lichide	/r	l
Nelichide	ɾ	n/.

Trăsăturile prin care se disting între ele cele patru foneme sonante dentale pot fi prezentate astfel :

	/r	l	ɾ	n/
Lichid — nelichid	+	+	—	—
Vibrant — nevibrant	+	—	+	—

Se înțelege că sonantele în discuție au și alte trăsături distinctive (de exemplu, localizarea), prin care se deosebesc de celelalte unități ale sistemului fonematic.

Urmează să ne ocupăm, în continuare, de interpretarea fonologică a cazurilor în care consoana corespunzătoare lui [n] susceptibil de a se rotaciza este precedată de o vocală nazală.

Considerăm că în cuvinte ca [rumîr¹] VII 2778, [mîră] VII 6958 nazalitatea vocalei este distinctivă, deoarece în același context apare și succesiunea « vocală orală + [r] » și deci nazalitatea nu poate fi interpretată ca trăsătură impusă de sunetele vecine. Pe baza exemplurilor care ne stau la dispoziție, putem să presupunem existența unor perechi minimale de tipul [sûră] „sună” ~ [sură] „sură” (această pereche nu este atestată).

²⁵ Pentru descrierea sunetelor corespunzătoare, în graiul din Scărișoara, lui [n] susceptibil de a se rotaciza, vezi A. Rosetti, *Sur l'n- spirant des parlers daco-roumains actuels*, în „Bulletin linguistique”, II (1934), p. 98—107; E. Petrovici, *Contribuții la rotacism. La Moșii din Scărișoara*, în „Dacoromania”, VIII (1934—1935), p. 149—163 (în special, p. 153—155); ALRT, p. XI. În articolul aced. E. Petrovici se găsesc și date cu privire la subiectele anchetate.

trate la subiectul IV; iată câteva de la subiectul VII: [*săptămîra*] 2784 — [*săptămîr/na*] 2808 — [*să/apătă/amîr*¹] 2720 (*/r/* — */NR/* — */r/*); [*ta-čuri*] „tăciune” 5158 — [*tačŭni*] 5158 (*/r/* — */NR/*); cf. [*gini*] „(el) vine” 2384 — [*biri*] „bine” 3873 (*/n/* — */r/*). Marea varietate a fonetismelor înregistrate corespunde așadar, în vorbirea celor două subiecte la patru tipuri fonologice coexistente.

O situație asemănătoare întîlnim la celelalte subiecte rotacizante²⁷. Dăm, mai jos, câteva exemple pentru tipurile */ur/*, */uNR/* și */ur/*:

/ur/: [*pune*] și [*pure*] III 2836, [*puři*] „pune” V 50/28;

/uNR/: [*lira*] III 5802, [*mîră*] V 50/29;

/ur/: [*t'eptărăm*] III 5823, [*yir*] „(ei) vin” V 51/2.

Și la subiectele III și V apare, în plus, tipul */n/*, pentru care nu am mai dat exemple.

Din faptul că un mare număr de cuvinte au același sens, indiferent dacă, în poziție intervocalică apare */n/*, */r/* sau */r/* rezultă că „forța” opozițiilor */n/* ~ */r/*, */r/* ~ */r/* și */n/* ~ */r/* este destul de scăzută. Din punctul de vedere al gradului de utilizare, reține atenția, în special, opoziția dintre */r/* și */NR/*. Întrucît înlocuirea lui */r/* cu */NR/* (sau, invers, a lui */NR/* cu */r/*) nu atrage după sine nici o schimbare de sens, s-ar putea crede că faptele menționate în tablou la punctele 2 și 3 reprezintă aceeași realitate fonologică. Totuși, această concluzie nu se impune cu necesitate, și vom încerca să arătăm de ce.

Mai întîi, fonetismul de tipul [*ur*] nu poate fi interpretat altfel decît ca succesiune de trei unități fonologice: [*u*] corespunde unei succesiuni fonologice «vocală (orală) + consoană nazală».

În al doilea rînd, în [*ur*] nu avem nici un motiv să recunoaștem existența unei consoane nazale, ceea ce duce la degajarea unui fonem */r/*. O dată admis acest lucru, interpretarea lui [*n*], [*r*] etc. ca variante ale lui */r/*, după vocală orală, se impune²⁸.

Luată așadar fiecare în parte, cele două tipuri de fonetisme ne înfățișează situații clare. Mai dificilă pare interpretarea grupurilor de tipul [*ur*], unde ambele sunete sînt nazale. Aici se pune întrebarea dacă nu cumva nazalitatea vocalei este o trăsătură pur fonetică, impusă de consoana următoare, în aparență o realizare a fonemului */r/*. Răspunsul la această întrebare este negativ, deoarece: a) fonemul */r/*, realizat ca [*r*], [*n*] etc., nu este fonologic nazal (variantele [*r*] a lui */r/* nu este nazală nici din punct de vedere fonetic); b) vocala nazală apare și înainte de consoana nenazală [*r*], în grupuri de tipul [*ur*].

Dacă incapacitatea deosebiriilor de natură fonetică dintre segmentele pe care noi le-am transcris */ur/* și */uNR/* de a diferenția sensuri ar fi atribuită unei identități fonologice a celor două segmente, acest lucru s-ar putea face într-un singur fel, și anume considerînd că sunetele [*n*], [*r*] și celelalte consoane enumerate la punctul 2 din tablou reprezintă suc-

²⁷ Pentru deosebirile dintre subiecte. În ce privește particularitatea discutată, a se vedea articolul acad. E. Petrovici citat mai sus, în nota de la p. 223.

²⁸ Vezi mai sus, p. 222.

cesiuni de două unități fonologice : /N/ + /r/²⁹. În acest caz, nu s-ar mai pune problema existenței unui fonem /r/, în schimb ar trebui să admitem că, de exemplu [r] din [spuri] IV 51/11 este o realizare a grupului consonantic /Nr/, în ciuda faptului că nazalitatea, ca trăsătură fonetică, lipsește din cuvântul citat. Grupul /Nr/ ar fi reprezentat deci prin toate sonantele dentale care nu sînt nici [n], nici [r].

După părerea noastră, interpretarea menționată în alineatul precedent este posibilă și ea are meritul că evită introducerea unei noi unități în sistemul consonantic și, implicit, reduce la trei numărul tipurilor fonologice cu ajutorul cărora poate fi descris rotacismul la Scărișoara : /un/, /ur/, /uNr/.

Fără a intra în detalii în legătură cu avantajele și dezavantajele fiecărei interpretări, preferăm soluția după care, alături de /un/ și de /ur/, există două tipuri fonologice în cuvinte ca *bundă*, *mîndă* etc. : /ur/ și /uNR/. Raportul dintre /r/ și /NR/ poate fi comparat cu raportul dintre /s/ și /Sk/ în graiurile în care cuvinte ca *slab*, *slănină*, *iesle* etc. se pronunță atît cu [k], cit și fără [k] între [s] și [l]. În ambele cazuri avem a face cu coexistența a două tipuri fonologice distincte și situațiile discutate se explică satisfăcător prin acest criteriu. Cel puțin pentru rotacism, trebuie avut în vedere aspectul diacronic al fenomenului³⁰; randamentul al opoziției /r/ ~ /NR/ poate să reflecte anumite procese de fonologizare sau defonologizare în curs de desfășurare în momentul în care a fost cules materialul studiat.

4. După cum s-a putut constata, interpretarea fonologică a celor două particularități fonetice luate în discuție pune probleme destul de complicate. Am avut în vedere, în toate cazurile, două sau chiar mai multe soluții posibile, examinînd argumentele care pledează pentru sau împotriva fiecăreia. S-ar putea ca, în ansamblul unei descrieri fonologice complete, interpretările la care ne-am oprit să se dovedească mai puțin avantajoase decît rezultă din analiza de mai sus. Pe baza materialului avut la dispoziție, o astfel de descriere este însă foarte greu de făcut, în condițiile respectării deosebirilor existente de la un subiect la altul; pe de altă parte, examinarea la un loc a întregului material înregistrat într-o localitate nu este indicată, deoarece în graiul aceleiași localități, și, cîteodată, în graiul aceluiași subiect pot să coexiste realități fonologice distincte (ceea ce a reieșit și din articolul de față).

Cu toate dificultățile legate de faptul că materialul cules este, uncori, insuficient pentru cel care își propune să analizeze din punct de vedere fonologic anumite fenomene fonetice, ALR poate servi ca izvor pentru astfel de studii. Atît lucrările limitate la examinarea unor particularități

²⁹ Invers nu se poate proceda sau, cel puțin, nu este avantajos să interpretăm sunetele pe care le-am transcris /NR/ ca fiind realizări ale unui fonem /r/, deoarece : a) aceasta ne-ar obliga să admitem aceeași interpretare și pentru grupurile care apar prin atașarea lui /n- la teme cu /r/ inițial (în *tnrdi*, *tnrdăcina* etc.), ceea ce ar fi în contradicție cu datele analizei morfologice; b) aplicarea consecventă a criteriului de analiză la cuvinte ca *plnză*, *rtnd*, *unghi*, *lung* etc. ar duce la interpretarea grupurilor nazală + [z], [d], [k], [g] etc. ca foneme unice (formînd o corelație de nazalitate cu /z/, /d/ etc.) — soluție înacceptabilă, din mai multe cauze pe care nu le discutăm aici, și, în primul rînd, pentru motivul că este neeconomică.

³⁰ Asupra acestui aspect ne propunem să revenim cu alt prilej.

fonologice (eventual, a uneia singure), cât și, mai ales, descrierile fonologice complete ale graiurilor ³¹ pot servi la elaborarea, în viitor, a unei dialectologii structurale a limbii române. Prezentul articol vrea să fie o modestă contribuție în această direcție.

ЗАМЕЧАНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ФONOЛОГИИ ГОВОРА СЕЛА СКЭРИШОАРА

РЕЗЮМЕ

Статья основана на материале, зарегистрированном в 95 картографическом пункте второй части *Румынского лингвистического атласа*.

Автор исследует с фонологической точки зрения две интереснейшие особенности говора села Скэришоара: двойные гласные и ротацизм.

1. Двойные гласные соответствуют группам «акцентированный гласный + [je]» литературного языка (реже группам, в которых полугласным является [y]). Указываются причины, по которым такую форму как [táa] «(il)soare» нельзя интерпретировать ни как /tā/ с долгим гласным с фонологической точки зрения, ни как /taa/. Предлагается интерпретация, согласно которой в формах такого рода существует *латентная* фонема /y/, т.е. осуществленная как «нуль» (ср. с литературной формой [taje]).

2. В говоре села Скэришоара, в некоторых словах, интервокальному [n] литературного языка соответствуют звуки [n] или [r], а также целый ряд промежуточных согласных, среди которых [ñ], [ɾ] и другие, отмеченные в Румынском лингвистическом атласе; в некоторых случаях предыдущий гласный назализован.

По мнению автора, с фонологической точки зрения последовательности «гласный + [n]» литературного языка в изучаемом говоре соответствуют следующие сегменты: V (= гласный) + /n/, V + /ɾ/, V + /NR/. V + /r/. Фонема /ɾ/, определенная как «неплавная вибранта», появляется в таких формах как [spúri] = лит. [spune] «(il) dit».

В определенных условиях архифонема /R/ появляется как результат нейтрализации противопоставления /ɾ/ ~ /r/.

OBSERVATIONS SUR LA PHONOLOGIE DU PARLER DE SCĂRIȘOARA

RÉSUMÉ

L'article se fonde sur le matériel enregistré au point cartographique 95 de l'*Atlas linguistique roumain*, IIe partie.

³¹ Elaborarea acestora este posibilă dacă cercetătorul este în același timp informator (fiind vorba de graiul lui matern sau de un alt grai pe care îl cunoaște amănunțit) sau dacă materialul este cules, cu ajutorul unui chestionar adecvat, avându-se în vedere, în mod special, descrierea fonologică graiului.

L'auteur étudie du point de vue phonologique deux des plus intéressantes particularités du parler de Scărișoara : les voyelles doubles et le rhotacisme.

1. Les voyelles doubles correspondent aux groupes « voyelle accentuée + [iɛ] » de la langue littéraire (moins souvent, à des groupes où la semi-voyelle est [ɥ]). L'auteur fait voir les raisons pour lesquelles une forme comme [táa] « (il) coupe » ne peut être interprétée ni comme /tā/, avec voyelle longue du point de vue phonologique, ni comme /taa/. Il propose une interprétation conformément à laquelle, dans les formes de ce genre, il existe un phonème /y/ l a t e n t, c'est-à-dire réalisé comme « zéro » (cf. la forme littéraire [taiɛ]).

2. Le [n] intervocalique de la langue littéraire a comme correspondant, dans le parler de Scărișoara, dans certains mots, les sons [n] ou [r], ainsi que toute une série de consonnes intermédiaires, notées, dans l'ALR, par [ñ], [ɾ], etc. ; dans certains cas, la voyelle précédente est nasalisée.

L'opinion de l'auteur est que, du point de vue phonologique, la succession « voyelle + [n] » de la langue littéraire a comme correspondant, dans le parler étudié, les segments suivants : V (= voyelle) + /n/, V + /ɾ/, V + /NR/, V + /r/. Le phonème /ɾ/, défini comme « vibrante non liquide », apparaît dans des formes comme [spúri] = litt. [spune] « il dit ».

Dans des conditions déterminées, l'archiphonème /R/ apparaît comme le résultat de la neutralisation de l'opposition /ɾ/ ~ /r/.

DESPRE STRUCTURA MORFOLOGICĂ A VERBELOR ROMÎNEȘTI DE ORIGINE SLAVĂ

DE

I. PĂTRUȚ

1. Așa cum arată titlul articolului, mă voi ocupa cu câteva probleme privitoare la *forma* verbelor românești de origine slavă. Menționez că voi avea în vedere, aproape exclusiv, numai verbele din dacoromînă, din motivul că nu avem material suficient și nici atît de sigur din dialectele sud-dunărene: aromîn, meglenoromîn și istroromîn. Mai precizez că mă voi referi în primul rînd la împrumuturile vechi, din graiurile bulgărești, care sînt și cele mai numeroase și cele mai importante, multe dintre ele fiind general răspindite în dacoromînă, unele cunoscute și dialectelor românești sud-dunărene. Mă voi referi, în al doilea rînd, și la verbele, destul de numeroase, intrate în limba romînă (în dacoromînă) din slavonele bisericești și din slava, muntenească ori moldovenească, a administrației și cancelariilor țărilor românești. Verbele împrumutate mai tîrziu, din bulgară, sîrbo-croată sau din ucraineană, rusă, sînt, în comparație cu cele la care m-am referit înainte, puține la număr și de importanță redusă, căci aproape toate au o circulație limitată.

★

Din monumentală lucrare a lui Alf Lombard, *Le verbe roumain*, știm nu numai numărul verbelor românești de origine slavă, ci și care sînt acestea. Din cele 5752 de verbe înregistrate de A. Lombard, 615 (cca. 10%) sînt de origine slavă¹. Dintre verbele de origine străină, cele slave

¹ Alf Lombard, *Le verbe roumain*, II, Lund, 1955, p. 1120—1121. În tablou ele figurează la C, în rubricile „a. sl.”, „bulg.”, „serb.”, „ukr.”, „rus.”, „pol.”. Statistica, desigur, nu este definitivă, din cauză că unele verbe au putut fi omise, iar etimologiile altora nu sînt sigure.

Intr-o statistică mai recentă, întocmită de Maria Iliescu, din cele 2036, respectiv 2538 de verbe românești de conjugarea a IV-a, respectiv I sînt de origine slavă 18,12% la conjugarea a IV-a și 0,27% la conjugarea I (Maria Iliescu, *La productivité de la IVe conjugaison latine dans les langues romanes*, în *Recueil d'études romanes publiés à l'occasion du IXe Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959*, București, 1959, p. 97). Menționez că numai în conjugările a IV-a și I există verbe de origine slavă (cf. mai jos).

sint întrecute numeric numai de cele împrumutate din limbile apusene (mai ales din limba franceză) ². Pe cînd însă acestea din urmă sint, cele mai multe, împrumuturi recente, mai ales din secolul al XIX-lea, și au circulație aproape numai în limba literară, majoritatea verbelor slave sint împrumuturi vechi și sint uzuale atît în limba literară, cît și în graiurile populare. Astfel: *a căli, citi, clădi, cosi, goni, grăbi, iubi, (se) ivi, izbi, lecui, lipi, lovi, munci, omori, păgubi, plăti, zidi* etc. (cf. sl.v. *kaliti, čisti, klasti, kositi, goniti, grabiti, ljubiti, javiti, izbiti, lěkovati, lěpiti, loviti, mčiti, umoriti, pagubiti, platiti, zidati* ³). Influența slavă a sporit prin numeroase derivate românești cu sufixe extrase din verbele de origine slavă: *-ui-, -ăi-(-îi-), -n-* (cf. *arcui = arc-ui-i, prețui = preț-ui-i*) *cîrîi* [*cîrăi*] = *= cîr-îi-i, bîzii = bîz-îi-i, poc-n-i*).

2. Se știe, și statisticile și listele de verbe românești dovedesc acum cu certitudine, că verbele de origine slavă au intrat în limba romînă la conjugarea a IV-a⁴ și foarte puține la conjugarea I⁵; nici unul nu s-a încadrat la conjugările a II-a și a III-a. Este și aici o diferență față de verbele din limbile apusene, din care ne-au venit un mare număr de verbe la conjugarea I, mult mai puține la conjugarea a IV-a și destul de multe procentual la conjugările a II-a și a III-a⁶. Care sint cauzele acestei repartizări?

În primul rînd, conjugările a II-a și a III-a, ca și în alte limbi romanice, sint și în romînă neproductive⁷. Conjugarea a II-a românească cuprinde un număr foarte mic de verbe: A. Lombard înregistrează 40⁸, dintre care mai puțin de jumătate sint „pseudoregulate”⁹, iar celelalte sint și mai neregulate¹⁰. Unele dintre verbele de conjugarea a III-a se grupează, după flexiune, cu cele de conjugarea a II-a (cum sint, de pildă, *a cere, geme, trece*), iar cele mai multe au o flexiune aparte, bazată pe trei teme distincte: a prezentului, a perfectului și a participiului — supinului: *atinge* (*ating-* [*ating-*]/*atinse-*/ *atins-*), *frige* (*frig-* [*friğ-*]/*fripse-*/ *fript-*)¹¹.

² La A. Lombard, în rubrica „occid. lat.”, figurează 1566 verbe (*op. cit.*, II, p. 1121).

³ Raportăm formele românești la cele vechi slave (paleoslave), acestea fiind identice sau aproape identice cu cele din graiurile bulgărești din perioada vechilor relații slavo-romîne, și de asemenea, fiind prototipurile formelor slavone intrate în limba romînă.

⁴ A se vedea M. Křepinský, *Influence slave sur le verbe roumain*, în „Slavia”, XVI (1938), p. 16; acad. Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, [București], 1956, p. 437; A. Lombard, *op. cit.*, II, cf. p. 1120—1121.

⁵ A se vedea statisticile întocmite de A. Lombard și Maria Iliescu, citate la p. 229, nota 1.

⁶ În statistica lui A. Lombard în cele patru conjugări românești verbele de origine apuseană („occid.-lat.”) se repartizează astfel: I („classes flexionnelles” I—II) 231+974 (față de numărul total al verbelor: 792+1371), IV („classes flexionnelles” III—IV) 19+42 (numai I), (total: 104+2473); II („classe flexionnelle” V) 20 (total: 44); III („classe flexionnelle” VI) 119 (total: 259) (*op. cit.*, II, p. 1120—1121).

⁷ Cf. E. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, ed. III, Paris, 1930, p. 212 (§ 203).

⁸ *Op. cit.*, II, p. 1120—1121.

⁹ Vreo 10 verbe cu derivatele lor: *a dura, încăpea, părea, plăcea, pulea, tăcea, zăcea* (cf. acad. Gr. C. Moisil, *Probleme puse de traducerea automată. Conjugarea verbelor în limba romînă*, în SCL. XI [1960], nr. 1, p. 21).

¹⁰ Cu tema perfectului și a participiului diferite de cea a prezentului: *a cădea, ședeau, vedea* (cf. acad. Gr. C. Moisil, *op. cit.*, p. 22) (cf. tema perfectului: *căzu-, șezu-, văzu-*).

¹¹ Cf. acad. Gr. C. Moisil, *op. cit.*, p. 20—21 (*Conjugarea în E*); I. Pătruț, *Despre structura și clasificarea verbelor românești. (În legătură cu lucrările pentru traducerea automată)*, în CL. VI (1961), nr. 2, p. 425 seq.

Prin urmare în aceste conjugări și din cauze formale nu puteau intra verbe împrumutate din alte limbi. Dacă totuși există verbe noi (din franceză sau din latina literară tîrzie) la aceste conjugări, mai ales la a III-a, faptul se explică prin legarea verbelor noi de cele înrudite rominești, vechi, moștenite din latină. De exemplu neologismele *compune*, *depune*, *descompune*, *dispune*, *expune*, *impune* și altele¹² au intrat, flexional, în familia lui *pune*.

Cu excepția neologismelor amintite, aproape toate verbele împrumutate din alte limbi, inclusiv din cele slave, s-au încadrat în conjugările productive rominești: I și a IV-a¹³. Acestea cuprind — în afară de foarte puține excepții — verbe „regulate”, ale căror forme se pot raporta la o singură temă, echivalentă cu cea a prezentului¹⁴. Fără îndoială că această „regularitate” a celor două conjugări a întărit, dar, totodată, a și determinat productivitatea lor.

La conjugarea I figurează, în lucrarea lui A. Lombard, 18 verbe de origine slavă, la care se mai adaugă câteva care oscilează între două sau chiar trei conjugări¹⁵. Dar aproape toate aceste verbe nu au etimologia sigură sau au și forme — dintre care unele pot fi cele vechi — după conjugarea a IV-a¹⁶. Fără a exclude probabilitatea de a se mai găsi exemple răslețe de verbe de origine slavă la conjugarea I (împrumutate mai ales pe cale culturală), ele formează oarecum excepții de la regulă.

Care este explicația încadrării verbelor slave în conjugarea a IV-a?

¹² Cf. acad. Gr. C. Moisil, *op. cit.*, p. 20—21.

¹³ Conjugările I și IV-a însumează în prezent cca. 95 % din verbele rominești (acad. Gr. C. Moisil, *op. cit.*, p. 8).

¹⁴ Astfel, toate formele verbelor *a cînta* (I) și *a fugi* (IV) au cîte o temă comună (și morfemele caracteristice formei respective): *cînt-|cînt-*, *fug-|fug-* (prez.: *cîntî* [= *cînt'*], *fug*, *fuğ-e*; perf. simplu: *cînt-a-î* *fuğ-i-î*; mai mult ca perf.: *cînt-u-se-m*, *fuğ-i-se-m*; partici-plu, supin: *cînt-a-t*, *fuğ-i-t*) (cf. I. Pătruț, *op. cit.*, p. 426—428).

Datorită „normalizării” conjugării I și a IV-a, începută încă în latina populară și continuată apoi în limba romină, față de formele *crepui*, *necui*, *salui* (lat. clas.), avem *crăp-a-î*, *tnec-a-î*, *săr-i-î* < * *crepavi*, *necavi*, *salivi* (C. II. Grandgent, *Introducere în latina vulgară*. După ediția spaniolă a lui F. de B. Moll. În rominește de Eugen Tănase, Cluj, 1958, p. 207, § 428 [litografat], cf. ediția italiană, Milano, 1914, p. 234).

¹⁵ *Op. cit.*, II, p. 1120—1121.

Maria Iliescu nu specifică verbele de proveniență slavă care constituie 0,27 % din statistica sa, la care ne-am referit.

¹⁶ De exemplu: e îndoienică explicarea lui *a căina* (cu varianta, de conjugarea a IV-a, *căini*, cf. *Dictionarul limbii române moderne* [= DLRM], Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958, s.v.) din partici-plu *kajani* (A. Lombard, *op. cit.*, I, p. 260; etimologia aceasta figurează și în dicționare rominești, cf. DLRM, s.v.), mai ales că verbul *kajati se* a trecut în romină sub forma *a se căi*; — originea slavă a lui *gîdila* (și *gîdili*) (< bg. *gădel mi je*, A. Lombard, *op. cit.*, I, p. 260; cf. DLRM, s.v.) nu e sigură. În unele graturî rominești în formele verbului apare un *dz* (în Banat: *gîdzâl*), sunet caracteristic cuvintelor mai vechi decît cele de origine slavă. De altfel DLRM compară verbul rominec cu alb. *gudullis*; — *pospăia* (A. Lombard, *op. cit.*, I, p. 410), explicat în DLRM din sl. (v. sl. *posypati*, s.v.), pare a fi un format rominec (< *pospai*): — *rzgădia* care într-adevăr seamănă cu bulg. *razgajam* (A. Lombard, *ibid.*, I, p. 411; DLRM, s.v.), poate fi totuși modelat după *mlnglia*, cum presupune și A. Lombard (*ibid.*).

Un verb de conjugarea I de origine indiscutabil slavă este *isca* (< bulg. *iskam*, A. Lombard, *ibid.*, I, p. 375; DLRM, s.v.). Exemple mai pot fi găsite printre împrumuturile recente (cf. *iaroviza* < rus. *jarovizirovat'*).

Se susține că ea a fost mai productivă decât conjugarea I pînă la data cînd aceasta, în limba literară, s-a îmbogățit și s-a întărit prin numărul mare de verbe primite din limbile apusene (mai ales din franceză)¹⁷. Cred însă că nu aceasta este explicația. Cauzele sînt mai ales de ordin formal. Pentru a înțelege procesul împrumutării și totodată pentru a explica forma și poziția morfologică a verbelor de origine slavă, e nevoie să avem în vedere mai ales doi factori: a) structura morfologică a verbelor românești (deci și a celor de origine slavă); b) stabilirea formei flexionale din care au fost împrumutate verbele de proveniență slavă.

Spuneam înainte că toate formele verbelor românești de conjugarea a IV-a și I se pot raporta la o singură temă, cea a prezentului. Toate verbele regulate românești au tema prezentului terminată în consoană¹⁸. Prin urmare și la verbele de origine slavă distingem formal două părți: tema prezentului și morfemele adăugate la ea (sufixe flexionale și desinențe). Tema este împrumutată, însă adaptată sistemului fonetico-fonologic și totodată morfologic al limbii romine. Prin urmare în forme ca *lovesc* — *clădesc*, *loveam* — *clădeam*, *lovii* — *clădii*, *lovind* — *clădind*, *lovit* — *clădit* numai tema *lov'* — *clăd'* este împrumutată din slavă, pe cînd morfemele *-esc*, *-a-m*, *-i-î*, *-ind*, *-i-t* sînt românești. Desigur că atît forma temei cît și morfemele sînt condiționate de categoria verbală în care au intrat verbele împrumutate, iar aceasta a fost determinată de impresia acustică pe care a produs-o asupra vorbitorilor limbii romine partea finală de după temă a formei (formelor) slave.

S-a spus și pînă acum că verbele slave împrumutate de romîni reproduc tema prezentului, nu pe cea a infinitivului slav¹⁹. A. Lombard precizează chiar că tema romînească reproduce tema („le radical”) per-

¹⁷ Acad. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 437; Maria Iliescu, *op. cit.*, p. 96 seq.

Situația aceasta a existat însă numai în urma influenței slave, care a întărit considerabil conjugarea a IV-a, fiindcă, în perioada anterioară contactului cu slavii, conjugarea I cuprindea un număr mult mai mare de verbe de origine latină decît conjugarea a IV-a. Pentru dacoromînă a se vedea A. Lombard, *op. cit.*, II, p. 1120—1121 (fără verbele de conjugarea a IV-a derivate, multe după model slav); pentru istroromînă: S. Pușcariu, *Studii istroromîne*, II, București, 1926, p. 168, seq. Repartizarea verbelor de origine latină în dialectele aromîn și meglenoromîn se prezintă astfel: I. 220; II. 10; III. 75; IV. 44 (Th. Capidan, *Aromînii*, București, 1932, p. 430); I. 140; II. 8; III. 54; IV. 21 (idem, *Meglenoromînii*, II, București, 1925, p. 156).

Productivitatea conjugării a IV-a este dovedită și de faptul că în ea s-au încadrat aproape toate verbele împrumutate (în afară, bineînțeles, de cele latino-romance, de care s-a vorbit) (a se vedea statisticile întocmite de Maria Iliescu, *op. cit.*, p. 97. Dintre verbele împrumutate ale conjugării a IV-a cele mai numeroase — după cele de origine slavă — și, cred, și mai răspîndite sînt cele de proveniență maghiară: *altoii*, *cheltui*, *îngădui*, *locui* etc.).

Maria Iliescu (*op. cit.*, p. 101) citează afirmația acad. Iorgu Iordan privitoare la preponderența conjugării I asupra conjugării a IV-a, atît ca număr de verbe cît și ca productivitate, după ce cea dintîi s-a îmbogățit și continuă să se îmbogățească cu împrumuturile latino-romance și cu formațiile românești după model latino-romanic (cf. acad. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 437). Acad. Iorgu Iordan menționează însă în continuare (*ibid.*) că raportul acesta dintre conjugările I și a IV-a este valabil numai pentru aspectul „cultivat” al limbii romine.

¹⁸ I. Patruț, *Probleme de morfologie și ortografie. II. În legătură cu ȳ și ȳ în limba romînă*, în CL, III (1958), p. 257—258.

¹⁹ S. Pușcariu, *op. cit.*, II, p. 170; cf. M. Křepinský, *op. cit.*, p. 18 seq.; A. Lombard, *op. cit.*, II, p. 796.

soanei a III-a a prezentului slav²⁰. Nu cred că se poate afirma cu atîta certitudine că formele romînești reproduc numai decît tema persoanei a III-a a prezentului, căci tema e aceeași la toate persoanele, în afară de întîia singular²¹. Evident însă că prezentul indicativ este prima formă slavă de la care trebuie să pornim pentru explicarea formelor romînești²².

Este ușor de înțeles că verbele slave cu tema prezentului (multe și cu a infinitivului) în *-i-* (*kaliti*, *kositi*, *goniti*, *ljubiti* etc.) au intrat la conjugarea a IV-a romîneasă, la care, atît la prezentul indicativ, cît și la alte forme, morfemele adăugate la temă conțin vocala *i*²³: *auzi* < *audz-i*, *auz-im*, *auz-iți*, cf. sl. *ljubiši*, *ljubitū*, *ljubimū*, *ljubite* (> rom. *iub-ești*, *iub-im*, *iub-iți*). Cum se explică însă încadrarea la conjugarea a IV-a și a verbelor slave de alte conjugări, care aveau tema prezentului terminată în *-e*? Cf. *klasti*, *kladō* — *kladeși*; *otūdūrnōti*, *otūdūrnō* — *otūdūrneși*; *kajati se*, *kajo se* — *kajeși se* > rom. *a clădi* — *clădesc* — *clădești*, *a odihni* — *odihnesc* — *odihnești*, *a se căi* — *mă căiesc* — *te căiești*. Ele nu puteau intra la cealaltă conjugare productivă, întîia, la care desinențele prezentului sînt caracterizate, la cele mai multe persoane, de vocalele *ā/a*: *cînt-ā*, *cînt-ām*, *cînt-ăți*. E posibil ca verbele slave cu tema prezentului în *-e* (adică din conjugările I—III) să fi fost tratate ca cele cu tema în *-i-* din cauza sufixului productiv romînesc *-esc*, începător cu aceeași vocală *-e-*, care urma și după tema (din punctul de vedere al limbii romîne) verbului slav. Mai ales la persoana a doua singular părțile finale ale formelor sînt destul de asemănătoare acustic: sl. *klad-eši*, rom. *dor-ești*. Ne mai putem gândi la încă o formă, des întrebuițată, care a putut contribui la tratarea în același fel a verbelor slave de conjugări diferite: imperativul singular, care la toate verbele se termina în *i*: *kladi*, *otūdūrni*, *kaji se*, ca și *ljubi*, *lovi*²⁴. Imperativul romînesc a avut și el un *-i* (la verbele care nu primesc sufixul *-esc*), probabil plin în perioada vechilor relații slavo-romîne (*dormi*, *fugi*).

În considerațiile de mai sus s-au avut în vedere numai verbele împrumutate pe cale orală — dintre care multe sînt vechi și foarte uzuale, unele cunoscute și în dialectele sud-dunărene²⁵ —, primite în condițiile relațiilor economice și sociale dintre slavi și romîni. Majoritatea lor sînt din graiurile slave-bulgărești vechi. Împrumuturile mai noi (din bulgară, sîrbo-croată, ucraineană, rusă) sînt puține²⁶. Printre verbele romînești de

²⁰ *Ibid.*, II, p. 796—797, cf. p. 834. Autorul consideră că vocala tematică *-i-* sau (la verbele cu tema prezentului în *-e-*, *-ne-je-*) *-e-* aparține desinenței.

²¹ A. Lombard constată, cu justete, că palatalizările consonantice de la persoana I singular (cf. *košo* „cosesc”) nu sînt reflectate în formele romînești (*op. cit.*, II, p. 796).

²² Fără îndoială, așa cum arată A. Lombard, verbele în *-uje-* > rom. *-uț-* sînt încă o dovadă că forma romîneasă este bazată pe prezentul slav (*op. cit.*, II, p. 871).

²³ Acad. Gr. C. Moisil, împărțind verbele romînești în „categorii” după „morfemele” (M) adăugate la „radical” (R), numește conjugarea a IV-a „categoria I” (*op. cit.*, p. 8 seq.).

²⁴ Imperativul slav trebuie să fi fost des auzit de romîni, așa ca și vocativul, din care s-a extras desinența *-o*.

²⁵ Nu cunosc repartizarea exactă pe conjugări a verbelor de proveniență slavă în dialectele aromîni și meglenoromîni. Din informațiile pe care le am, ele s-au încadrat tot la conjugarea a IV-a, ca și în dacoromîni și în istroromîni (cf. S. Pușcariu, *op. cit.*, II, p. 168 seq.).

²⁶ Surprinde totuși numărul relativ mare de verbe de origine sîrbo-croată (74) din lucrarea lui A. Lombard, *op. cit.*, II, cf. p. 1120—1121. Faptul se explică prin utilizarea de către autor a dicționarului lui I. A. Candrea (*Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Romîneasă”*

proveniență slavă sînt multe împrumutate din slavona bisericească sau din slava administrației și cancelariilor țărilor românești. Cum se explică încadrarea și a acestor verbe (unele întrebunțate numai în scrierile bisericești și ieșite din uz) la conjugarea a IV-a? Cele mai multe dintre ele au tema prezentului (și a infinitivului) în *-i-*: sl. *blagosloviti*, *bogosloviti*, *kaditi*, *iscălit*, *izvoditi*, *osfăti*, *pokloniti*, (*pro*)*slaviti*, *sûpasiti*, *zamysliti* etc. > rom. *a blagoslovi*, *bogoslovi*, *cădi*, *isfeli*, „a vindeca”, *izvodi*, *osfinți*, *ploconi*, (*pro*)*slăvi*, *spăsi*, *zămisi*; altele au tema prezentului în *-u-* și au fost tratate ca și împrumuturile mai vechi din aceeași categorie (cf. *lěkovati*, *lěkujo* — *lěkuješi* > *a lecu*). Astfel: sl. *milovati*, *mirovati*, *obladovati*, *prazdnovati*, *prîeštvorati*, *silovati* etc. > rom. *a milui*, *mirui*, *oblădui*, *prăznui*, *pricestui*, *silui*. Dacă și verbele slave — de altfel puține la număr — din alte categorii decît cele menționate mai sus au intrat tot în conjugarea a IV-a, aceasta se datorește în bună măsură și faptului că această conjugare, prin împrumutarea verbelor vechi bulgărești și prin derivatele formate cu sufixe extrase din ele (*ui-*, *-ăi-*, *-îi-*, *-n-*), a fost considerabil întărită, înglobînd mai toate verbele împrumutate din alte limbi (cf. mai sus, p. 232).

3. Aproape toate verbele de origine slavă primesc în flexiune sufixul *-esc*: *călesc*, *clădesc*, *iubesc*, *lovesc*, *plătesc* etc. M. Křepinský presupune că ele au putut avea în graiurile slave respective accentul pe vocala tematică, pe cînd cele care nu au sufixul *-esc* au avut accentul pe altă silabă²⁷. Avînd în vedere, pe de o parte, că numai cîteva verbe de proveniență slavă nu se conjugă cu sufixul *-esc*²⁸, iar pe de altă că, după cum ne arată materialul *Atlasului lingvistic român*, în dialectul dacoromîn multe verbe au și forme cu *-esc* și fără *-esc* (*lecuiesc* și *lecu*), înseamnă că nu accentul slav a determinat încadrarea acestor verbe în conjugarea românească „slabă” (cu sufixul *-esc*). Deci din forma pe care o au în limba romînă verbele de proveniență slavă — adică cu sufixul *-esc* sau fără el — nu pot fi trase nici un fel de concluzii asupra accentului graiurilor slave, cum presupune M. Křepinský²⁹.

4. S-a spus mai înainte că verbele slave sînt împrumutate din forma prezentului. Într-adevăr celelalte forme, mai ales cele bazate pe tema infinitivului, nu au lăsat urme în limba romînă³⁰. Dacă unele lucrări și dic-

București, 1931), bogal în material dialectal bănățean. Unele etimologii însă trebuie rectificate. Nu pot fi de origine sîrbească: *băsdă* (op. cit., II, p. 799), răsplîdit în nord-vestul țării (DLRM II consideră format din *besadă*, s.v.); forma verbului *bili* (*ghili*) (op. cit., II, p. 799) și răsplîdirea lui arată că e de origine ucraineană (< *bilyty*, DLRM, s.v. *ghili*); *ciupi*, *cobi*, *ptli*, *prăși* (op. cit., II, p. 800), răsplîdite în afara sau și în afara ariei de influență sîrbească, sînt mai de grabă bulgărești (cf. DLRM, s.v.); *pluti* nu provine nici din srb. *plutati*, nici, cum se spune în unele dicționare, din sl. (v. bulg.) *pluti* (op. cit., II, p. 800), ci este un formal romînesc din *plută* (cf. DLRM, s.v.) — ș.a.

²⁷ M. Křepinský, op. cit., p. 18. Autorul se referă, desigur, la accentul slav din forma prezentului.

²⁸ La A. Lombard se găsesc numai șase asemenea verbe (op. cit., II, p. 1120).

²⁹ Op. cit., p. 18.

³⁰ Nu e locul să mă ocup de calchierii după model slav a unor forme verbale românești (cf. mai ales Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris, 1930, p. 149 seq.; E. Seidel, *Elemente sintactice slave în limba romînă*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958, p. 38.

ționare ne trimit la asemenea forme, e vorba de exemple izolate care mai trebuie verificate etimologic³¹. Se pare că asemenea verbe au pătruns în primul rînd în limba romînă scrisă.

5. Printre verbele pe care romîna le are din graiurile slave, unele au avut aspect imperfectiv, altele perfectiv. Faptul că și unele și celelalte sînt împrumutate din forma de prezent și tratate identic confirmă teza că limba romînă nu cunoaște aspectul verbal³². Iată cîteva verbe romînești cu corespundente perfective slave: *dobîndesc, izbîndesc* < *dobȋdȋ, izbȋdȋ, izbesc* < *izbiȋo, isprăvesc* < *ispravljȋo, năpădesc, prăpădesc* < *napadȋ, propadȋ, potienesc* < *potũknȋo, rodesc* < *roždȋo, sfîrșesc* — *săvîrșesc* < *sũvrĩšȋo, blagoslovesc* < *blagoslovljȋo*. Lingviștii care încearcă să arate că, sub influență slavă, unele forme temporale romînești ar exprima ceva paralel cu aspectul verbal slav³³ confundă, cred, aspectul (rus. вид, germ. *Aspekt*), cu ceea ce se înțelege prin germ. Aktionsart, rus. способ действия.

Situația aspectului verbal în istroromînă constituie o problemă aparte, cu care nu ne ocupăm aici.

★

În concluzie:

Verbele romînești de proveniență slavă s-au încadrat în structura morfolologică a verbelor de origine latină: au tema prezentului — pe care se bazează întreaga flexiune — terminată în consoană și la temă sînt adăugate morfemele romînești (sufixe flexionale și desinențe). Tema lor provine din forma prezentului indicativ slav.

Asemănarea dintre complexul sonor care urmează după tema împrumutată și morfemele romînești ale prezentului conjugării a IV-a a fost factorul care a determinat, în primul rînd, încadrarea mai tuturor verbelor slave în această conjugare. Ele, precum și derivatele romînești cu sufixe de origine slavă³⁴, au întărit considerabil productivitatea conjugării a IV-a romînești, în dauna conjugării I.

Aspectul verbal slav nu se reflectă în limba romînă (cu excepția dialectului istroromîn).

seq.; acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne. III. Limbile slave meridionale (sec. VI—XII)*, ed. a IV-a, București, 1962, p. 54 seq.

³¹ Dintre verbele explicate de A. Lombard din participiul pasiv slav (cf. *op. cit.*, II, p. 797) unele sînt formate pe teren romînesc: *băjeni, sprîjini* (cf. DLRM, s.v.). Despre *căina*, cf. mai sus, p. 231 nota 5. Dacă *izbuli* provine din inf. *izbyti* (cf. DLRM, s.v.), atunci probabil că el a fost împrumutat pe altă cale și la o altă dată decît *izblîndi* < *izbȋdȋ*, prezentul aceluiași verb.

³² Cf. acad. E. Petrovici, în „Dacoromania”, X/1 (1941), p. 144.

³³ Cf. P. Skok, *Quelques observations sur les changements sémantiques verbaux en roumain*, în „Dacoromania”, IX(1938), p. 214 seq.; E. Seidel, *op. cit.*, p. 49 seq.

³⁴ Suffixul *-uȋ-* apare și în multe verbe primite din alte limbi: din maghiară (*bănuȋ, blînuȋ, cheltui*) (acad. E. Petrovici, *Sufixul -uȋ al verbelor de origine maghiară*, în „Dacoromania”, XI [1948], p. 188—190), germană (cf. Maria Iliescu, *op. cit.*, p. 100) etc.

О МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ РУМЫНСКИХ ГЛАГОЛОВ СЛАВЯНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

Около 10% румынских глаголов являются глаголами славянского происхождения. Самые многочисленные, распространенные и часто употребляемые суть глаголы староболгарского происхождения. Глаголы славянского происхождения почти (без исключений) вошли в четвертое румынское спряжение (также как и глаголы, заимствованные из других языков, кроме глаголов латинско-романского происхождения, которые почти все были включены в первое спряжение)¹. Автор, исследуя форму глаголов славянского происхождения и причины их включения в четвертое спряжение, приходит к следующим выводам:

Румынские глаголы славянского происхождения включились в морфологическую структуру глаголов латинского происхождения: они имеют основу настоящего времени (на которой основывается вся флексия), оканчивающуюся на согласный, а к основе прибавляются румынские морфемы формирующие суффиксы и окончания). Их основа происходит от формы славянского настоящего времени изъявительного наклонения.

Сходство звукового комплекса, следующего за заимствованной основой, с румынскими морфемами настоящего времени изъявительного наклонения четвертого спряжения явилось фактором, обусловившим в первую очередь включение почти всех славянских глаголов в это спряжение. Они, также как и румынские производные с суффиксами славянского происхождения, значительно погостили продуктивность четвертого румынского спряжения в ущерб первому спряжению.

Славянский глагольный вид не отражен в румынском языке (за исключением исторорумынского наречия).

SUR LA STRUCTURE MORPHOLOGIQUE DES VERBES ROUMAINS D'ORIGINE SLAVE

RÉSUMÉ

Environ 10% des verbes roumains sont d'origine slave. Les plus nombreux, les plus répandus et les plus usuels sont ceux de provenance ancienne bulgare. Les verbes d'origine slave se sont encadrés presque sans exception dans la IVe conjugaison roumaine (tout comme les verbes empruntés à d'autres langues en dehors de ceux d'origine latino-romane

¹ Румынские спряжения соответствуют латинским: рум. I. *a cînta*, II. *a vedea*, III. *a crede*, IV. *a auzi*; лат. *cantare, videre, credere, audire*.

qui sont entrés presque tous dans la première conjugaison)¹. En analysant la forme des verbes d'origine slave et les causes de leur pénétration dans la IVe conjugaison, l'auteur aboutit aux conclusions suivantes :

Les verbes roumains de provenance slave se sont encadrés dans la structure morphologique des verbes d'origine latine ; ils ont le thème du présent, sur lequel se fonde toute la flexion, terminé en consonne ; les morphèmes roumains y sont ajoutés (suffixe flexionnel et désinences). Leur thème provient de la forme du présent de l'indicatif slave. La ressemblance entre le complexe sonore qui se trouvait après le thème emprunté et les morphèmes roumains du présent de l'indicatif de la IVe conjugaison a été le principal facteur qui a fait entrer presque tous les verbes slaves dans cette conjugaison. Ces verbes ainsi que les dérivés roumains à suffixe d'origine slave, ont renforcé considérablement la productivité de la IVe conjugaison roumaine au détriment de la Ière conjugaison.

L'aspect verbal slave ne se retrouve pas en roumain (à l'exception du dialecte istro-roumain).

¹ Les conjugaisons roumaines correspondent à celles du latin : rom. Ière. *a cînta*, IIe. *a redea*, IIIe. *a crede*. VIe. *a auzi* ~ lat. *cantare, videre, credere, audire*.

CU PRIVIRE LA LEXICUL LUI IOAN ZOBA DIN VINȚ

(CONTRIBUȚII LA ISTORIA LIMBII ROMÎNE
DIN SEC. al XVII-lea)

DE

B. KELEMEN

Cele patru tipărituri ale lui Ioan Zoba din Vinț nu s-au bucurat pînă acum de atenția cuvenită a lingviștilor noștri, deși ele prezintă importanță nu numai pentru ideile cuprinse, mai ales în prefete, dar și pentru studierea istoriei limbii romîne. Din păcate aceste surse valoroase pentru cunoașterea mai îndeaproape a limbii romîne din a doua jumătate a secolului al XVII-lea n-au fost fructificate decît în parte, și anume, pe baza fragmentelor publicate în *Bibliografia romînească veche* a lui I. Bianu și N. Hodoș, în *Crestomație sau analecte literare* ale lui T. Cipariu, în *Crestomația romîndă* a lui N. Gaster.

Sîntem astfel de părere că e necesară publicarea unor contribuții parțiale — pînă la apariția unor monografii — cel puțin asupra celor două tipărituri mai importante, *Sicriul de aur*, Sebeș, 1683, și *Cărare pre scurt spre fapte bune îndreptătoare*, Bălgrad, 1685.

Ne-am propus ca în cele ce urmează să ne ocupăm de unele particularități lexicale, demne de atenție, din *Cărare pre scurt spre fapte bune îndreptătoare*.

În aprecierea științifică a acestui material vom neglija regionalismele caracteristice tipăriturilor transilvănene din perioada de plămădire a literaturii noastre. Ne oprim doar la următoarele categorii de cuvinte: 1. cuvinte neatestate în dicționare și glosarele mai cunoscute¹; 2. cuvinte cu sensuri neatestate în dicționare și 3. cuvinte înregistrate în dicționare, al căror sens nu este sprijinit cu citate sau este insuficient ilustrat².

¹ Ne referim la materialul tipărit. S-ar putea ca unele dintre aceste cuvinte să fie atestate în manuscrisul Dicționarului limbii romîne.

² Unele dintre cuvintele acestora anume *gălitură*, *împrelungat*, *rădăcitură*, *temdlură*, sînt atestate numai în DI.

1. Cuvinte neatestate în dicționare:

ceitură s.f. Lectură, citit, citire. *Cum vor putea mai curînd, pre cetitura scripturii, și pre temeiul legii direpte să-i învețe pre ei* (f. 59 r°, r. 4—7). *Că mai lesne iaste a învăța acolo din cuvînt viu, decît aiurea numai din cetitură* (f. 96 r°, r. 6—8).

Zoba prin *pre cetitura scripturii* traduce fidel expresia maghiară *az írás olvasására*. În textul maghiar corespondentul lui *din cetitură* este *olvasásból*.

DA, TDRG, CADE, SD, DLRLC, DLRM³ și principalele glosare nu atestă acest cuvînt.

— Din *ceti* + suf. *-tură*.

durmitare s.f. Picoteală, moțăială, ațipeală, *Osteneala minții care se izvoarește din gîndurile cele multe, a grijii aceștii lumi, care pre trup îl pleacă, și-l amăgește pre durmitare* (f. 92 r°, r. 1—5). *Nu întrista pre învățătoru nice pre alții să nu-i smintești cu durmitarea ta, au cu alt lucru necuvios al tău* (f. 82/A v°, r. 15—16 și 83/Ar°, r. 1—2).

În textul lui Matkó apare în primul caz corespondentul *szunnyadozás*, pre durmitare = *szunnyadozásra*. Cu durmitarea ta corespunde lui *alvásoddal*, la nominativ *alvás* 'dormit' din textul maghiar.

— Este infinitivul lung al verbului *durmita*, atestat în dicționare (< lat. *dormitare*).

neaplecăre s.f. Nealăptare. *Că fițele pline de lapte iaste darul lui D[u]mnezdu; pđcat iaste dară a sugruma darul lui D[u]mnezdu, cu neaplecarea pruncilor* (f. 100 r°, r. 6—9).

— Din *ne-* + *aplecare*.

nevederós, -oasă, *nevederoși*, -oase adj. Întristat, mîhnit. *Cînd văd stăpîinii, și stăpinele, că D[u]mnezdu sporește munca slugilor și a slujnicilor pentru ostentînța lor cea dîreaptă să nu le pizmască căutînd spre ei cu ochi nevederoși, ce mai tare și ei să-i ajute pre dînșii* (f. 72 r°, r. 4—10).

Traducerea lui Zoba este liberă în acest loc. Nu se ține de litera textului lui Matkó. Părții din urmă ... *să nu le pizmască căutînd spre ei cu ochi nevederoși* îi corespunde în limba maghiară: ... *ne iriggyellyék azt, megszomorodván azon*. Prin urmare *megszomorodván azon* 'întristîndu-se pentru aceasta' este tradus de Zoba prin *căutînd spre ei cu ochi nevederoși*.

TDRG, CADE și SD nu atestă cuvîntul *nevederos*. Nu-l întîlnim nici în cele mai cunoscute glosare.

Nevederos < *ne* + *vederos* atestat de CADE; *vederos* < *vedere* + *-os*. Traducerea textului maghiar *megszomorodván azon* cu *căutînd spre ei cu ochi nevederoși*, se poate explica din punct de vedere semantic. Omul întristat are, de obicei, ochi care nu strălucesc, care sînt plini de lacrimi,

³ Abrevierile utilizate: ANON. CAR. = Anonymus Caransebesiensis, CADE = I. A. Candrea — Gh. Adamescu, Dicționarul enciclopedic ilustrat, DA = Academia Română, Dicționarul limbii române, DI = Dicționar invers, DLRC = Academia Republicii Populare Romîne, Dicționarul limbii romîne literare contemporane, DLRM = Academia Republicii Populare Romîne, Dicționarul limbii romîne moderne, SD = A. Scriban, Dicționarul limbii romînești, TDRG = Dr. H. Tiktin, Rumänisch-deutsches Wörterbuch (Dicționar romîn-german).

lucru care împiedică, desigur vederea. Credem că în felul acesta putem interpreta traducerea lui Ion Zoba.

sfințitură s.f. Sărbătorirea unei zile prin abținere de la muncă, ținerea sărbătorii respective; cf. a ține cu sfințenie. *Dară întru sf[i]nțitura sîmbetei lui D[u]mnezău ce lucrure trebuie să țiiu* (f. 47 v°, r. 11—12).

Correspondentul lui maghiar este *megszentelés*.

TDRG, CADE nu atestă decît substantivul feminin plural *sfințituri* 'mîncări sfințite de Paști', 'Osterspeisen'. La SD cuvîntul este înregistrat cu sensul de 'lucru sfințit (colivă, prescure, pască, cozonaci)'. În DLRM cuvîntul este înregistrat în felul următor: „*sfințitură, sfințituri*, s.f. (Rar) Faptul de a sfinți¹; (concr.) obiect sfințit”. La verbul *a sfinți* este atestat sensul 3. Tranz. 'A cinsti, a respecta, a venera', singurul care este apropiat de sensul cuvîntului nostru. Citatele lipsesc atît la substantivul *sfințitură*, cît și la verbul *sfinți* și de aceea nu putem afirma că sensul de 'ținerea unei sărbători prin a nu lucra în aceea zi' este atestat în DLRM.

— Din *sfinți* + suf. *-tură*.

2. Sensuri neatestate în dicționare

creângă *crenguri* s.f. Teză, idee principală, *Toate crengurile credinței drepte* (f. 98 v°, r. 4).

Zoba traduce cu *crenguri* cuvîntul maghiar învechit *ágazat* 'ramură, parte, teză a unei discipline, a unei doctrine'.

Sensul acesta al cuvîntului nu este atestat în DA, TDRG, CADE, SD, nici în glosarele cele mai cunoscute. De asemenea nu am întîlnit nici forma de plural *crenguri*.

— E cale semantic după magh. *ágazat* 'ramură; principiu'.

gloată, *gloate* s.f. 1. Totalitatea servitorilor, a slugilor. *Încă și gloatei tale să nu îngăduiești, cum pre alții în ceva să-i păgubească* (f. 34 v°, r. 4—8). *Pre gloata ta și pre neamul tău cel lipsit poartă grije* (f. 36 r°, r. 5). — *Legile cele bune înțîiu ei înșiși mai tare să le ție, și gloatele casei lor* (f. 77, v°, r. 11—13).

În exemplele de mai sus cuvîntul *gloată* are în limba maghiară correspondentul *cseléd* cu sensul de 'slugă, servitor'. DA atestă un sens apropiat de acesta, anume: „I. 4°. (Ban.) Lucrători la cîmp: *Am multe gloate la lucru*. Com. LIUBA”. Ele însă nu se acoperă, deoarece sensul din DA se referă la angajații temporari, la zileri și nu la slugi. 2. Credincioși, mulțimea credincioșilor. *Cu toți, iară mai virtos cu ceia ce-a din gloata credinței fă bine* (f. 36 r°, 2—4). Correspondentul acestei propoziții în limba maghiară este: *Másokkal is ugyan, de legföképpen a hitnek cselédivel tégy jól*. Analiza celor două texte arată limpede că sensul cuvîntului *gloată* aici este diferit de cel de la punctul 1.

părăsitură, s. f. Părăsire, neglijare. *Părăsitura deregătoriei* (f. 6 v°, r. 6).

În textul maghiar are corespondentul: *A hivatalos munkának elveszteglése*. Cuvîntul *elveszteglés* 'negligentia' (cf. Szarvas Gábor — Simonyi Zsigmond, *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*).

Dicționarele romînești atestă cuvîntul, dar numai cu sensul privitor la ou: „ou părăsit” (TDRG, CADE, SD); în DLRM cuvîntul *părăsitură* este definit în felul următor: „(Rar) Ou de găină neajuns la dezvoltare deplină, mic (și cu coaja moale)”.

— Din *părăsi* +suf. -*tură*.

sărăcie s.f. Stare de orfan, calitatea de fi orfan; cf. *sărac* „orfan” CADE. *Și aceasta trebuie să poarte în minte părinții vitregi, și mămănilor maștehă că și cuconii lor pot rămîne la sărăcie* (f. 64 v°, r. 7—10). *Să gîndească ce lipsă mare au ei de purtătorii de grije pentru că murind părinții lor cei buni ei au rămas pre sărăcie* (f. 66 r°, r. 13—16).

Corespondentul acestui termen în textul maghiar este *árvaság* 'stare de orfan'. Sensul acesta al cuvîntului romînesc nu este atestat în dicționare.

3. Cuvînte înregistrate în dicționare, al căror sens nu este sprijinit cu citate sau este insuficient ilustrat:

aflătură, aflături s.f. Născocire, plăsmuire, invenție. *De va lăuda cu minune și va învăța lucrurile cerești, iară nu aflăturile (ce sună în urechile) oamenilor pămîntești* (f. 89 v°, r. 15—16, și f. 90 r°, r. 1).

În versiunea maghiară întîlnim corespondentul *találmányait*. DA, TDRM, CADE, SD nu înregistrează cuvîntul acesta. Nu-l întîlnim nici în cele mai cunoscute glosare. L-am găsit atestat numai la ANON. CAR.: *Afliturē* 'Inventio'.

gătitură s.f. Exercițiu, pregătire. *Impotriva acestora îf[i] trebuie să luptez[i] cu bună gătitură* (f. 6 v°, r. 15—16 și f. 7 r°, r. 1).

Propoziția aceasta se referă la cele zece „porniri, apucături și patimi rele” tratate în prealabil. Ea este traducerea următorului text maghiar: *Ezek ellen kell tenéked vitézkedned ellenkező magad gyakorlásával*. Corespondentul lui *gătitură* în textul lui Matkó este *gyakorlás*. Substantivul maghiar arată activitatea exprimată prin verbul *gyakorol* 'a face exerciții'. Este atestat în DI.

împrelungăt, -ă, împrelungați, -te adj. Prelungit, prelung, îndelungat, care durează mult. *Nu-ți pae cu osteneală, nice ură a asculta slujbe de se va tîmpla a fi și ea împrelungată* (f. 85/A r°, r. 6—8). Cuvîntul acesta are corespondentul *hoszszatska* la Matkó. Este atestat în DI.

— Contaminare între *prelungat* + *împrelung*, amîndouă atestate.

păgubitură s.f. Păgubire, pagubă. *Să gîndească somnoroșii că atunci plinescu voia dracului, cu hădăul lui D[u]mnezău, și cu păgubitura sufletelor sale* (f. 93 v°, r. 3—6).

Cuvîntul traduce corespondentul maghiar *kár* din textul lui Matkó.

Acest cuvînt este atestat la ANON. CAR. sub forma *păgubiturē* 'damnatio'.

rătăcitură, rătăcitură s.f. Rătăcire, eroare. *Nice sufletul să nu-ș[i] piarză, în atare rătăcitură au cu înprietenila răilor* (f. 71 v°, r. 15—16 și 72 r°, r. 1). — *Și rătăciturile aflările omenesti, care se împizmescu cu legea cea direaptă, irpoč, să le plivască* (f. 76 r°, r. 12—15).

Cuvîntul nu se găsește în TDRG, CADE și SD, nici în cele mai cunoscute glosare. Îl găsim la ANON. CAR. *retecsitura* 'aberratio', 'error'. Corepondentul lui la Matkó este *térellygés* cu sens identic.

temătură s.f. Frică, teamă. *Toate lucrurile ei așa să și le tocmească, cum dintru acelea să se arate semnele temăturii de D[u]mnezdu* (f. 56 v°, r. 5—6).

Temătura de D[u]mnezdu are drept corespondent la Matkó *isteni félelem* 'frica lui dumnezeu'.

venitór, -oare, venitori, oare adj. Următor, care va veni. *Și pentru că vremea acestora au trecut, au sînt acum aiavea, au sînt venitoare de acum înainte* (f. 7 r°, r. 1—4). — *Împrotiva celor venitoare luptează cu prevegherea ta cea deșteptată, cu rugăciune și cu socotința ta cea înțeleaptă* (f. 7 r°, r. 12—15).

Venitor traduce corespondentul maghiar *jövendő*.

Cuvîntul nu este atestat în TDRG, CADE, SD. În DRLM cuvîntul este considerat ca învechit și înregistrat cu sensul de 'care urmează să vină, următor'. Lipsesc citatele.

Am semnalat în cele de mai sus unele fapte de limbă dintre acelea care pot prezenta oarecare interes pentru lucrările de lingvistică romînă în curs de elaborare. Menționăm că majoritatea dintre ele par a fi creații individuale, formate într-un fel sau altul sub influența limbii maghiare.

TERMENII PENTRU 'BELLUM' ÎN ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN

DE

PIA GRADEA

I. Cunoscutul romanist G. Rohlfs¹, analizînd aproximativ 50 de cuvinte însoțite de hărțile corespunzătoare, încearcă să înfățișeze factorii care au determinat dezmembrarea latinei populare în mai multe limbi independente. În cercetările sale, autorul se întemeiază în cea mai mare măsură pe atlasele lingvistice ale României. Întrucît *Atlasul lingvistic român* nu a apărut în întregime, autorul s-a mărginit să utilizeze pentru teritoriul românesc termenii din limba literară.

Printre numeroasele cazuri de inovații lexicale care au dus la adîncirea diferențierilor interromanice, sînt urmărite în special împrumuturile din alte limbi. Aceste împrumuturi au pătruns uneori numai într-o parte a teritoriului romanic, altele însă ele au afectat toate limbile romanice. Din categoria celor din urmă se menționează cazul cuvîntului latin *bellum* 'Krieg', care a dispărut cu totul din limbile romanice. În locul lui, în Franța, Italia și în Peninsula Iberică s-a răspîndit germ. *werra*, iar în est slav *razboj*. Cele afirmate (p. 60) sînt ilustrate prin harta nr. 40, pe care sînt indicate și direcțiile din care au venit aceste cuvinte. Pentru rom. *război* se sugerează că a pătruns atît din sud, cît și din nord-est.

Profesorul C. Tagliavini, într-o lucrare recentă², consacră o largă parte limbii romîne tocmai datorită faptului că ține seama în permanență de condițiile specifice în care s-a dezvoltat ea față de celelalte limbi romanice. Ocupîndu-se la rîndul său de cuvîntul *bellum*³, reproduce harta

¹ *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen. Versuch einer romanischen Wortgeographie*, München, 1954, în „Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften”, phil.-hist. Klasse, 1954, Heft 4.

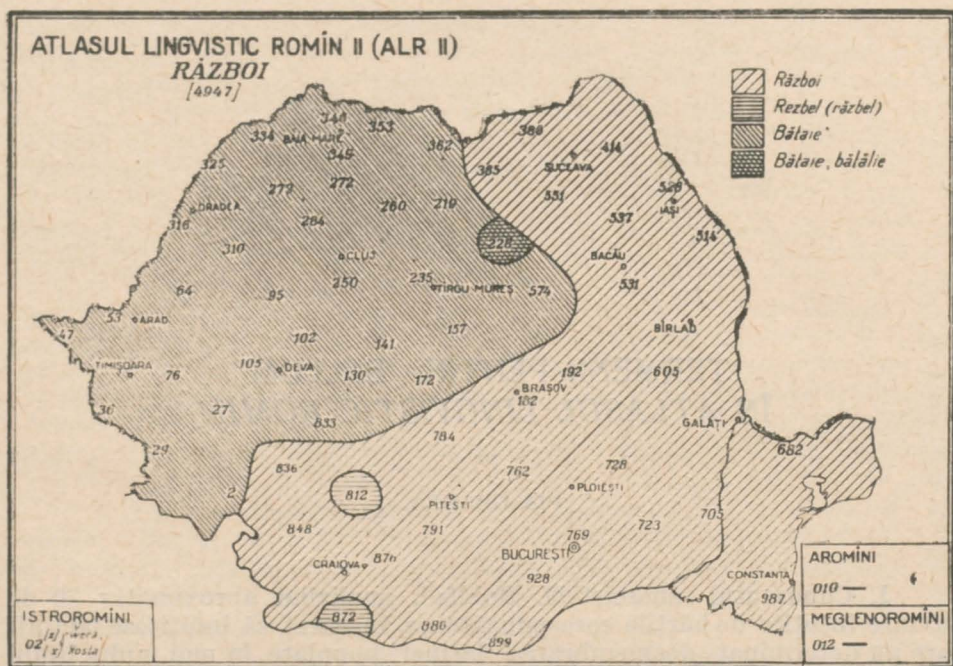
² *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna, 1959.

³ Cf. C. Tagliavini (*op. cit.*, p. 223), *bellum* a dispărut din toate limbile romanice datorită omofoniei cu adjectivul *bellum*. Tache Papahagi (*Dispariții și suprapuneri lexicale*, în „*Grai și suflet*”, III (1927), p. 82) presupune că *bellum* aparținea limbii literare și nu era un cuvînt viu

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II (ALR II)

RĂZBOI

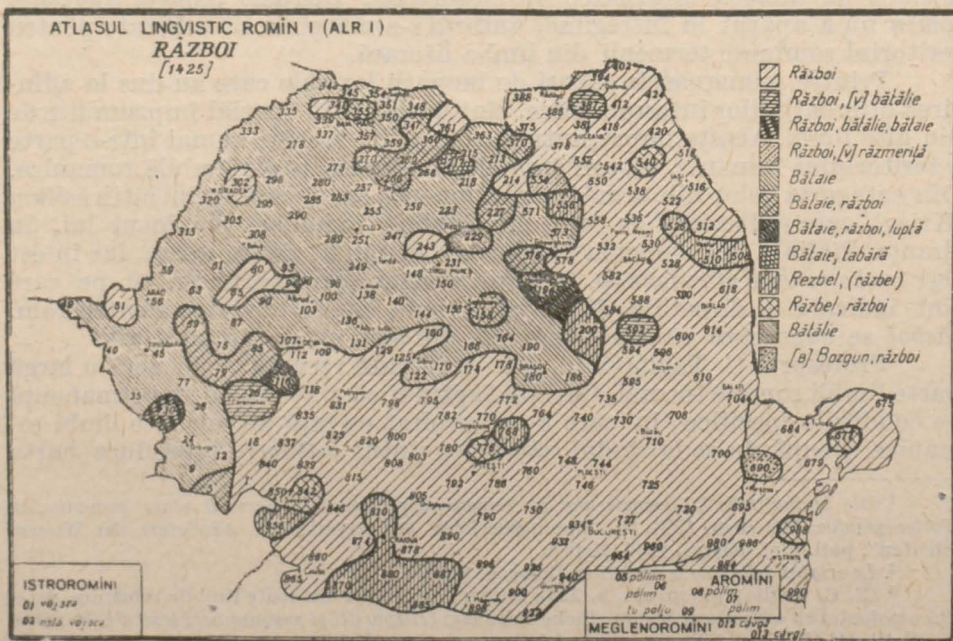
[4947]

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN I (ALR I)

RĂZBOI

[1425]

intocmită de G. Bohlfs⁴. Interpretind harta dată de cei doi învățați s-ar părea că pe tot teritoriul dacoromîn se întrebuintează un singur cuvînt pentru noțiunea 'bellum'.

Hărțile alăturate din *Atlasul lingvistic român I și II* ne înfățișează aspectul de acum treizeci de ani al întregului teritoriu românesc în legătură cu termenii corespunzători lui 'bellum'.

Comparînd cele două hărți constatăm că ariile lexicale nu sînt întru totul identice.

Pe harta *Atlasului lingvistic român II* distingem două mari arii: aria cuvîntului *bătăie* și aria cuvîntului *război*, cu o mică arie în Oltenia, în care s-a răspuns *rezbel* (*răzbel*).

Rețeaua de puncte mai deasă a *Atlasului lingvistic român I* ne relevă faptul că ariile cuvintelor *bătăie* și *război* nu sînt chiar atît de compacte cum apar în ALR II. Infiltrații ale termenului literar *război*⁵ au pătruns în aria lui *bătăie* în Banat, în Crișana și în sudul și nordul Transilvaniei. În alte puncte din aceleași regiuni ale țării apar paralel doi (*bătăie*, *război*) sau chiar trei termeni (*bătăie*, *război*, *luptă*)⁶. Tot în Transilvania apare într-un singur punct, mai spre sud, cuvîntul *bătălie*, iar în alt punct, alături de *bătăie* e înregistrat termenul *tabără*⁷. În nord-vestul Bucovinei *bătăie* se mai menține în cîteva puncte. În celelalte puncte apare elementul literar *război*.

În ceea ce privește punctele din ALR I în care s-a răspuns *rezbel* (sau *răzbel*), ele sînt mult mai numeroase decît în ALR II, formînd arii periferice în Muntenia, Oltenia, Moldova⁸ și colțul sud-estic al Ardealului. Acest termen apare în cîteva puncte alături de *război* în toate trei provinciile⁹.

Izolată sau alături de *război*, cu specificarea că este un termen învechit, apare în Moldova cuvîntul *răzmeriță*. Într-un singur punct din regiunea Constanța e înregistrat cuvîntul *bozgun* pe care în ALR II îl întîlnim numai în graiul informatorului bulgar din Tuzla (r. Negru Vodă, reg. Constanța, punctul 991).

După ce am examinat termenii pentru 'bellum' folosiți în graiurile de pe teritoriul românesc, vom încerca să vedem cum se prezintă situația în dialecte.

În latina populară, pe cînd Al. Niculescu (În RL., II (1957), p. 131, apud S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Berna, 1952, p. 226) e de părere că dispariția lui *bellum* este o consecință a dezagregării puterii militare romane.

⁴ De aceea considerăm că I. Șiadbei (*Arii lexicale în România Orientală*, în SCL, VIII (1957), nr. 1, p. 17–25), Al. Niculescu (În RL., II (1957), p. 123–133) și I. Popinceanu (În „Orbis”, IV (1955), p. 539–543) în dările de seamă despre lucrarea lui G. Bohlfs, sînt cu totul îndreptățiți să atragă atenția asupra concluziilor greșite sau relative care pot rezulta din faptul că nu sînt avute în vedere toate detaliile și mai ales geografia lingvistică în înfățișarea romanității orientale.

⁵ Vom utiliza termenul „literar” și nu cel tehnic „militar”, întrucît a pătruns în graiuri nu numai prin armată, ci și prin școală, presă etc.

⁶ În cuprînsul lucrării nu ne vom ocupa de cuvîntul *luptă* pentru că sîntem de părere că nu trebuie să-i atribuăm dect valoarea semantică „proelium, pugna”.

⁷ Se precizează că așa se spunea mai demult.

⁸ În punctul 526: sg. *rezbel*, dar la pl. *războaie*.

⁹ Informatorul din punctul 842 a specificat: „*răzbel* zic cei care n-au făcut *război*, ceilalți zic *război*”.

Întrebarea referitoare la acest cuvint pentru *Atlasul lingvistic român II*, a fost pusă numai la istroromîni în comuna Jeiăn (Žejane). S-au obținut doi termeni: un informator [II] a răspuns *ȳwera* (pl. *ȳwēre*), iar alt informator [V] a dat termenul **osta*¹⁰. Aceiași termeni sînt înregistrați și de Traian Cantemir¹¹. *Atlasul lingvistic român I* înregistrează la istroromîni într-un punct termenii *osta* și *voisca*, iar în alt punct numai *voisca*¹².

Pentru dialectul aromîn, ALR I înregistrează formele *pólim*, *pólium*, *tu póliu*, iar pentru cel meglenoromîn formele *cávga* (pl. *caǔgur*), *cávgi* (pl. *cǎvgur*). Th. Capidan atestă în meglenoromînă forma *cávǵă*, iar în aromînă forma *cávǵă* (< ture. *qavga* 'ceartă, sfadă, tulburare, zgomot, vorbărie')¹³, pe cînd Tache Papahagi¹⁴, și Per. Papahagi¹⁵ nu menționează pentru aromîni decît termenul *polim* (< gr. *πόλεμος*). G. Pascu pentru ar. *cávǵă* (pl. *cǎvǵǎdzi*) dă sensul 'dispute, querelle, rixe'¹⁶.

★

II. 1. Dintre filologii romîni cel care s-a ocupat de soarta cuvintului 'bellum' în limbile romanice și în special în dacoromînă este T. Papahagi¹⁷. Întemeindu-se în primul rînd pe considerații etno-sociologice, el nu a avut în vedere geografia lingvistică, încît, ca și autorii amintiți mai sus, a omis dintre sinonimele lui *rǎzboi* pe cel mai important, pe *bǎtaie*, care are, după cum s-a văzut, o arie de răspîndire aproape egală cu a celui dintîi.

Cuvintul *bǎtaie*, moștenit din latină, face parte din fondul general comun tuturor limbilor romanice¹⁸. În ce privește România Orientală, H. Mihăiescu¹⁹ consideră că *battualia*, cu sensul de 'exercițiu de luptă',

¹⁰ În anchetele recente (anul 1963), acad. E. Petrovici și P. Neiescu au înregistrat termenii *oste* și *voisca*. rat. Informatorul II (a făcut armata la Trieste), la întrebarea [4946]: *armală*, a răspuns *osta* (pl. *oste*), pe cînd informatorul [V] (armata la Parina), care a răspuns cu acest termen, la întrebarea *rǎzboi*, pentru *armală* a utilizat termenul *drǵla* (formă îndoielnică, cf. scr. *država* 'stat').

¹¹ *Texte istroromâne*. [București], 1959 (Academia R.P.R., Institutul de lingvistică din Cluj). Pentru explicarea formelor de nominaliv feminin în -e sau în -a (în ALR sînt notate numai cu -a), cf. S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, 1926, p. 79–80.

¹² Punctul Ol Birdo (Brdo), Valea Rașei și 02 Jeiăn.

¹³ *Meglenoromânii*, III. *Dicționar meglenoromîn*, București, [1935], s.v.

¹⁴ *Op. cit.*, p. 89; cf. și *Dicționarul dialectului aromîn, general și etimologic*. [București], Editura Academiei R.P.R., 1963, s.v.

¹⁵ *Basme aromâne și glosar*, București, 1905.

¹⁶ *Dictionnaire étymologique macédonoromain*, II, [f.a.], s.v.

¹⁷ *Op. cit.*, în „Grai și suflet”. III (1927). p. 88.

¹⁸ Cf. Diez, EW; W. Meyer-Lübke, REW; W. v. Wartburg, FEW; S. Pușcariu, EW; TDRG; Scriban, D. etc. Acad. Al. Graur, în *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, [București], Editura Academiei R.P.R., 1954, nu îl trece în listele de cuvinte latine, deoarece, potrivit principiilor care stau la baza lucrării, derivatele nu sînt avute în vedere. *Bǎtaie* însă nu e derivat pe teren românesc.

¹⁹ *Cîteva observații asupra limbii latine din provinciile dunărene*, în SCL, XI (1959), p. 92; *Quelques remarques sur le latin des provinces danubiennes de l'empire romain*, în *Recueil d'études romanes, publié à l'occasion du IXe Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959*, București, 1959 (Académie de la République Populaire Roumaine), p. 160 și în *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman* [București], 1960 (Academia R.P.R., Comisia pentru studiul formării limbii și poporului român. III), p. 191. Cea

a fost popular și în același timp răspîndit în aceste regiuni, deși nu apare în izvoarele scrise din provinciile dunărene. S. Pușcariu, pentru a explica păstrarea acestui cuvînt și după despărțirea de celelalte popoare romanice, invocă faptul că în această parte a Romaniei nu exista un stat constituit, cu o armată organizată și populația era nevoită să se apere în lupte de *guerilla*²⁰.

Pentru a indica sensurile lui *bătaie*²¹ vom utiliza în primul rînd dicționarele, deși nu ne pun la îndemînă datele istorice necesare și nici nu grupează citatele încît să corespundă cu precizie sensurilor date în definiție.

Cel dintîi dicționar care înregistrează pe *bătaie*, dar numai cu sensul 'pugna' este al lui I. Bobb²². *Lexiconul de la Buda* pentru cuvîntul *bătaie* dă următoarele sensuri, fără să țină seama de ordinea cronologică a dezvoltării lor semantice. Astfel, în locul întîi e dat „*bătaie* între popoare adec[ă] război, bellum... der Krieg” și numai apoi „o *bătaie* osebită: pugna, conflictus... die Schlacht”. Alte dicționare etimologice, apărute mai tîrziu, cit și studiile care s-au ocupat de elementele latine din limba română²³ înregistrează acest cuvînt numai cu sensul de 'Schlacht'.

Definiția dată de DA indică evoluția sensurilor cuvîntului romînesc 'atac, luptă, bătălie, război'. DLRLC și DLRM, avînd în primul rînd un scop normativ, dau întîi sensurile mai frecvente astăzi 'luptă, bătălie, război', și numai în rîndul al doilea sensurile învechite 'atac, harță' (DLRLC) și 'bombardament' (DLRM).

Deoarece aceste dicționare cuprind puține citate cu *bătaie*, am încercat să înmulțim numărul lor mai ales prin atestări culese din întîile lucrări de istoriografie romînească. Prin caracterul militar evident pe care îl au²⁴ și, în același timp, prin limba mai apropiată de limba vie a poporului, în care sînt scrise, operele cronicarilor noștri ne pot da indicații prețioase privitoare la răspîndirea teritorială a acestui cuvînt și în trecut.

În Muntenia cea mai veche atestare o avem în *Biblia de la 1688*²⁵ apoi e atestat de cîteva ori în *Istoria Țării Romînești* a Stolnicului Con-

mai veche atestare pentru acest cuvînt o avem în Cassiodorus, *De orthographia*, pe care H. Mihaiescu o dă după W. Heraeus (în „Archiv für lateinische Lexikographie”, XII (1902), p. 203). Credem că merită să semnalăm faptul că T. Cipariu, în jurul anului 1853, pe un exemplar din *Lexiconul de la Buda* (aflat în Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R.P.R., cota 272), a notat alături de cuvîntul *bătaie* (derivat în acest dicționar din it. *battaglia*) următoarele, referindu-se la același citat din Cassiodorus: „*Bătaie*, lat. *battalia* et *battualia*. Adamantius Martyrius apud Cassiodorum *De orthogr.* V. — *Battualia*, quae vulgo *battalia* dicuntur, quod *b* mutam habere cognovimus, exercitationes autem militum vel gladiatorum significant, inde etiam *battua-tores*”. Izvorul său pare a fi Forcellini, pe care îl menționează în „Archiv”, p. 187.

²⁰ *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1939, p. 61, și idem. *Die rumänische Sprache*. Aus dem Rumänischen übersetzt und bearbeitet von H. Kuen, Leipzig, p. 448–449.

²¹ Menționăm că în acest loc nu ne vom ocupa decît de sensurile care s-au dezvoltat din sensul 'exercițiu de luptă'.

²² *Dicționar rumînesc, latinesc și unguresc*, Cluj, 1822.

²³ Cf. dicționarele citate în nota 18, apoi Cihac, DE; TDRG; CADE ('bătălie, luptă') și Walter Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*, în „Jahresbericht”, XXI–XXV, p. 160 ('Schlacht').

²⁴ Cf. V. Costăchel, P. P. Panaltescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara romînească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, Editura științifică, 1957, p. 526.

²⁵ Cf. DA, s.v. *bătaie*, sensul II, 2°: *Se află... la ceasul războiului și bătăii* (p. 380)

stantin Cantacuzino²⁸, care îl utilizează și cu sensul, nesemnlat de dicționarele noastre, de 'înfringere, biruință, învingere', fiind legat în acest caz de verbul *a bate* 'a pune pe fugă (pe un dușman bătut), a învinge, a birui pe cineva, a înfringe (oștile cuiva), a triumfa asupra cuiva' (cf. DA s.v. *a bate*, sensul III, 1°)²⁷. La Radu Greceanu²⁸ și la Anonimul Brincovenesc²⁹ *bătaie* are numai sensul din urmă. Pentru sensurile 'atac, luptă, bătălie', cronicarii, amintiți, Anonimul Cantacuzinesc și Radu Popescu întrebuintează numai pe *război*. În felul acesta trebuie observat că *bătaie*, în limba cronicarilor secolului al XVII-lea și al XVIII-lea din Țara Românească, nu s-a păstrat cu sensul 'bellum'.

În limba cronicarilor moldoveni din aceleași secole, cazul cuvintului *bătaie* se prezintă în felul următor:

La Grigore Ureche nu apare de loc, iar la Miron Costin³⁰ îl întâlnim o singură dată, ceea ce, probabil, nu înseamnă că nu îl aveau în grai, dar pentru a exprima această noțiune, cronicarii amintiți au folosit alte mijloace, dând îndeosebi preferință cuvintului savant *război*.

În *Letopisețul* lui Ion Neculce, scriitor pe care acad. Iorgu Iordan îl numește „prin excelență popular”³¹, *bătaie* apare de nenumărate ori³². El este utilizat și de Nicolaie Costin³³.

Alt scriitor moldovean a cărui operă cuprinde numeroase elemente tradiționale și populare³⁴ este Dimitrie Cantemir. Atît în *Hronicul*³⁵ său,

²⁸ În *Cronicari munteni*, Buc., Ed. pentru literatură, 1961: [Decheval] ... *elie și elie războaie grele și bătaii stîngeroase făcuse între dînșii* ... (p. 14); ... *Iulie Sever n-au culezat bătaie mare să facă* ... (p. 27) etc.

²⁷ Pentru sensul 'biruință' găsim în opera Stolnicului Constantin Cantacuzino (vezi *Cronicari munteni*, op.cit., vol. I) următorul exemplu: *Stăpînea dară și lăcuia acest pămînt ... duchi și gheți ... iară oșlași mari și tari la bătaia războaielor* (p. 11).

²⁸ *Cronicari munteni*, op. cit., vol. II: *Atunce dar după bătaia nemților ... și Constantin aga Bălăceanu ... dosul au da ...* (p. 40); ... *den capele au perit ... eumnatul împăratului ...*, care fiind împăratul de față ... și văzînd terea bătaie a nemților și făr de voia lor le-au căutat a stu (p. 77); [Turcii] ... *niciodată ca acum n-au pașit ei bătaie și zdrobire de la nemți* (p. 90).

²⁹ *Cronicari munteni*, op. cit., vol. II: [Haizler] ... numai bătaia războiului socotia și nădăjduia biruință care nici aceia nu o au dobîndit (p. 284).

³⁰ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei. De neamul moldovenilor*, [Buc., 1961, Ed. pentru literatură (Biblioteca pentru toți): *Au stătut în gînduri îndată Abaza-pașa ... și socotind și răceala acestor două țări la bătaie ... au purces într-aceiași dzi cu noaptea îndărăpt* (p. 123).

³¹ *Limba și stilul lui Ion Neculce, în De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba și stilul scriitorilor*, [București], E.S.P.L.A., [1958], p. 118.

³² *Scriitorii romîni. Ion Neculce. Letopisețul Țării Moldovei și o secundă de cuvinte*. Text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan, ediția a II-a revăzută. [București], E.S.P.L.A., 1959: *Și moldovenii sta cu oastea prin pregiurul cetăților și toldeaua ave cu dînșii bătaie* (p. 57); *Că numai o dată la o bătaie au prinsu 40 de tlhari* (p. 99); *Și i-au înfrînt pe turci ... pentru cheltuiala și stricarea ce au făcut turcii nemților în 17 ani ce au avut tot bătaie. Pentru căci începătura bătaii au fost înțitu despre turci cînd au mers la Beci* (p. 142) etc.

³³ In M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau letopisețele Moldovei și Valahiei*, ediția a II-a, tom. II, București, 1872: ... *eară lui Petriceico Vodă mergînd vestea de bătaia căzătorilor și moldovenilor din Buceag ... i-au căutat a eși din Iași* (p. 31); *Întru această bătaie generalul Rene a Moscului s-au rînit* (p. 60); ... *ce măcar el de iute le-au fost bătaia, iară mai mult de două ceasuri nu s-au delungat* (p. 61) etc.

³⁴ Cf. E. Petrovici, *Limba lui Dimitrie Cantemir*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*, [București], E.S.P.L.A., [1958], p. 121.

³⁵ *Hronicul pechimii a romîno-moldo-ulașilor*, București, 1901: *De la Dion istoricul ... ne înștiințăm, precum Traian și alte războaie foarte vrăjmașe și bătaii foarte cu multă vîrsare de*

cît și în *Istoria hieroglifică*³⁶, *bătaie* este întrebuințat adeseori cu sensul 'atac' sau 'luptă'. De altfel cuvîntul *bătaie* 'luptă' este întrebuințat și de unii poeți moldoveni din secolul al XIX-lea, ca de ex. C. Negruzzi³⁷, M. Eminescu³⁸ etc.

Cu toate că la data cînd s-au întreprins anchetele pentru *Atlasul lingvistic român* (între anii 1928 și 1938) în Bucovina nu s-a mai răspuns cu *bătaie*, în secolul precedent și la începutul acestui secol el mai era în circulație în graiul vorbit în această regiune. Astfel E. Herzog și V. Gherasim³⁹ îl înregistrează în jurul anului 1924 în satul Marginea, cu sensurile 'Schlacht, Kampf, Krieg'. Aproximativ zece ani mai tîrziu, în aceeași localitate (punctul 386) din ALR, anchetatorilor ALR li s-a răspuns numai cu *război*.

O dovadă tot atît de grăitoare a existenței termenului *bătaie* în graiul moldovenesc este sensul 'Krieg, Kampf' pe care îl are cuvîntul magh. *verekedés* din graiul ceangăilor din Moldova. Gyula Márton, într-unul din studiile sale asupra acestui grai⁴⁰, după ce dă cîteva citate, observă că *verekedés* în dialectele maghiare are numai sensul 'Schlägerei', iar sensul 'Krieg, Kampf' din graiul ceangău s-a format sub influența rom. *bătaie*.

În ceea ce privește Transilvania și Banatul, *bătaie* este semnalat pentru prima dată în *Calendarul de la Buda* din anul 1814⁴¹. Se găsesc însă citate anterioare acestei date. Astfel, cu toate că în dicționarul său, Samuil Micu nu-l înregistrează cu sensul 'luptă, război', în lucrarea sa autografă, *Istoria Romînilor*, *bătaie* figurează în titlul unuia dintre capitole⁴². Regretatul G. Bledy a semnalat⁴³ că un oarecare Vasile Vlad, care a copiat în anul 1780 la Viena un manuscris al lui Samuil Micu din 1770, alcătuiind copia acestuia după *Cronica* familiei Bălăceanu, a înlocuit sistematic pe *război* prin *bătaie*.

Cuvîntul *bătaie* apare și în partea cuprinzînd relatări istorice despre războiul ruso-turc din 1768—1774 din *Codex Kretzulescus*⁴⁴. El este utilizat și de cei mai importanți reprezentanți ai istoriografiei ardelenice:

sînge să fi avut (p. 81); ...bătaia dinții precum să să fi lîmplat pre la anul de la H. 101; ...loc-mîndu-și oamenii iară au slătut la bătae de iznoavă (p. 82); Bătaia a tuturor cîlinilor la Troada și răzsipa ei (titlu de capitol) (p. 94) etc.

³⁶ București, 1883: ...fietecările cetelor și bulucurilor sale de război și de bătaie să se gălească cu urgie porunciră; la medianul bătaii cu mare dîrjie eșiră (p. 186).

³⁷ De-abia dobele și surlele semnul bătaii vestesc (apud TDRG).

³⁸ *Urlă cîmpul și de tropot și de strigăt de bătaie*, M. Eminescu, *Poezii*, București, 1895, p. 242.

³⁹ *Glosarul dialectului mîrginean*, în „Codrul Cosminului”, I (1924), p. 381.

⁴⁰ Schimbări semantice petrecute în graiul ceangăilor din Moldova sub influența limbii române, în SCL, XI (1960), p. 923.

⁴¹ Vezi DA, s.v. *bătaie*, sensul II, 2°.

⁴² Aflat în Iacob Radu, *Manuscriptele episcopiei unite din Oradea-Mare*, București, 1923 (Academia Romîna, Mem. Secț. ist., Seria III, tom. I, mem. 6, p. 275): Bătăile romanilor cu dachii.

⁴³ În comunicarea făcută la una din ședințele Institutului de lingvistică din Cluj, în anul 1960.

⁴⁴ În „Revista pentru Istoric, arheologie și filologie”, XI (1910), nr. 1, p. 17—36: ...la multe locuri multe bătaii au fost și mult sînge s-au vărsat (p. 30); ...turcii la multe locuri au avut bătaie cu Moscalii (p. 31) etc.

Gh. Șincai⁴⁵, Petru Maior⁴⁶ și unii dintre urmașii lor, de ex. Damaschin Bojincă⁴⁷. Tot în Ardeal *bătaie* apare nu numai în culegerile de poezii populare (Jarník-Birseanu⁴⁸, G. Alexici⁴⁹, I. Pop-Reteganul⁵⁰ etc.), ci și în poezia cultă din această provincie, de ex. la I. Barac⁵¹, I. Budai-Deleanu⁵², G. Coșbuc⁵³.

Prin urmare, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, *bătaie* în Muntenia e foarte rar întrebuințat în diferitele texte, avînd de altfel și altă semnificație. În Moldova și Transilvania din aceeași epocă, *bătaie* apare mult mai frecvent. Ceea ce trebuie însă subliniat e faptul că în cele două provincii din urmă, deși este utilizat în permanență, paralel îl întîlnim și pe sinonimul său *război*.

2. Numeroși lingviști s-au ocupat de cuvîntul *război* în studiile despre lexicul limbii romîne și în special în cele referitoare la împrumuturile din limbile slave, fără să insiste însă asupra cuvîntului de origine latină pe care l-a înlocuit⁵⁴.

În acest loc, întemeindu-ne pe materialul adunat în vederea dicționarului limbii romîne, vom încerca să punem în lumină cîteva date care lămuresc felul cum a fost introdus cuvîntul *război* în limba romînă și sensurile pe care le-a avut el în trecut.

⁴⁵ *Hronica romnilor*, I—II, Iași, 1853—1854, p. 13, 33, 42, 61 etc.

⁴⁶ *Istoria pentru începutul romnilor în Dacia*, Buda, 1834, p. 23, 61 etc.

⁴⁷ Cf. L. Ghergariu, *Limba scrierilor lui Damaschin T. Bojincă* (manuscris): *Puseră începutul bătailor civile, ... totuși ceru povățuirea comandai în această bătaie* (în *Istoria romnilor* III(1830), p. 12, apărută în „Biblioteca romînească”, Buda).

⁴⁸ *Doine și strigături din Ardeal*, București, 1885: *Bate vîntul peste paie, Trec voinicii la bătaie* (p. 299); *Maică măculeana mea. Eu mă du la grea bătaie, Tu rămîi cu grîu-n paie* (p. 316).

⁴⁹ *Tește*, II, *Căldănești*, text. XXIII (citare comunicate de I. Mușlea): *Cîntă cucu sus pe paie, trec feciorii la bătaie* (p. 240), din Straja (Iugoslavia); text. XXIX: *Vîntu bate tare mare, Merg căldănila-n bătaie* (p. 244), din Bata, reg. Timișoara, rn. Lipova.

⁵⁰ *Trandafiri și violete*, Gherla, 1891. *Tu cu bătaile tale, Aduci tot bănat și jele* (p. 63); *Pică voinicii în bătaie, Sîngele curge pîraie; Că de cînd tot porți bătaie, Lacrămile curg pîraie* (p. 64) etc.

⁵¹ *Răsipirea Ierusalimului* (1821), cf. M. Gaster, *Chrestomatie romînă*, II, p. 237: *Paguba lui Kest răzbale Plînd la Roma celate. În care foc de bătae S-au aprins întru vîpae*.

⁵² *Țiganiada*, ediție îngrijită de J. Byck. Studiu introductiv de Ion Oana, București, [f.a.], E.S.P.L.A.: *Iar el prin aceasta se desfădă. Ca ș-un crai tiran după bătaie* (p. 216); *Alta era junia romnă pe vremea lui Vlad Vodă, ce frînsă Tabăra lui Mahomed păgînd Cu vîrute și în bătaie adînsă!* (p. 242) etc.

⁵³ *Poezii*, vol. II, [București], E.S.P.L.A., [1953]: *Să te mîntuie Dumnezeu, C'asa e la bătaie* (p. 60); *Căci pe-alunci era la modă, Vara cînd plecau la băi, Regii meșteri în bătaie Să-și ia drumul încoltova Toldeanu prin Moldova* (p. 326).

⁵⁴ Pe lângă lucrările citate la începutul acestui articol, a se vedea și: L. Șălnceanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii romîne*, București, 1887, p. 200 (în legătură cu *războinicie*); idem, *Dicționarul universal al limbii romîne*, Craiova, [1896]; Al. Roselli, *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii romîne (sec. VI—XII)*, [București], Editura Academiei R.P.R., [1953], p. 41; Val. Guțu și Al. Ionașcu, *Problemele lingvisticii moldovenești*, în SCL, V(1954), p. 259; G. Dăicoviciu, E. Petrovici și Gh. Ștefan, *Zur Frage der Entstehung der rumänischen Sprache und des rumänisches Volkes*, extras din *Nouvelles Études d'histoire, II, publiées à l'occasion du XIe Congrès des Sciences historiques à Stockholm, 1960*, Éditions de l'Académie de la République Populaire Roumaine, București, 1960, p. 23; *Istoria Romîniei*, I, București, Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 792; G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi slave în limba romînă*, București, Editura Academiei R.P.R., 1960 (*Materiale și cercetări lingvistice*, VII).

Înainte însă de a ne ocupa de istoria cuvintului *război*, trebuie să amintim că influența slavă în română se prezintă sub două aspecte. Din punct de vedere lexical, împrumuturile sînt de origine populară (cele vechi, din graiurile bulgărești) sau se datoresc influenței cărturărești, sub formă slavonă⁵⁵, și au fost introduse în toate ramurile de cultură și de civilizație, în organizația judecătorească, armată, administrație, biserică etc.

Din acest punct de vedere, cuvîntul *război* se încadrează în ambele categorii. *Război*, cu sensul 'unealtă casnică de țesut', face parte din prima categorie, fiind împrumutat din graiurile populare vechi bulgărești și e răspîndit pe aproape întreg teritoriul dacoromîn, dovedind prin aceasta că este vechi în limba romînă.

Pe cale livrescă, *război* a pătruns în romînă cu mai multe sensuri și în domenii diferite⁵⁶. El apare în primele noastre texte religioase și în literatura profană cu sensurile 'neînțelegere, sfadă, gilceavă, scandal, ură, minie, prigoană, concurs, întrecere, atac, luptă'⁵⁷.

Vom insista în special asupra lui *război* întrebuintat în trecut în terminologia juridică pentru că exemplele care ne stau la dispoziție din acest domeniu lămuresc nu numai sensurile pe care le-a putut avea în slavonă, dar în același timp ne indică sensul inițial al cuvîntului romînesc.

Cărțile de legi, nomocanoanele și pravilele, scrise în slavă au fost folosite în Țara Romînească, Moldova și Ardeal încă din secolul al XV-lea⁵⁸. *Razboj* e atestat în nomocanoanele bulgărești din secolul al XIII-lea cu sensul 'homicidium, latrocinium'⁵⁹. Atît Lazăr Șăineanu⁶⁰, cît și G. Mihăilă⁶¹ dau lat. *latrocinium* sensul 'jaf'. Cf. E. Benoist și H. Goelzer *latrocinium* (derivat din gr. λάτρον) trebuie tradus 'atac sau furt cu mîna înarmată (jaf), incursiuni inamice și hoții'⁶².

În vechile cărți de legi romînești îl întîlnim cu aceste sensuri. Astfel în nomocanonul tradus în Ardeal în secolul al XVI-lea, care se numără printre cele mai vechi traduceri romînești păstrate, se dă următorul citat: *Iară un voinic (oștean), el va eși la război, deci se vor împinge cu alt voinic, deci va birui pre alalt, deci va fugi, iară cela va gonî, iară cela va fugi și va căde și va dzice: fii-mi frate... nu mă ucide; iar el va fi nemilostiv și-l va ucide pre el; acela se leapădă de creștinătate*⁶³. În cazul de mai sus

⁵⁵ Cf. E. Petrovici, „Romanoslavica”, IV (1960), p. 38.

⁵⁶ De ambii termeni s-a ocupat recent G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 34, 140.

⁵⁷ În unele texte (de ex. *Psallirea Scheiană*) apare și forma *rozboi*, care denotă o particularitate slavă de răsărit (ucraîneană), totuși redacțiile primelor noastre tipăriuri erau scrise în mediu bulgară (cf. G. Ștrempele, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului romînesc în secolul al XVII-lea*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, I (1955), p. 116). Formele ucraineene din text (cf. I. A. Candrea, *Psallirea Scheiană*, vol. I, p. XIX) se datoresc copiștilor, care introduceau forme din propria lor limbă. În cazul lui *rozboi* ar putea fi și o asimilare, cf. *săbor* > *sobor*; *nărod* > *norod*; *săroc* > *soroc*; *năroc* > *noroc*.

⁵⁸ Cf. V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 519—520; *Istoria Romîniei*, II, [București], Editura Academiei R.P.R., [1962], p. 1028—1030.

⁵⁹ Cf. Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenicum-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865.

⁶⁰ *Încercare asupra semasiologiei limbii romîne*, București, 1887, p. 200.

⁶¹ *Op. cit.*, p. 140.

⁶² *Nouveau dictionnaire latin-français*, Paris, XIe éd.

⁶³ Apud *Istoria Romîniei*, II, p. 1030; cf. și *Pravila de la Govora*, p. 21 (apud L. Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii romîne*, București, 1887, p. 168—169).

război are sensul 'încăierare' a cărei consecință e omorul, 'homicidum', iar pedeapsa care se aplică este de ordin religios.

Din *Pravila lui Vasile Lupu* (1646) desprindem mai multe sensuri pe care le vom da în ordinea paragrafelor ⁶⁴. În primul rînd război înseamnă 'atac înarmat cu scopul de a jefui (jaf)' ⁶⁵: *Furul cel de noapte nu poate nimie să-l ucidă, cînd va sta de să va ardă; fără numai cînd să va apuca de război, atunce-l vor uide fără nici o certare* (469); ...iară de nu va plăti lucrul atîta, atunci nu va putea uide pe fur; fără numai cînd se va apuca den război, de nu se va da să-l prinză... (472); 'atac înarmat' (uneori fără a se putea preciza scopul): *Carele va muta hotarul cu puterea sa, stînd cu arme să facă război, acesta să-i dea certare pre trup, după cum va fi voia giudefului* (134); *Macar că are fie cine voe să agiutorească pe cel asuprit și va vedea că stau cu război asupra lui, să-i scoată capul și să-l mîntuiască den moarte* (480); *Feciorul iaste datoriu să agiute tătine-su cînd va vedea că stau cu război asupra lui* (481); *Cînd se va prileji unui om de-l vor birui bătîndu-să la război sau în alt chip și gonindu-l vrăjmașul lui de să va prileji acest vrăjmaș a lui să cadză gios la pămînt și de-l va vătămă acolia gios la pămînt fiind cădzut, să va certa la giudef după vătămarea ce-i va fi făcut* (490); *Cînd se va prileji de va fi un cocon micșor și slab și va veni asupra lui vreun bărbat mare și mai tare la toate puterile decît acela, atunce iaste volnic să se bată cel mai mic și mai slab cu mai mare arme decît cum sîmt a celuia ce vine asupra lui; iară de să va afla că cela ce vine asupra lui și începe scada iaste mai micșor decît dîns și mai slab, atunce n-are putere cel mai mare și mai tare să scoată mai mare armă și să va tîmpla de-l va uide pre acest micșor și slab, să va certa, macar de-ar fi și început războiul cel micșor și slab.*

Tot război este utilizat în *Pravila lui Vasile Lupu* cînd se legiferează conflictele înarmate dintre boieri sau oameni de-ai boierilor și domn, de astădată scopul principal al luptei fiind acapararea domniei, și în al doilea rînd însușirea bunurilor celui învins: *La greșiale ca acealia ce sîmt la pravilă mai mari să dau boiarilor decît săracilor și mai mult să vor certa boiarii, decît cei mai mici și mai săraci. Cum s-ar dzice: De să va afla vreun boiarin hiclean unui domn și hain țărî și de s-are ardă într-acesta chip și unul din cei mai mici, mai mult s-ar certa cel mai mare boiarin decît cel mai mic și om mai de gios, de-l vor prinde la război viu, îi vor tăia capul, iară de vor prinde vreun boiarin îl vor spînzura.*

Atît traducătorul nomocanonului slav cît și Eustratie Logofătul, traducătorul *Pravilei lui Vasile Lupu* nu au făcut decît să transfere termenul juridic slav, cu toate sensurile lui, în textul românesc ⁶⁶. Sl. *razboj*

⁶⁴ *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*... de S. G. Longinescu, București, 1812.

⁶⁵ Nu ne vom referi la citatele corespunzătoare din *Îndreptarea legii* (1652), deoarece război apare în ambele lucrări în aceleași paragrafe și cu sensuri identice. În *Îndreptarea legii*, 1652, București. Editura Academiei R.P.R., [1962], pentru război din toate paragrafele se dă numai sensul 'agresiune'.

⁶⁶ Referitor la mecanismul împrumuturilor savante a se vedea: Paul Zumthor, *Fr. Etymologie (essai d'histoire sémantique)*, extras din *Etymologica*, Walther von Wartburg zum siebzigsten Geburtstag. 18 Mai 1958; B. E. Vidos, *Le bilinguisme et le mécanisme de l'emprunt*, în „Revue de Linguistique Romane”. XXIV (1960), p. 6; Uriel Weinreich, *Languages in Contact*, New York, 1953 (Publications of the Linguistic Circle of New York, No. 1).

specifica, spre deosebire de rom. *bătaie*, nu numai că e vorba de un atac înarmat, dar cuprindea și scopul acestor lupte : jaful. Se știe că primele invazii slave (secolul al VI-lea) și luptele din orînduirea feudală au avut ca scop principal jaful, atît în interiorul țării, cît și în afară. În asemenea împrejurări jaful era considerat legal⁶⁷, constituind un mijloc de mărire a proprietăților și de îmbogățire a feudalilor. Ca o consecință a condițiilor societății feudale, caracterizate prin neconținute lupte între feudali sau între boieri și domn, era firească utilizarea cuvîntului *război*.

Deși *Pravila lui Vasile Lupu* (1646) a fost tradusă după un text grecesc⁶⁸, traducătorul, Eustratie Logofătul, dovedește, după felul cum întrebuințează termenul *război*, că stăpînea atît terminologia slavă, cît și pe cea romînească, în care, ținînd seama și de nomocanonul amintit mai sus, *război* pare să fi fost un termen curent⁶⁹.

Nu de mult G. Mihăilă s-a ocupat de acest cuvînt și a încercat să înfățișeze diferitele sensuri pe care le-a avut și le are ca termen militar atît în limbile slave, cît și în limba romînă. Concluzia la care a ajuns este că sensul cuvîntului romînesc se găsește în limbile slave. De la înțelesul general de 'bătaie', spune autorul citat, „cuvîntul și-a specializat sensul în limbile slave — jaf —, în timp ce în limba romînă s-a generalizat sensul de luptă, iar mai tîrziu 'bellum, guerre', pe baza unor valori semantice înregistrate, de pildă în scr. și rusa veche”⁷⁰.

Avînd în vedere termenul juridic din nomocanoanele și pravilele romînești, nu putem neglija nici sensul existent în bulgară, mai ales dacă luăm în considerare starea socială din trecut. În orice caz nu putem privi izolat cei doi termeni. De aceea, cu toate că cusensul 'încăierare, luptă, bătlăie' cuvîntul *război* este atestat numai în sirbo-croată⁷¹ și în rusa veche, trebuie să-l considerăm printre împrumuturile livești din slavonă⁷². Faptul că sensurile din urmă lipsesc în bulgară poate fi explicat și prin înlocuirea cuvîntului în graiurile bulgărești cu termeni de origine turcă : *buzgûn*, *murabé*⁷³ sau *carga*⁷⁴.

Dispariția lui *război* din terminologia juridică romînească se explică prin întrebuințarea lui într-un cerc restrîns de „specialiști” și mai ales prin utilizarea surselor ulterioare care au stat la baza dreptului romînesc. Prin intermediul limbii oficiale, cea slavonă, prin operele istoriografice⁷⁵.

⁶⁷ Cf. *Istoria Românilor*, I, [București], 1960, p. 747, 750.

⁶⁸ Cf. N. Cartoian, *Istoria literaturii romîne vechi*, II, București, 1942, p. 115 ; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 520.

⁶⁹ A tradus din slavonă *Şapte taine bisericesti* și un nomocanon, asemănător cu cel de la Givora (cf. N. Cartoian, *op. cit.*, II, p. 112—113).

⁷⁰ *Op. cit.*, p. 140.

⁷¹ Cf. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, s.v. *razboj*.

⁷² În legătură cu această problemă a se vedea și observațiile lui G. Mihăilă în articolul : *Date noi în etimologia slavo-romînă (pe baza materialului dialectal bulgar)*. În SCL, XIII (1962), p. 373.

⁷³ Termeni înregistrați în ALR, punctul bulgăresc 991. Vezi și cele spuse la p. 247. Formele *buzgun*, *carga* sînt atestate în bulgară și de N. Gerov, *Речник на български език, с тълкувание речите на български и на руски* s.v. *bozgun, kavgâ*.

⁷⁴ În ALR I, *buzgûn* e înregistrat în punctul 690, alături de *război*.

⁷⁵ Din cercetarea cronicilor și letopisețelor slavo-romîne (*Cronicele slavo-romîne din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Bucu-

care s-au bucurat de o largă circulație, întâi în limba slavonă, apoi în cea românească ⁷⁶, *război* a ajuns să se impună în limba noastră literară, încît *Lexiconul* ⁷⁷ lui Mardarie Cozianul (1649) traduce pe sl. *branъ* prin *război*, ceea ce ne dovedește că la această dată el era încetățenit în limba română literară. *Anonymus Caransebestensis* (sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea) îl înregistrează cu sensul 'proelium, pugna'. Teodor Corbea în *Dictionarul* său, aflat în manuscris (seris între anii 1683—1703), traduce pe lat. *bellum* prin rom. *război* ⁷⁸. Cu sensul 'bellum' îl întâlnim înregistrat și de Samuil Micu ⁷⁹.

Nu vom insista mai îndelung asupra acestui termen, intrucît G. Mihăilă a atins problemele principale ⁸⁰. Vom reveni însă asupra lui la sfîrșitul lucrării, cînd vom confrunța observațiile noastre culese din textele vechi cu cele rezultate din cele două hărți ale *Atlasului lingvistic român*.

3. Un concurent serios al lui *război*, începînd probabil încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și de-a lungul secolului al XIX-lea, a fost forma hibridă *rezbel*. Forma *rezbel*, creată de latinisti, apare întâi în *Dictionarul de la Buda*. Împotriva acestei „monstruoșități” lingvistice s-a pronunțat cu multă energie Timotei Cipariu ⁸¹, aceeași atitudine manifestînd-o și autorii *Dictionarului limbii romîne*, A. T. Laurian și I. C. Massim, cei din urmă recomandînd însă în locul lui *rezbel*, forme cu totul latinizate ⁸². Totuși *rezbel*, pornind din Ardeal, a cunoscut o largă răspîndire în Muntenia și Moldova. G. Mihăilă ⁸³ relevă pătrunderea parțială a acestei forme în literatură ⁸⁴. Ea a fost adoptată, alcătuiind chiar „o modă”, în limbajul militarilor. Astfel ordinea ministerului de război, apărute în *Monitorul oficial* din anul 1860, au în titlu, cînd *război*, cînd *rezbel*, alternînd aproape egal. Se pare că forma *rezbel* s-a răspîndit mai ales în războiul pentru independență. Lucrările unor militari, legate de acest eveniment, din

rești, Editura Academiei R.P.R., 1959. Cronicile medievale ale României, II) am constatat că primele cronici utilizează cu precădere pe *război*, pe cînd cele de mai tîrziu folosesc alți termeni.

⁷⁶ Dăm și cîteva citate din care rezultă clar că rom. *război* are sensul 'atac'. Herodot : *Alții apucau războiul și tot nu fugia varvarii* (p. 419) ; M. Costin, op. cit. : [Simion-vodă] *au stătut și au așteptat pre Mihai-vodă cu războiul la o vale ce se chiamă Milcovul cel Mare ; [Mihai-vodă] . . . și-au ales locul de a dare război leșilor pe apa Teleajenului* (p. 25) ; *Dacă au vădzut boierii că nu va să iasă Ștefan-vodă de bunăvoie din scaun, au vinut cu război, căroră au ieșit Ștefan-vodă cu gloatele sale* (p. 42) ; N. Costin, op. cit. : *și mare năvălă și război au dat despre partea apusului cu toată turcimea* (p. 107) ; *și așa, toată noaptea le-au dat nepărăsit război din toate părțile* (p. 106) ; *Șineai, op. cit. , II : Ca să scoată pe prunc din domnie, i-au făcut război* (p. 146). *Război* este întrebuințat de obicei cu acest sens în expresii și locuțiuni verbale de felul celor care urmează : *a apuca războiul* (sau *la război*), *a da război*, *a ieși la* (sau *înainte cu*) *război*.

⁷⁷ Întocmit după *Lexicon slavo-rusesc și a numelor illeire de Pamvo Berinda* (1627).

⁷⁸ Tot prin *război* este tradus și lat. *proelium*.

⁷⁹ Cf. Gál-Idi László, Klein Samuelis, *Dictionarium valachico-latinum. Bevezelő tanulmányul közlése*, s.v. *război*.

⁸⁰ Op. cit. , p. 140—141.

⁸¹ „Archiv”, p. 282.

⁸² *Glossariu*, București, 1871, s.v. *răsboire* și *resbelatoriu*.

⁸³ Op. cit. , p. 141.

⁸⁴ Pe lângă Husdeu, amintit de autorul citat, în Transilvania îl întâlnim la Bariț (*aceasta ar produce un rezbel social*, apud George Bariț, *Scrieri social-politice*. Studiu și antologie, de V. Chereșteșcu, C. Mureșan, G. Em. Marica, București, 1962, Editura politică). Între anii 1868—1870, G. Bariț își latinizează și mai mult lexicul, utilizînd forme ca *guera*, *bel* (comunicat G. Em. Marica).

care cităm două, relevă cu prisosință cele susținute de noi : N. D. Popescu, *Istoria rezbelului româno-ruso-turc 1875 — 1878*⁸⁵; T. C. Văcărescu, *Luptele românilor în rezelul de la 1877*⁸⁶.

De altfel textele populare referitoare la războiul pentru independență sau la acțiuni militare din trecut, culese la începutul secolului al XX-lea⁸⁷ nu numai din Muntenia și Moldova, dar și din sudul Transilvaniei, reflectă aceeași situație impusă, fără îndoială, de limbajul militar⁸⁸.

Dar după ce a cunoscut o răspindire atât de mare, utilizarea lui a regresat vertiginos, încât la data anchetelor *Atlasului lingvistic român* nu mai este înregistrat (vezi mai sus, p. 246) decât în câteva puncte periferice mai conservatoare. Utilizarea sporadică a lui *rezbel* și în alte localități din Muntenia se datorește faptului că el încă nu a dispărut cu desăvârșire din limbajul familiar al populației din regiunile situate în apropierea localităților unde au avut loc cele mai importante lupte. Dacă uneori, în zilele noastre, *rezbel* e întâlnit în operele beletristice, întrebuintarea lui urmărește scopuri stilistice.

4. Termenul *bătălie* e înregistrat în *Atlasul lingvistic român* numai în două puncte din nord-estul Ardealului (punctul 229 din ALR I și 219 din ALR II). În Banat îl întâlnim alături de *război* sau de *război* și *bătaie* (punctele 26 și 30 din ALR I). În limba literară el apare încă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea la N. Costin⁸⁹ și I. Neculce⁹⁰, iar de la sfârșitul acestui secol și pînă astăzi este întrebuintat în toate trei provinciile, mai ales cu sensul 'luptă'.

Acest neologism de origine romanică, în DA e atestat pentru prima dată la Ienăchiță Văcărescu, cu indicația că în limba română a venit din neogreacă (< it. *battaglia*)⁹¹. Luiza și Mircea Seche presupun că în Transilvania a putut pătrunde și prin filieră italiană⁹². Apariția acestui termen la N. Costin și I. Neculce, dar cu deosebire faptul că astăzi în R.S.S. Moldovenească este singura formă întrebuintată în grai pentru 'bellum', constituie o dovadă neîndoieală că acești scriitori și l-au însușit prin

⁸⁵ București, 1889.

⁸⁶ Vol. I—II, București, 1895.

⁸⁷ În „Graiul nostru”, vol. I—II (1906), *rezbel* (*răzbel*) e înregistrat în Oltenia și Muntenia (p. 3, 7, 38, 77, 104, 143, 161, 162, 166, 217, 222, 223, 229, 343, 355, 365); în Moldova (p. 392, 400, 421, 434, 436, 479, 491 etc.). În Transilvania e înregistrat în Sibiu (vol. II, p. 101) și a fost adus din Muntenia de olerii transilvăneni.

⁸⁸ Nu poate fi acceptată părerea lui I. Colcanu (*Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, Edidura științifică, p. 56) că termenul *rezbel* a fost adoptat ca o consecință a polisemiei cuvintului *război* (termen militar și instrument de țesut). În sudul țării unde se spune *rezbel*, s-a întâmplat fenomenul invers. Pentru instrumentul de țesut se întrebuintează termenul de altă origine : *duzen* (cf. ALRM II, s. n., I, h. 300, punctul 899), iar în câteva puncte (791, 899 și 928) s-a păstrat termenul autohton *arcea*.

⁸⁹ *Op. cit.* : Și așa la al 9-lea ceas din zii s-au început bătălia foarte iute (p. 61); primară lupta la Siret, dîndu-se bătălia la Roman (p. 228) etc.

⁹⁰ *Op. cit.* : Ce eu socotesc să ieșim de aici cu oastea... și să ne pogorîm în gios pe Prut, unde vom alege loc larg și bun de bătălie (p. 48).

⁹¹ Cf. și DLRM, s.v.

⁹² *Limba și stilul lui I. Budai-Deleanu, în Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. III, 1962, p. 23.

intermediul limbii ruse sau poloneze⁹³. În limba rusă e atestat încă în anul 1704 și a putut fi împrumutat din pol. *batalja*, germ. *Bataille* sau fr. *bataille*, respectiv direct din it. *battaglia*⁹⁴.

Diferitele direcții din care a venit cuvântul *bătălie* în limba literară se explică prin situația istorică a fiecărei provincii în parte. De aceea credem că în Ardeal este mai curînd un împrumut din germana vorbită în imperiul austro-ungar, decît din italiană⁹⁵.

În graiul bănățean *bătălie* reprezintă o influență cărturărească, pe cînd în partea de nord-est a Ardealului acest cuvînt poate fi tot atît de bine și o infiltrație populară venită de peste Prut.

În limba literară, în epoca dominată de tendințe latiniste, recunoașterea originii romanice a cuvîntului *bătălie* a putut determina întrebuințarea lui frecventă.

5. DA înregistrează din regiunea Constanța și termenul *bozgun*. V. Bogrea (DR I, p. 273) îl derivă din turc. *bozghoun* 'trouble, dérouté', (Kieffer-Bianchi, I, 238), 'désastre, défaite' (Barbier, I, 339). În urma faptului că îl întîlnim în graiul informatorului bulgar al *Atlasului lingvistic român II*, din aceeași regiune, trebuie să-l considerăm, credem, printre elementele turcești intrate în limba romînă prin intermediul limbii bulgare⁹⁶ începînd cu secolul al XVII-lea, cînd s-a stabilit în nordul Dunării un nou val de emigranți bulgari. *Buzgun* nu se numără printre cuvintele turcești folosite de cronicari.

6. După cum s-a putut constata din harta ALR I, s-au mai obținut termenii *răzmeriță* (în Moldova, punctul 554) și *tabără* (în nord-estul Ardealului, punctul 217) cu specificarea că sînt învechiți⁹⁷.

Răzmeriță 'bellum' e înregistrat de *Anonymus Caransebesiensis*, de Samuil Micu⁹⁸, și îl întîlnim adesea în textele vechi⁹⁹ și în poezia populară.

În ceea ce privește originea cuvîntului, G. Mihăilă ne indică sl. bisericească și sirbo-croata¹⁰⁰. În nordul țării trebuie considerat, ca și *război*, de origine savantă. În Banat, el a putut proveni direct din sirbocroată și prin urmare e un cuvînt popular.

Tabără 'bellum' e înregistrat în *Lexiconul de la Buda* (cf. și Fr. Miklosich, *op. cit.*). Dicționarele românești mai noi¹⁰¹ îl citează numai ca 'loc întărit unde staționează o oaste, așezare vremelnică în corturi, grup de care în mers sau în popas, oaste (prin extensiune 'multime, gloată') grup'¹⁰².

⁹³ Pentru neologismele din opera lui I. Neculce, a se vedea Iorgu Iordan, *De la Varlaam la Sadoveanu, op. cit.*, [București], E.S.P.I.A., [1958]; D. Macrea, *Probleme de lingvistică*, București, Editura științifică, 1961, p. 54.

⁹⁴ Cf. M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, vol. I, Heidelberg, 1953.

⁹⁵ *Batalja* e atestat și în sirbocroată, unde a pătruns, prin filleră germană, din franceză.

⁹⁶ În bulgară e atestat cu sensul 'răzmeriță', cf. Gerov, *op. cit.*, s.v.

⁹⁷ Cf. S.B. Bernstein, *Cu privire la legăturile lingvistice slavoromîne*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, Editura Academiei R.P.R., 1958, p. 79.

⁹⁸ Găldi I., *op. cit.*, s.v.

⁹⁹ *Noul Testament* (1648): *Cînd veși auzi oști și răzmerițe nu vă spămîntați* (p. 97); *Varlaam, Cazania: De multe ori și focul le arde și de răzmerițe pier și furii le fură* (p. 350) etc.

¹⁰⁰ *Op. cit.*, p. 141.

¹⁰¹ Cf. A. Scriban, D.; DLRLC; DLRM.

¹⁰² Cf. DLRM, care îl derivă din slavă (vsl. *laborŭ*); a se vedea și M. Vasmer, *op. cit.*, s.v.

Avind în vedere că e atestat și de ALR în nord-estul Ardealului (Poiana-Ilvei, rn. Năsăud, punctul 217), trebuie să presupunem că în Ardeal a fost utilizat cu acest sens. Localitatea în care apare *tabără*, nu prea îndepărtată de comuna Coșbuc (Hordou), unde s-a născut poetul G. Coșbuc, ne îndrumă să atribuim lui *tabără* din poezia *Trei doamne și toți trei*¹⁰³

Avea și dînsul trei feciori,
Și l-au plecat toți trei deodată.
La tabără, sărmanul tată !
Ce griji pe dînsul, ce flori,
Cînd se gîndea că-i greu războiul.
N-ai timp să simți că mori.

sensul 'bellum' și nu 'oaste', cum este interpretat în DLRLC. De altfel tot G. Coșbuc utilizează pentru sensul 'bellum' și forma regională *bătaie* (vezi mai sus, p. 252).

★

III. a. La începutul acestui articol am dat o scurtă descriere a termenilor pentru 'bellum', după hărțile *Atlasului lingvistic român* și după alte cîteva izvoare, în cele trei dialecte : istroromîn, aromîn și meglenoromîn. Condițiile istorice diferite, contactul cu populații de altă limbă și nevoia de a întrebuința în relațiile oficiale limba statului în care trăiesc populațiile respective au determinat diferențieri lingvistice și în legătură cu această noțiune.

Astfel, la istroromîni, în cele două puncte anchetate s-au obținut de la patru informatori nu mai puțin de trei termeni de origini diferite : **osta* (< lat. *hostis*), **vîvera* (< it. *guerra*) și **vôjsca* (< scr. *vojska*), reprezentînd elementul vechi și cel de dată mai recentă intrat în limbă în urma contactului cu graiurile croate, iar pentru **vîvera*, probabil, cu limba italiană, avînd în vedere că informatorul și-a făcut armata la Triest¹⁰⁴. Coexistența elementului vechi și a inovațiilor în acest dialect se poate observa și în contextele culese : *'l-a verit... un telegrâm, za mîre-n vôișke* (S. Pușcariu, *op. cit.*, vol. I, 428); *'l-a jutat gvera lucra* (Traian Centemir, *op. cit.*, p. 102); *naporidi osta 'a declara război* (în aceeași lucrare, glosar); *a noști ômir a în ôste* (ALR I, întrebarea [1425], punctul 02). Aceste exemple nu fac decît să confirme constatările lui S. Pușcariu că sistemul fonetic și lexical din istroromînă se deosebește nu numai de la sat la sat, ci și de la un individ la altul¹⁰⁵.

¹⁰³ G. Coșbuc, *Poezii*, I, [București, 1953], p. 99.

¹⁰⁴ Asupra particularităților istroromînei a se vedea S. Pușcariu, *op. cit.*, II, p. 213—224; I. Coteanu, *op. cit.* și *À propos des langues mixtes (sur l'Istro-roumain)*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 Août 1957*, București, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1957, p. 129—148; Radu Flora, *Despre stadiul actual al istroromînei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromîne față de dacoromînă*, în FD. IV (1962), p. 135—170.

¹⁰⁵ *Op. cit.*, p. 213.

Referitor la elementul latin *oste* (sau *osta*) observăm că S. Pușcariu îl înregistrează la istoromîni cu sensul 'război', sens pe care de altfel îl consideră mai vechi și mai apropiat de cel original ('dușman')¹⁰⁶. Nu aminteste însă de existența lui în dacoromînă sau în limbile romanice¹⁰⁷, cu toate că cu același sens cuvîntul e atestat în italiană¹⁰⁸, în aromînă¹⁰⁹ și în dacoromînă.

În inscripțiile și textele din provinciile dunărene, H. Mihăiescu atestă pentru lat. *hostis* sensul 'dușman, armată'¹¹⁰. Cele mai vechi dicționare românești care îl înregistrează cu sensul 'bellum, proelium' sînt *Anonymus Caransebesiensis* și *Lexiconul Marsiglian* ('bellum'), dar apare, asemănător cu *bătaie*, în textele noastre vechi și în limba poezilor noștri din secolul al XIX-lea¹¹¹.

b. În ceea ce privește dialectul aromîn, ALR nu înregistrează decît pe *polim*, împrumutat din greacă, pe care Tache Papahagi îl consideră un element destul de recent în limbă¹¹², și cuvîntul de origine turcă *cavğă* (vezi mai sus, p. 248). Termenul din urmă nu a fost împrumutat direct din turcă. Așa cum subliniază I. Coteanu, elementele turcești din aromînă au putut veni prin intermediul altor limbi balcanice¹¹³, în cazul nostru probabil din bulgară.

c. În meglenoromînă, atît *Atlasul lingvistic român I* cît și Th. Capidan în *Dicționarul* său, atestă pentru 'bellum' numai cuvîntul *cavğă*. Întrucît asupra meglenoromînei bulgara (slava macedoneană) a exercitat o puternică influență, el a putut fi împrumutat din această limbă. Dar „deoarece este aproape cu neputință de a putea stabili care cuvinte au intrat direct din limba turcă și care prin mijlocirea limbii bulgare”, Th. Capidan¹¹⁴ îl derivă din turc. *kavga*¹¹⁵.

IV. Prin numeroasele exemple pe care le-am cules din textele noastre vechi, îndeosebi pentru cuvîntul *bătaie*, am încercat să dovedim că aria de răspîndire a cuvîntului de origine latină a fost mult mai întinsă în trecut. Dar el a fost înlocuit, datorită cărturarilor, printr-un cuvînt mai nou, *război*, venit din Peninsula Balcanică.

¹⁰⁶ *Op. cit.*, p. 218, 238.

¹⁰⁷ A se vedea idem, EW.

¹⁰⁸ Cf. P. Petrocchi, *Novo dizionario universale della lingua italiana*, Milano, [f.a.].

¹⁰⁹ Cf. W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935, s.v. *hostis*.

¹¹⁰ *Op. cit.*, p. 207.

¹¹¹ Dăm și câteva exemple: *Codicele Voronețean: De unde sînt oștile și sfadele întru voi?* (p. 128); Coresî, *Ev.: De nu-ș va crușa voinicii, la vreme de oaste...* (p. 71); Gr. Ureche (apud M. Kogălniceanu, *op. cit.*): *Craiu lășesc... nu făcea oaste împotriva păgînilor* (p. 169); M. Costin, *op. cit.*: *Mihai vodă... om de oști pururea poștilor* (p. 18); N. Costin (apud Gaster, *Chrestomatie*, II): *Aceasta iuste portul rîmleanilor celor vechi... care purta în oști acest felu de încălțăminte* (p. 4); I. Neculce, *op. cit.*: *Au venit poroncă la Dabije vodă de s-au gătit de oaste* (p. 193); D. Bolintineanu, *Opere*, București, 1951; *Eu sînt bună maică fiut lău dorit, Eu și de la oaste mă întorc rînit* (p. 33) etc.

¹¹² *Op. cit.*, p. 88.

¹¹³ *Op. cit.*, p. 146.

¹¹⁴ *Op. cit.*, vol. I, p. 94.

¹¹⁵ Idem, *ibid.*, vol. III, s.v. *cavğă*, sensul 2°.

Război a pătruns în limba literară în toate regiunile țării, reușind să îndepărteze integral termenul latin în Muntenia. În ceea ce privește Moldova și Transilvania, situația din textele noastre vechi din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea ne dovedește coexistența celor doi termeni în limba literară din ambele provincii. Această coexistență se prelungește în limba literară din Moldova până către sfârșitul secolului al XIX-lea (pe *bătaie* îl mai întâlnim la M. Eminescu), iar în Transilvania până la începutul secolului al XX-lea (G. Coșbuc). Astăzi însă *război* este singurul termen pentru 'bellum' în limba literară unică.

Comparând aceste constatări cu cele două hărți ale *Atlasului lingvistic român* (ALR I și ALR II), ajungem la concluzia că nu există o identitate între răspândirea celor două cuvinte în limba literară și în graiuri, nici din punct de vedere spațial și nici în timp. Din datele ALR rezultă că în graiuri aria lui *bătaie* este încă destul de întinsă. Datorită influenței exercitate de limba literară, de școală și în special de armată, această arie regresează mereu, cedând locul lui *război*. Recent, cercetătorii care au cules material din Maramureș, în vederea întocmirii *Noului Atlas lingvistic român (pe regiuni)*, au constatat că acolo unde anchetatorii *Atlasului lingvistic român* au obținut numai termenul *bătaie*, sau în unele puncte *bătaie* și *război*, în anchetele din urmă informatorii au răspuns numai cu *război* ¹¹⁶.

Întemeindu-ne pe aceleași hărți din *Atlasul lingvistic român* constatăm că și celălalt termen vechi de origine latină, *oaste*, cu semnificația 'bellum', pe care îl întâlnim în texte, în graiuri a ieșit din uz ¹¹⁷. Același lucru s-a întâmplat și cu termenii de alte origini, atestați în texte, dar care în graiuri au dispărut aproape cu totul (*răzmeriță*, *tabără*) sau apar numai în arii periferice (*rezbel*).

Cu excepția cuvintelor moștenite din latină, cei mai mulți dintre termenii analizați fac parte din împrumuturile introduse pe cale cărțurărească, care s-au răspândit prin limba oficială, respectiv literară (rom. *război*, *răzmeriță*, *rezbel*, *bătălie*) (probabil *tabără*), ar. *polim*, istr. *vojsca*). Atât termenii din limba română, cât și cei din dialectele sud-dunărene se datoresc condițiilor economice, culturale și politice în care s-a dezvoltat fiecare dialect în parte.

ТЕРМИНЫ ДЛЯ СЛОВА 'BELLUM' В РУМЫНСКОМ ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ АТЛАСЕ

РЕЗЮМЕ

Недавние исследования в области лингвистической географии, а также исследования относительно славянского влияния на румынский язык не выявляют другого значения для слова 'bellum' кроме слова славянского происхождения *război*.

¹¹⁶ Comunicat de Grigore Rusu, unul dintre anchetatorii *Noului Atlas lingvistic român (pe regiuni)*.

¹¹⁷ De altfel și cu sensul 'armată' (cf. ALR II, întrebarea [4946]), cuvântul *oaste* e înlocuit în numeroase puncte de termeni oficiali *armată*, *trupă*.

Две карты *Румынского лингвистического атласа* (I и II)¹, содержащие ответы на вопрос *război*, указывают на то, что существуют и другие термины.

Первым термином, образующим ареал, почти равный ареалу слова *război*, является латинский элемент *bătăie*. Без сомнения, в прошлом этот термин был распространен на всей дако-румынской территории. Ареал слова *bătăie* охватывает Трансильванию и Банат. Но и в этих областях во время проведения анкеты *Румынского лингвистического атласа* отмечались просачивания литературного термина *război*, который, следует добавить, имеет тенденцию к быстрому распространению.

В связи со словом *război* в работе делаются уточнения относительно его значений в славянском и в старорумынском языках, основанные на нескольких цитатах из старейшего румынского номоканона, переведенного в Трансильвании в XVI веке со старославянского языка, а также из *Свода законов* Василия Лупу. Автор особо подчеркивает тот факт, что слово *război* 'bellum' является словом книжного происхождения.

Анализируются также и другие термины, соответствующие слову 'bellum', появившиеся на двух картах *Румынского лингвистического атласа* как в румынском языке (*rezbel*, *bătălie*, *bozgun*, *răzmeriță*, *tabără*), так и в наречиях, на которых говорят к югу от Дуная (в истрорумынском *osta*, *ȳvera*, *voisca*; в аромунском *polim*, *căvgă*; в мегленорумынском *cavgă*). В связи с истрорумынским *osta* автор исследует и румынское слово *oaste* 'bellum', употреблявшееся в старых румынских текстах. Большинство этих слов проникло книжным путем и распространилось при помощи официального, соответственно литературного, языка.

TERMES POUR 'BELLUM' DANS L'ATLAS LINGUISTIQUE ROUMAIN

RÉSUMÉ

Les études récentes de géographie linguistique, ainsi que les études qui s'occupent de l'influence slave sur la langue roumaine ne mentionnent pour le sens de 'bellum' que le mot d'origine slave *război*.

Les deux cartes de l'*Atlas linguistique roumain* (I et II)² comprenant les réponses à la question « guerre » nous révèlent l'existence d'autres termes encore.

Le premier terme qui forme une aire presque égale à celle de *război*, c'est l'élément latin *bătăie*. Ce terme a été sans doute répandu sur tout le territoire daco-roumain. L'aire de *bătăie* se trouve dans les régions de Transylvanie et de Banat. Mais dans ces provinces aussi, à l'époque des enquêtes pour l'*Atlas linguistique roumain*, on constate des infiltrations du terme littéraire *război*, qui tend d'ailleurs à se répandre avec rapidité.

¹ *Румынский лингвистический атлас* (ALR) I, вопрос 1425, и *Румынский лингвистический атлас* (ALR) II, новая серия, том IV, карта 965 (готовится к печати).

² ALR I, question [1425] et ALR II, nouvelle série, IVe volume, c. 965 (sous presse).

Concernant le terme *război*, l'ouvrage apporte des précisions sur ses sens en slave et en ancien roumain, en s'appuyant sur quelques citations du plus ancien nomocanon roumain traduit du slavon au XVIe siècle, en Transylvanie et de la *Pravila lui Vasile Lupu* (Code de Vasile Lupu). L'auteur insiste surtout sur le fait que *război* 'bellum' est un mot d'origine livresque.

Il analyse aussi d'autres termes pour 'bellum' qui apparaissent sur les deux cartes de l'*Atlas linguistique roumain*, aussi bien en roumain (*rezbel*, *bătălie*, *bozgun*, *răzmeriță*, *tabără*), que dans les dialectes du sud du Danube (istro-roum. *osta*, *γύvera*, *vojsca* ; aroumain *polim*, *cavă* ; mégléno-roumain *cavă*). Concernant l'istro-roumain *osta*, l'auteur s'occupe aussi du mot roumain *oaste* 'bellum' employé dans nos textes anciens. La plupart de ces mots ont pénétré par voie livresque et se sont répandus avec la langue officielle, respectivement littéraire.

PROBLEME DE TOPONIMIE

DE

M. HOMORODEAN

În cele de față vom căuta ca, pe lângă precizările și completările făcute în legătură cu explicațiile date pînă acum pentru unele nume topice, să formulăm și cîteva explicații (și identificări) pentru o serie de nume mai puțin cunoscute. După cum se va observa, faptele puse aici în discuție fac parte, în bună măsură, din materialul toponomastic adunat de echipele de dialectologi din Cluj și București în vederea redactării monografiilor lingvistice ale regiunilor Valea Jiului și Bicăz-Valea Bistriței.

Numele topice pe care le vom discuta, le vom înșira în ordine alfabetică.

Aușu, Aușel(u). Căutînd să aducă noi argumente în sprijinul explicării numelui *Aușeu* (localitate în Bihor, lângă Aleșd), pe care îl raportase la *auș* „moș”, N. Drăganu¹ arată, printre altele, că „faptul că astăzi acest cuvînt este cunoscut numai la aromîni, iar în toponimie numai în Cluj (*Aușul*, munte Lenk, *Lex.*, I, 78), în Hunedoara, *Aușel*, ung. *Ausohely* (Lenk., *Lex.*, I, 78) și în Olt (cf. Hașdeu, *Et. Magn.*, 2139, și *Marele Dicț. Geogr. al Rom.*, I, 140), nu înseamnă că mai de mult nu era cunoscut pe un teren mult mai întins”.

Aușel(u), localizat de N. Drăganu în Hunedoara, denumeste, în fapt, un munte (2013 m) situat în sudul Munților Sebeșului, în hotarul satului Cîmpa (înglobat orașului Petrila). În cadrul anchetelor dialectale efectuate în Valea Jiului, s-a înregistrat și numele *Dosu Aușului* al unui versant de munte din preajma *Aușelului*. Rezultă de aici că *Aușel(u)* este un derivat (diminutiv), creat pe teren toponomastic, de la un nume topic *Aușu* (cf. *Dosu Aușului*), neatestat pînă acum în această regiune.

¹ *Romnii din secolurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 120, nota 1.

Baia. În general, numele topice de acest fel pe de teritoriul țării noastre au fost explicate pînă acum prin *baie* cu sensuri ca: „mină”; „izvor cu apă minerală”; „loc de scăldat”².

Unele din numele *Baia* pot avea însă o explicație intrucitva deosebită, în funcție de o accepțiune aparte a apelativului respectiv, neatestată pînă în prezent. Este vorba de *baie* (*baie*) „topitorie de fier; atelier unde se prelucra fierul”, accepțiune păstrată astăzi, sporadic, în unele părți ale regiunii Hunedoara (pe Valea Cernii hunedorene și în împrejurimile Orăștiei³ și care este motivată, desigur, prin strînsa legătură care a existat în trecut între procesul de extracție a minereului și cel de prelucrare a metalelor. Această explicație ne este confirmată, de altfel, de acad. D. Prodan *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, 1958—1959, tom. I—II, p. 31, unde se arată că documentele din secolul al XVII-lea, privitoare la fierăriile domeniului Hunedoara, numesc în mod obișnuit *vas bányak* (adică „mine de fier”) nu minele de fier propriu-zise, ci „cohurile, topitoriile, atelierele de fier, cele ce cu un termen comun german se numeau *Hammerwerke*” și că, prin urmare, la acea dată „extracția fierului din mine nu era încă separată de extracția lui din mine-reu și chiar de prelucrarea lui”.

Nu putem preciza dacă accepțiunea în cauză a romînescului *baie* este rezultatul unei evoluții semantice independente sau al unui calc după magh. *bánya* (v. mai sus).

Ceea ce interesează aici este însă că, în orice caz, o serie de nume *Baia* (*Baia*) din regiunile metalurgice ale Hunedoarei, se bazează tocmai pe această accepțiune. Așa sînt, de exemplu: *Bán de Coasă* [*Bań d'e Cósă*] (nume popular vechi al localității Govăjdia din raionul Hunedoara însemnînd propriu-zis „atelier de coase”), *Ba'a lui Crai* (sat în comuna Toplița, în același raion) și *Baia* (sat în comuna Sibișelu-Vechi, raionul Orăștie), localități în care, atît după tradiție, cît și după diverse mărturii istorice, au existat cuptoare și ateliere de prelucrat fierul.

Boli. Nume dat mai ales de către locuitorii orașului Petroșeni cătunului *Peștera Bolii*, situat la 6 km spre nord de acest oraș. Cătunul și-a luat numele după cel al unei peșteri de pe teritoriul său, peșteră binecunoscută în împrejurimi. Al doilea element al numelui *Peștera Bolii* trebuie să fie o formă de genitiv al numelui de persoană *Bolea* (înregistrat ca poreclă în comuna Pui din Țara Hațegului: ALR I/118; cf. și *Bolești*, parte a satului Petros, din aceeași regiune: DENSUSIANU, T. H. 302)⁴.

² Vezi Iorgu Iordan, *Nume de locuri românești în Republica Populă Romîna*, vol. I. București. Editura Academiei Republicii Populare Romîne. 1952, p. 33.

³ Din jurul Orăștiei ne-a fost comunicată de I. Lăzărescu, din comuna Orăștioara de Sus.

⁴ În aceste note am întrebuit următoarele abrevieri: A III = Ancheta dialectală din Valea Jiului; A IV = Ancheta dialectală din Țara Hațegului; ALR I = *Atlasul lingvistic romîna*, partea I (material necartografiat); ALR II = *Atlasul lingvistic romîna*, partea a II-a (material necartografiat); pentru ambele lucrări, cifra arabă de la numărător indică numărul chestiunii, iar cea de la numitor, numărul de ordine al localității anchetate; CADE = I. A. Candrea-Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, ed. „Cartea Romînească”, București,

Forma *Boli*, care ne interesează aici, a rezultat, desigur, din determinantul *Bolii*; ea a putut deveni de sine stătătoare, întrucât în graiul orăşenilor acest determinant n-a mai fost înţeles şi, ca atare, n-a mai fost simţit ca un genitiv. Nu este exclus ca în acest proces să fi jucat un anumit rol şi vechea numire, maghiară, a staţiei care deserveşte acest cătun : *Boli-barlang*.

Iseroni. Pronunţat *Iseron*; este numele unei comune din raionul Petroşeni, regiunea Hunedoara. O. Densusianu (Ț. H. 71, nota 2) îl menţionează printre numele considerate obscure din această regiune.

Acad. E. Petrovici (DR VIII, 181, 182; cf. V 576—578) remarca, foarte just, faptul că suf. *-on* din Banat are o funcţie identică cu cea a suf. *-esc* (*-eşti*) — şi anume aceea de a forma supranume patronimice şi chiar nume topice bazate pe astfel de supranume — menţionează câteva nume de locuri de acest fel, întâlnite în Valea Jiului, precum : *Bărboni* (< *Barbu*), *Birăoni* (< *Birău*), *Ilioni* (< *Ilie*) şi *Iseroni*. Pe acesta din urmă, d-sa l-a explicat ca fiind un derivat, cu suf. *-on*, de la porecla *Iscra* (< sl. *iskra* „scînteie”). Credem însă că *Iseroni* este un derivat de la numele de persoană *Iscru*, atestat în Valea Jiului în 1802⁵ şi cunoscut, de altfel, şi în alte părţi.

Răpciuni. Sat în comuna Ceahlău (în zona lacului de acumulare al hidrocentralei „V. I. Lenin” de la Bicaz). Cu acelaşi nume s-au mai înregistrat aici un pîrîu şi un munte. Cf., de asemenea, şi derivatul *Răpciuniţa*, numele unui afluent al Bistriţei şi al unui cătun al aceleiaşi comune Ceahlău.

Satul *Răpciuni*, aşezat la intersecţia a trei drumuri principale (cel de pe valea Bistriţei şi cele de pe văile Bistricioarei şi a Schitului), oferea un loc potrivit pentru ţinerea târgurilor. De altfel, după informaţiile localnicilor, în punctul numit *Capul Dealului*, situat la confluenţa pîrîului Schitul cu Bistriţa, a şi fost locul de tîrg al comunei Ceahlău.

Ca atare, nu este exclus ca satul să se fi numit după *răpciune*, nume popular, dat mai cu seamă lunii septembrie, lună în care se va fi ţinut tîrgul (de toamnă) în acest sat. Să se compare, în acest sens şi alte nume de localităţi de pe teritoriul ţării noastre ca *M(i)ercurea*, *Vinerea*, *Sîmbăta* etc., dintre care cel puţin unele se pot referi la zilele în care se obişnuia a se ţine tîrguri în localităţile respective⁶.

1931; GL = „Cercetări de lingvistică”, Institutul de lingvistică din Cluj, anul I (1956) şi urm.; DENSUSIANU, Ț. H. = Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Haşegului*, Bucureşti, 1915; DM = *Dicţionarul limbii române moderne*, [Bucureşti], Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958; DR = „Dacoromania”, Buletinul „Muzeului Limbei Romîne”, Cluj, anul I (1920—1921) şi urm.; TODORAN, GL. = Romulus Todoran, *Mic glosar dialectal*. Alcătuit după manuscrise, din Biblioteca centrală de la Blaj din 1887. Cluj, 1949; VICIU, GL. = Alexiu Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*. Extras din „Analele Academiei Romîne”, tom. XXIX. Mem. Secţ. lit., Bucureşti, 1906.

⁵ Vezi N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria romînilor*, vol. XII, Bucureşti, 1906, p. 143.

⁶ Vezi *Indicadorul alfabetic al localităţilor din R.P.R.*, Bucureşti, 1956. În această ordine de idei, să se vadă şi cele spuse de Malvina Pătruţ (CL, V (1960), p. 113) în legătură cu numele satului *Vinerea*, din apropierea Cugirului.

Rătundu. În câteva documente de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui de al XVI-lea (din anii 1493 și 1501) se menționează următoarele posesiuni pe care nobilul Mihail Kendeffy din Rîu de Mori (Țara Hațegului) le avea în Valea Jiului: *Pterela*, *Malee*, *Rathond*, *Mwrysowar* și *Nyakmezew* („Agros, prata atque feneta et alias terras arabiles Pterela, Malee, Rathond ac Mwrysowar et Nyakmezew vocatas in pertinentiis possessionis Malomwyz predictae ac districtu de Haczak et comitatu de Hwnyad existentes habitas, que quidem prata atque terras quidam duo fluuy Syl appellati interfluunt, in quorum pacifico dominio idem Michael Kendefy progenitores suos ab antique perstitisse seque persistere asserit etiam de presenti”)⁷. Cu excepția lui *Rathond*, locurile de mai sus au fost identificate: *Pterela* și *Malee* = *Petrila*, respectiv *Maleia*, localități pe Valea Jiului Unguresc; *Mwrysowar* = *Morișoara*, pîriu și vale, *Nyakmezew* = *Cîmpul lui Neag*, localitate, ambele pe valea Jiului Romînesc⁸.

Credem că locul amintit în documente sub forma *Rathond* este unul și același cu *Rătundu*, azi parte a satului Livezeni, situată în imediata vecinătate a orașului Petroșeni, pe un platou (de fapt un b o t d e t e r a s ă). Poziția geografică a acestui loc corespunde ordinii în care sînt înșirate posesiunile de mai sus: într-adevăr, *Rătundu* este situat în t r e satul Maleia (pe Valea Jiului Unguresc) și pîriul Morișoara (pe Valea Jiului Romînesc).

Scoaba. Un nume topic mai puțin întîlnit în alte părți, dardestul de frecvent în Țara Hațegului și Valea Jiului, unde indică cu deosebire (ușoare) depresiuni. Semnificativ pentru aspectul lor topografic este faptul că — așa după cum ne-au indicat informatorii — o parte din locurile numite în acest fel au izvoare, ele constituind uneori chiar obîrșile unor ape. Cîteva exemple: *Scoaba cu Anini*, loc cu izvoare și cu adăpători pentru vite (Uric); *Scoaba cu Apa* (Jieț), *Scoaba Buhoșilor*, poiană (Paroșeni); *Scoaba Cucuruzului*, loc cu izvoare (Uricani); *Scoaba Cununii*, teren accidentat, cu gropi (Valea Lupului); *Scoaba Ghiurii*, porțiune de șes la poalele unui deal (Livadia); *Scoaba Largă* și *Scoaba Lungă*, părți de munte (Livadia); *Scoaba lui Manici*, obîrșie (Jieț); *Scoaba Muschii*, obîrșia Piriului Deluțului (Petros); *Scoaba cu Știubei*, poieniță (Cîmpu lui Neag); *știubei* are aici sensul de „trunchi găunos, așezat peste un izvor; izvor amenajat în acest fel”; *Scoaba Tăului Negru* (Livadia); *Gura Scoabei*, parte de munte (Uric); *Scoabe*, obîrșie (Bănița) ș.a.

Apelativul topic *scoabă* a fost înregistrat în Țara Hațegului și în Valea Jiului cu sensuri ca: „viroagă” (A IV); „loc mai cufundat, de forma unei t r o a c e (TODORAN, GL.), mai mare decît o j o a m p ă” (A III); „loc mai așezat, între două dealuri” (A III); „finaț, într-o

⁷ Vezi Csánki Dezső, *Magyarország Történelmi Földrajza. A Hunyadiak korában*. V kötet, Budapest, 1913, p. 109, 110; cf. 30—32; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, culese de ..., vol. II, partea a 2-a (1451—1510), București, 1891, p. 349—351, 485—487.

⁸ Vezi Csánki Dezső, *op.cit.*, p. 31, 110.

pădure, așezat pe o coastă” (DENSUSIANU, T. H.); „loc mai așezat, în pădure, în jur cu dealuri, ca și cum ar fi fost scobit” (VICIU, GL.).

În legătură cu originea apelativului, credem că, după toate probabilitățile, el trebuie considerat ca un postverbal de la *a scobi*. Să se vadă, în acest sens, și forma *scob* „scobitura pe care alunecă, în sus și în jos, pilugii joagărului” (ALR II 6496/61), precum și înțelesurile de „scobitură, firidă” (CADE) și „jgheab (la șindrilă)” (ALR I 668/178) ale aceleiași apelativ, *scoabă*⁹.

ВОПРОСЫ ТОПОНИМИКИ

РЕЗЮМЕ

В настоящей работе кроме уточнений и дополнений, связанных с объяснениями, данными до сих пор для некоторых топонимических наименований, автор стремится сформулировать и несколько объяснений для ряда менее известных наименований (и отождествить их). Факты, о которых здесь идет речь, в значительной степени относятся к топонимическому материалу, собранному группами клужских и бухарестских диалектологов для составления лингвистических монографий областей долины реки Жиу и Биказ — долина Бистрицы.

В алфавитном порядке обсуждаются следующие топонимические наименования: *Aușelu* — гора (2013 м) в долине р. Жиу (топонимическое производное от формы *Aușu* (по *auș* — «старик»); ср. *Dosu Aușului* — склон горы в той же местности); *Baia* в некоторых горнопромышленных районах области Хунедоара происходит от устаревшего значения слова *baie* — «железоплавильный завод, мастерская для обработки железа» (ср. *Baň de Coasă* [*Baň_dě_Côșă*] — старое народное наименование населенного пункта Говэждия района Хунедоара, означающее «мастерская по выделке кос»; *Baňa lui Crai* — деревня, приписанная к селу Топлица того же района; *Baia* — деревня, приписанная к селу Сибишелу-Векей района Орэштие и т.д.); *Boli* — деревушка возле города Петрошень (<(*Peștera*) *Bolii*; *Bolea* — собственное имя в Цара Хацегулуй); *Iscroni* [*Iscrôn*] — село в районе Петрошень (<(*Iscru* (собственное имя) + суффикс *-on*); *Răpciuni* — деревня, приписанная к селу Чахлэу области Бакэу (от слова *răpciune* — народное название сентября месяца, в котором происходила осенняя ярмарка в той местности); *Rathond*, название владения в долине реки Жиу (1493, 1501), отождествляется с *Rătundu* — частью села Ливезень, района Петрошень, расположенного на *выступе террасы*; *Scoaba* — топонимическое наименование, распространенное в долине Жиу и в Цара Хацегулуй (от слова *scoabă* «(небольшая) впадина», производного от глагола *scobi* — «копать, углублять»).

⁹ În lumina acestor fapte, credem că este greșit ca apelativul de care a fost vorba aici să fie considerat drept unul și același cuvânt cu *scoabă* „piesă metalică formată dintr-o țijă cu capetele îndoită în unghi drept și ascuțite la vîrf. . .” (< bg., sb. *skoba*) (vezi CADE și DM).

PROBLÈMES DE TOPONYMIE

RÉSUMÉ

Dans cet article, en dehors des précisions concernant les explications données jusqu'à présent à certains noms topiques, l'auteur essaie de formuler quelques explications et d'identifier une série de noms moins connus. Les faits dont il s'occupe ont été trouvés pour la plupart dans le matériel toponomastique recueilli par les équipes de dialectologues de Cluj et de Bucarest, en vue de l'élaboration des monographies linguistiques des régions Valea Jiului et Bicăz — Valea Bistriței.

Dans l'ordre alphabétique, les noms topiques discutés sont les suivants : *Aușelu*, montagne (2013 m) de la vallée du Jiu (dérivé sur le terrain toponomastique d'une forme *Aușu* (d'après *auș* « vieillard »); cf. aussi *Dosu Aușului*, versant de montagne de la même région); *Baia* s'explique dans certaines régions métallurgiques de Hunedoara par *baie*, dans l'acception vieillie de « fonderie de fer; atelier où l'on travaille le fer » (cf. *Baň de Coasă* [*Baň de Cósă*], nom populaire ancien de la localité Govăjdia, du rayon Hunedoara, signifiant « atelier de faux »; *Baia lui Crai*, village de la commune de Toplița, du même rayon; *Baia*, village de la commune Sibișelu-Vechi, rayon d'Orăștie, etc.); *Boli*, hameau près de la ville de Petroșeni (< (*Peștera*) *Bolii*; *Bolea* : n.p. dans Țara Hațegului); *Iscroni* [*Iscroň*], commune du rayon Petroșeni (< *Iscru* (n.p.) + suff. -oň); *Răpciuni*, village de la commune Ceahlău, région de Bacău (d'après *răpciune* nom populaire du mois de septembre, mois de la foire d'automne tenue dans cette localité); *Rathond*, nom d'une possession de la vallée du Jiu (années 1493—1501) doit être le même que *Ră-tundu*, partie du village de Livezeni (rayon de Petroșeni), située sur une terrasse ronde; *Scoaba*, nom topique fréquent dans la Valea Jiului et la Țara Hațegului (d'après *scoabă* «(petite) dépression», postverbal de *scobi* «bêcher, creuser »).

VALORI STILISTICE ALE NEOLOGISMULUI ÎN POEZIA LUI G. TOPÎRCEANU

DE

LIDIA SFÎRLEA

În perioada primelor începuturi, manifestate sub covârșitoarea influență eminesciană, Topîrceanu folosea foarte rar neologismul. O făcea de obicei în manieră romantică, pentru a accentua nota solemnă, retorică pentru a sugera tristeți, duiosii etc.

Din rîndul neologismelor își recruta pe atunci Topîrceanu unele epitete: *apa-ți clară* (255)¹, *parfumații ghiociei* (256), *eterna disperare* (259), *aripa lui fină* (263), *zidiri medievale* (263), *voluptoasele vedenii* (264), *umbra fină* (264), *aurora clară* (267), *arborii giganți* (267), *văpaie de rubin* (288), *(Flacăra eternă* (302), *buzele... diafane* (303) etc. Predomină epitetul ornant, exprimat prin atributul adjectival și denumind însușiri fizice ale unor noțiuni fizice.

Uneori epitetul nou se alătură altor epitete, prin juxtapunere sau coordonare, constituind un element auxiliar în determinare: *calda, nesfîrșita, sublima sărutare* (277), *Murmur slab ca de albine Somnoros și uniform* (348).

Ca substantiv (subiect sau complement în propoziție), neologismul se definește, la rîndu-i, prin epitete din limba comună, fie ele atribute adjectivale: *aleele mute* (59), *cantoanele albe* (234), *arbori uimiți* (266), substantive în genitiv: *feceria unei nopți de mai* (255), *Discu lunii plin* (267), *splendoarea lumii viitoare* (276) sau amîndouă aceste categorii, combinate: *Nevrednicul dispreg al celor slabi* (304).

Atmosfera creată prin epitete e susținută de construcții metaforice, în care neologismul deține un rol important: *al nopții far etern* (259); *Călugărițe — negre fantome solitare* (263), un *tezaur de virtute* (264), *o veșnicie de nesfîrșit amor* (264), *Zăpada formelor rotunde* (270), *Al nopților convoi tăcut* (289), *Comoară de speranțe sfinte* (291).

¹ Toate exemplele citate care poartă în paranteză numărul paginii sînt extrase din ediția G. Topîrceanu, *Opere alese*, I, E.S.P.L.A. [București], 1959.

Și în alegerea termenilor de comparație se resimte maniera romantică. Poetul își compară propriul său suflet cu tristele ruine (301), iubita cu Venus din Millo (279), iar brațele acesteia cu niște petale de flori delicate de crin (279). Cerul a asemuit unui ocean de gheață (267), iar fulgerele unor scâlpări de spadă (266). Tânărul Topîrceanu evocă patetic *natura*, pe care o vede înălțînd rugăciuni către cer (277) sau închinîndu-i-se supusă (282). Interjecția nouă îi dă prilejul să-și manifeste retoric regretul despărțirii de iubită : *Adio, draga mea !* (237) sau de orașul trecutului : *Adio ! Adio romantică urbe !* (233), *Salutare !* (233).

Din bagajul acestor figuri stilistice în care neologismul apăsă mai ales pentru a potența expresia, Topîrceanu n-a păstrat în creația ulterioară decît vagi și sporadice ecouri. De altfel, paralel cu bardul romantic se naștea și se afirma tot mai puternic un alt Topîrceanu. Încă din 1906 el încerca, pe baza neologismului, bagatelizarea sentimentului și autoironia :

Lună nouă, corn de aur]
 Scump al nopților teaur
 Subsemnatul — *proletar*
 N-am nimic în buzunar ! (347) }

În același an publică *Apostrofă la lună*, care compromite obiectul cel mai venerat de poeții romantici, iar la începutul anului 1910 se declară descătușat de forma veche (cf. poezia postumă *Prefață*). Într-adevăr, cu *Răspunsul micilor funcționari* și *Odă sobei mele*, urmate curînd de *Noapte de mai*, *Balada chiriașului grăbit*, *Ceasornicului meu* etc., începe maturizarea unei alte personalități care bravează, lovește și ride cu nepăsare. Expresia se schimbă radical. Neologismele sporesc treptat în număr și diversitate, primesc noi funcții și valori datorită cărora ele devin de aici înainte, principala formă de disimulare a eului.

★

Contribuția neologismului la realizarea umorului în poezia lui G. Topîrceanu a fost relevată în multe studii de analiză literară și stilistică². Considerăm totuși că nu ar fi lipsită de interes o nouă sistematizare a problemei, pe baza raportării directe la scopul urmărit de autor.

Două sînt obiectivele mai importante pe care le urmărește Topîrceanu prin neologism : *autoironia* și *satira*. Autoironiei i se subsumează prezentarea naturii într-o nouă viziune, iar satira e completată prin *parodie*. Privit pe aceste patru planuri (două principale și două secundare), rolul neologismului se definește mai precis.

AUTOIRONIA

După cum se știe, în noua postură, Topîrceanu debutează prin a-și bate joc de sine însuși. Își ironizează sărăcia materială, sentimentele, iubita, creația artistică, tot ce-i aparține sau ce vine în contact nemijlocit

² Pentru valoarea deosebită a interpretărilor în această direcție, notăm studiul lui Ștefan Munteanu *Însemnări despre stilul lui Topîrceanu*, în *Limbă și literatură*, vol. III, Societatea de științe istorice și filologice, București, 1957, p. 167—184.

cu propria-i persoană. Pe plan stilistic, acest complex se reflectă, în primul rând, în numărul mare de epitete exprimate prin cuvinte noi.

Ca epitet, neologismul e, de obicei, un atribut adjectival cu conținut moral. El determină noțiuni morale: *Muza mea satirică* (39), *hotărîrea fermă* (82), *infam supliciu* (83), *platoniceă amantă* (83), *durere personală* (84), *persoana mea abstractă* (97), *moarte ... brutală* (98), *obscure stanțe* (100), *vînzare criminală* (121), *supremă mîngîiere* (122), *metaforă banală* (165), *epigramă inedită* (168), *gînduri indiscrete* (178), *versuri pesimiste* (235), *menaj indivizibil* (247) sau noțiuni fizice: *Prirea mea distrată* (23), *pană diletantă* (83), *secretul meu tezaur* (84), *priviri sentimentale* (105), *zîmbet straniu* (106), *zi nefastă* (120), *mîna mea distrată* (168), *zile ... Subtile* (187), *inutilă mobilă* (241), *mașinăria ta perfectă* (311).

Caracterul mai mult apreciativ al acestor epitete, vădește spiritul de observație și ochiul critic al noului Topirceanu. E necesar însă să subliniem aici un fapt valabil și pentru celelalte categorii de epitete. Epitetul format pe baza cuvîntului nou nu mai are acea greutate morală pe care o avea în primele creații ale poetului. El diminuează importanța noțiunilor, chiar și atunci cînd, teoretic, ar trebui s-o mărească. De pildă, în *mașinăria ta perfectă*, adjectivul exprimă exact contrariul sensului său, deoarece ni s-a spus mai înainte că mașinăria ceasului e stricată. *Suprema mîngîiere* este aceea pe care poetul o rezervă gazdei, oferindu-i după moartea sa un geamantan cu opere postume. *Inutila mobilă* este soba, pe care poetul n-o poate folosi din lipsă de bani.

Adjectivul cu conținut fizic e puțin frecvent și el determină, tot în mod apreciativ, noțiuni fizice: *mobilă intactă* (97), *coapse fine* (165), *lacrimi clare* (235), *plic decolorat* (247), *mîna delicată* (354).

Efecte remarcabile obține poetul prin așezarea unui substantiv între două epitete, dintre care primul vechi, iar al doilea nou: *Biata-mi inimă naivă* (42), *Necunoscut prieten inocent* (144), *Sărman atom sentimental* (219)³.

Ilustrativ pentru noua manieră a lui Topirceanu este și modul în care anumite neologisme-substantive sînt determinate prin epitete ale limbii comune. Cităm cîteva exemple: *dulcea mea captivă* (60), *a morții jalnice mistere* (65), *destoinic mizantrop* (82), *sărmana epidermă* (82), *Un alter ego fără ochelari* (97), *Strălucitoarea mea filozofie* (120), *blestemată curiozitate* (178), *instincte rele* (122), *proiecte grele* (226), *veselă agapă* (235), *grații de piscică* (326), *vesele imagini* (355). Se vădește aici intenția de a bagateliza noțiunea exprimată prin neologism, atribuindu-i calități prozaice (*alter ego fără ochelari*, *grații de piscică* etc.), sau exagerându-i importanța, după modelul vorbirii orale (*jalnice mistere*, *strălucitoare filozofie*, *proiecte grele* etc.).

În reciproca determinare, cuvintele noi și vechi construiesc imagini metaforice: *Parfumul trecutului mort* (48), *patria eternelor suspine* (65), *turnul de ivoriu al visurilor mele* (84), *Aeroplanul visurilor mele* (95), *Durerosul germen al operelor mele viitoare* (96), *Un pedestal din visurile*

³ Ultimul exemplu reprezintă și o metaforă, deoarece prin *atom* e subînțeles omul.

mele (97), *cîmpul alb al unei pagini* (168), *noaptea lor* [a ochilor] *bizară* (169). Se degajă încă din aceste imagini o undă de romantism. Dar ea este sistematic anulată prin context. De exemplu, după *Parfumul trecutului mort* urmează prozaicul vers *Și-am stat la un unchi, pe Romană*. Sau, după ce poetul e atras de *noaptea bizară a ochilor iubitei*, compară aceiași ochi cu două guri de călimară.

Ca determinant al verbului e folosit adverbul: *Vertiginos mă ducă către stele* (95), *a căzut definitiv cortina* (105) sau, mai adesea, locuțiunea: *Și-n van mă apăram* [de raza stelelor] (63), *să m-aplec din curiozitate* (70), *Gustăm, de formă, câteva curmale* (108), *m-ai inspirat un pic*, *De la distanță* (166), [gloanțele veneau] *Spre mine cu entuziasm și cu intenții criminale* (311). Apartenența la stilul oral este mai evidentă în cazul locuțiunilor, care aduc nota prozaică. Dar și adverbul temperază elanul, prin exagerare. Concludent în această privință e adverbul cu valoare de comparativ. O frază ca: *viața voastră-i colosal de trecătoare* (212) nu poate să nu sugereze expresii frecvente în argoul studentesc (*e colosal de frumoasă, e colosal de deștept* etc.). Impresia de cugetare profundă se șterge, lăsînd drum liber comicului.

Din rîndul neologismelor alege poetul și cîțiva termeni de comparație: *Nefericit și singur Ca primul troglodit* (28), *Priveam ca la teatru* (46), *M-am scuturat ca dup-o catastrofă* (74), *lacrimi Ca niște diamante* (84), *drumul ăsta lung cît Ramajana* (107), *două guri întunecate ca două porți de labirint* (168), *Sînt izolat ca Robinson Crusoe* (179), *să lupți cu lumea-ntrăgă ca Cyrano de Bergerac* (321). Comicul e cu atît mai puternic cu cît termenul de comparație aparține unui domeniu bine delimitat: *de frică Simt inima cum-mi se face mică Cît un microb de febră tifoidă* (177) sau contrazice primul termen: *liber ca într-un ospiciu* (144).

Epitet, termen de comparație sau parte componentă a metaforei, neologismul oglindește clar noua atitudine a lui Topîrceanu. Peste fondul romantic s-a așternut, groasă și veselă, masca nepăsării. Prevenind criticile din afară, poetul se discreditează singur, în fața lui și în fața opiniei publice. Își atribuie calitatea de *mizantrop*, de *obscur* (= necunoscut) etc. și se compară cu ființe preistorice sau cu cei mai populari eroi de romane. Amorul devine *un ce banal* sau *Un van instinct de sub a cărui lege Nici microorganismele nu scapă* (67)⁴. Iubita s-a transformat și ea din Veneră într-o Dalilă *cu forme tari și grații de pisică* (326). Poetul constată, cu luciditate, că bluza ei e de *crêpe de Chine*, ba chiar cu *aplicații* (212) și că buzele ei sînt *date cu rouge* (337). Este începutul înregistrării amănuntelor prozaice, care joacă un rol important în poezia de satiră socială.

În fața morții Topîrceanu păstrează aceeași luciditate, apreciînd-o ca pe o *sentință fără drept de apel* (144). Se preocupă de ceea ce va rămîne în urma lui, notînd, cu un comic cinism, cursul normal al vieții: *toți își văd de treabă, Unul la catedră, altul la proces* (139) *Și fiecare doamnă la culcare Va da pe nas cu cremă „Tokalon”* (145). Sau face socoteala

⁴ Îngroșată prin neologisme, definiția sugerează totuși versul eminescian *un instinct alt de van Că le-abate și la păsări de vreo două ori pe an* (Scrisoarea IV).

moștenirii lăsate urmașilor : un post vacant la „Contabilitate”, *scumpa libertate* — iubitei, *instincte rele* — nepoților și *opere postume* — doamnei Șvarț.

Dar toată această „strălucitoare filozofie” nu e rezultatul unei evoluții firești în structura psihică a poetului, ci consecința adaptării forțate la mediu. Între vechiul și noul Topirceanu există un veșnic conflict care, pe plan artistic, se traduce în uriașele salturi de la tragic la comic, de la sublim la grotesc. De obicei cuvântul nou este cel ce compromite :

Sclipeau în întuneric șapte stele

Eu le simțeam arsura pe *relind* (63)

Tu vei muri la noapte, peste-o lună

Sau peste zece ani, — *indiferent* (144).

„Picătura de proză în cupa poeziei” se amplifică în expresii neologice :

„N-o să mai iubesc”, zisese

Biata-mi inimă naivă,

Dar văzându-te pe tine

A *căzut în recidivă* (42)

Nu, n-am murit !

Vă dau *cuvântul de onoare*. (317)

Dar pot fi și cuvintele vechi cele care compromit neologismul :

un obuz

Cît un ceaun de mămăligă (319)

Al artei foc nepotolit

Căldura „*flăcării divine*”

Ce și pe mine *m-au pîrlit* (321)

Trecerea de la poetic la prozaic se face uneori pe baza antitezei dintre două neologisme :

O, da, tu ești *abstractă*... Dar, eu, sărman poet

De cîte ori nu blestem că sînt așa *concret* ! (83)

Alteori, cuvintele noi se alătură celor vechi în așa fel încît să dea naștere paradoxului :

Cîți *secoli* au trecut

De-o *lună*

De cînd nu te-am văzut ? (22)

Al *hibernat* — o *vară* - ntreagă (165)

Terminologia nouă e pusă adesea să contrasteze cu fraza retorică, demodată :

N-ai prea găsit, o muză, *momentul oportun* ! (82)

Răspunde, *platonică amantă*,

De ce mi-ai pus în mînă o *pană diletantă* ? (82)

O, *inutilă mobilă* ! (241).

Observăm că vorbirea în stil direct se adresează nu numai persoanelor, nu numai muzei personificate, ci și obiectelor neînsuflețite. Mobile, obiecte de uz casnic sau personal formează, în imaginația poetului, o lume care simte și trăiește: *Un ... covor Atacă, pe nas uvertura* (191), *Păreții-mprejur fredonează* (192). Animate, obiectele devin prietene confidente ale poetului, care le vorbește într-un stil presărat din belșug cu expresii neologistice. Față de sobă își exprimă regretul că n-a putut-o *prevede în buget* și îi propune: *hai să facem amândoi bilanțul* (241). Ceasului îi reproșează că-i pretinde să-l țină *Cu mersul vremii în curent*: îl bănuiește a cunoaște *ordinul legal* și, deși *pulsu-i bate*, îi pare a fi *surmenat*, „atacat”, dornic de *repaos* și de *vacanță* (311–312).

Stiliștii și istoricii literari au remarcat elementele tehnice care își aduc aportul la crearea umorului în poezia lui Topîrceanu. Făcînd să rimeze un neologism proaspăt cu un cuvînt din cele mai „neoșe”: *secrete* — *părete* (82), *mă mir* — *vampir* (82), *scai* — *tramvai* (142), *gură* — *nilegiatură* (247), *granit-liniștit* (248) etc., Topîrceanu dă expresie aceleiași contradicții între tragic și comic. Rimele între neologisme nu sînt mai puțin semnificative, ele asociază cuvînte din sectoare de activitate foarte îndepărtate, fără contingentă logică: *insectă* — *respectă* (83), *ospicu* — *capriciu* (144), *adorato* — *pizzicato* (207), *constelații* — *aplicații* (212), *sentimental* — *colosal* (212) etc.

Natura reprezenta, pentru Topîrceanu, cel mai serios pericol de a cădea în păcatul sentimentalismului. Înclinat spre contemplare, el se lăsa cu ușurință indușiat de eternul miracol al „lumii celor care nu cuvîntă”. Inhibarea acestei tendințe s-a făcut, printre altele, și cu ajutorul neologismului.

În poezia naturii, neologismul joacă rolul epitetului fizic exprimat prin atributul adjectival: *lăcustă robustă* (23), *trupu-i fin* [al libelulei] (37), *toamnă gri* (41), *crengile cochete* (52), *metalica oglindă* [a lacului] (60), *pal amurg* (63), *omăt imaculat* (134), *lumina siderală* (184), *priveștiștea sonoră* (210), *trupul sferic* [al melcului] (332), *vîntul cristalin* (372), *volbură nomadă* (372), prin substantive în cazul prepozițional: *văpaie de rubin* (29), *lăstun în frac* (34); *Zborul plin de grație* (37), *Flori de marmură* (52), *cerul de opal* (134), *cocoși de rasă* (195), *aripi de azur* (334) sau în genitiv: *Zîna melopeelor*, *Doamna Cucurbitaceelor* (38). Deși ici-colo mai întîlnim cite un epitet ornant⁵, totuși majoritatea citatelor reflectă noua orientare a lui Topîrceanu. Elementele naturii primesc fie o determinare științifică (*cocoși de rasă*, *doamna cucurbitaceelor*), fie o însușire umană (*robust*, *cochet*, *nomad*, *în frac*, *plin de grație*), fie o caracteristică luată dintr-un domeniu fizic, foarte îndepărtat de cel al noțiunii (*trupul sferic*, *cerul de opal* etc.). Epitetul cromatic, slab reprezentat formal, e sugerat în schimb de numeroase alte epitete (*de rubin*, *de marmură*, *de opal* etc.). Sporadic, epitetul fizic are o valoare metaforică: *acvatica fanfară* (28), *risipă de petale* (53), *tremur de cascade* (57).

⁵ Recunoaștem și sintagma *văpaie de rubin*, reluată din perioada romantică.

Determinările morale noi sînt și ele destul de numeroase, fiind exprimate tot prin atribute adjectivale: *astru inutil* (22), *bîzîit profund* (24), *Vocea lui* [a vîntului] *tiranică* (34), *alarmate*, *Ies din șanțuri vrîbiile* (34), *lumina matură* (36), *haină iluzorie* [a toamnei] (38), *șolduri triumfale* [ale toamnei] (38), *iarna mizerabilă* (39), *bot timid* (138), *adieri suspecte* (177), *toamna ironică* (189) sau *sombră* (247), *efemere linii de lumină* (314), *luceafăr ideal* (333), mai rar prin substantivul în caz prepozițional: *o coșofană Fără ocupație* (33), *nimb de glorie* (38). Epitetele morale vin să completeze personificarea schițată parțial de epitetul fizic.

Exprimînd însușiri fizice sau morale, epitetul nou se alătură unuia sau mai multor epitețe din limba comună, prin coordonare sau prin juxtapunere: *Umbre solitare și necunoscute* (10), *un zvon depărtat și monoton* (29), *Păsărele ciufulite, Alarmate și-ngrozite* (30), *Dulce zumzet somnoros și ireal* (31), *garduri fumurii și solitare* (32), *un greieruș Negru, mic, muțat în tuș și pe aripă pudrat cu brumă* (41), *fantasme neclintite și bizare* (52), *Luna... mare și rurală* (88), *noaptea largă și profundă* (101), *fulger blond, încremenit* (102), *apa-i calmă și albastră* (135), *cerul vast și mut* (212), *pacea nopții albe și compacte* (316). Sau, determinînd un alt epitet: *petunii grele de parfum* (138).

Dar Topirceanu recurge la coordonare și pentru a alătura două epitețe noi: *Amorul multiplu și fecund* (24), *Imnul lor* [al broaștelor] *zădărnice, solemn și monoton* (28), *Un țințar nervos și foarte Slab de constituție* (35), *raza lor* [a stelelor] *caustică și fină* (63), [cioara e] *Solitară și cochetă* (172), [iepurele e] *Mic, elastic și urgent* (182), *Vîntul... transparent și uniform* (186). Îndrăzneala acestor asociații, ca și originalitatea raportului lor cu noțiunea determinată, este concludentă pentru noua viziune asupra naturii pe care și-a impus-o poetul.

Determinarea verbului se face prin neologisme-adverbe care atribuie acțiunilor fizice însușiri fizice: *Cotcodăcînd sonor* (196), dar mai adesea morale: *Plouă stupid* (189), *Cu frunze pudic răsfirate* (211), [cocostîrcul] *Misterios a apărut* (218). Mai sugestive sînt determinările prin locuțiuni: *De emoție, în surdina... O păstaie de sulcină A făcut explozie* (35), [florii soarelui] *au să-i cadă Dinții de mizerie* (36), [toamna] *Risipește-n evantai Ploi mărunte* (40), *Un liliac... de emoție-a nflorit A doua oară* (188), [vîntul] *fluieră-n tactul aceluiași cînt* (191), [păsările din ogradă] *Cîntă fără pauză* (193).

Ca epitet în frază, neologismul apare apozitional: *un erete, Polițai din naștere* (35), *Un filosof — clapon* (196), *Un șir subțire de cocori*, — *O escadrilă de pe vremea lui Homer* (338) și în predicatul nominal: *Primăvara asta totuși nu-i decît o copie* (193).

Comparația e foarte frecventă în poezia de natură a lui Topirceanu, iar neologismul se integrează fie ca al doilea termen, fie ca determinant al acestuia: *Cerul e-albastru Ca o petală de miozot* (4), *Flutur mic... Cu rugină pe albastre aripioare Ca o vestedă petală de cicoare* (32), *Suluri vinete de fum lungi ca gîtul de girafă* (186), *Un luceafăr ideal... Ca un fulg de papagal* (333). Am enumerat exemple în care termenul nou e luat din natură. Mai adesea însă neologismul leagă noțiunea din natură de realități materiale și sociale care aparțin oamenilor: *dalia Ca o doamnă din elită* (35), *Floarea soarelui... ca un talger de balanță* (36) *Plopii... visători ca amorezii* (52),

Carul mare s-a oprit Suspendat ca un macabru Candelabru (88), [toamna] *plutește-n mers Ca o marchiză* (187), *doi cocoși... frumoși Ca ofițerii la paradă* (195), *Un melc... ca un tanc de gelatină* (332), *pădurea de cristal Ca un alb decor de teatru* (333).

Elementele comparației se contopesc în metafore în care neologismul apare determinând sau fiind determinat: *larma lunaticii orheste* [a broaștelor] (28), [libelula e] *Juvaer de smalt și aur cu scipiri de platină* (37), [ariciul e] *Un ghem de spini ostil și speriat* (138) [iepurele e] *Un măgar -miniatură* (182).

Spre deosebire de lirica intimă în care acțiunea e redusă, tablourile de natură ale lui Topirceanu sînt pline de dinamism. Însuflețind plante și animale, prezentînd alegoric anotimpurile, poetul folosește adesea verbul nou: *Pămîntul... vibrează* (24) broaștele *apostrofează luna* (28), *broscocii... îl insultă și îl provoacă pe lăstun* (34), eretele vine să-l aresteze pe vinovat (35), florile *s-agită* (35), *gărgăriței i-a dispărut bărbatul* (36), ariciul *a dispărut pe sub poată* (138), fumul *decorează atmosfera* (174), *natura repetă un cîntec* (191), *o muscă... hibernează* (192), *Gizele depun la soare ouă* (193), claponul *dezaprobă un conflict* (196), florile se înalță, *să-l poată contempla pe fluture* (332).

Acțiunea e redată însă mai frecvent printr-o expresie a stilului vorbit: *o coșofană...* a făcut senzație (33), un țîțar *vrea să ia parte Și el la discuție* (35), *alia... își îndreaptă talia* (35), *O păstaie de sulcină A făcut explozie* (35), *Seade animația* (38), *parcă-și ține Vîntul respirația* (38), *încep cocoșii... să facă iar scandal* (88), ariciul a explorat terenul *împrejur* (138), iepurele *A făcut un compliment* (182). Îndeosebi acestor expresii noi li se datorește menținerea permanentă a microcosmului la nivelul societății moderne.

Forța comică a imaginilor constă în contrastul dintre importanța reală și cea atribuită de poet faptelor. Pe linia exagerării acestui contrast acționează termenii pretențioși, cu caracter precis, de strictă specialitate. Astfel, bărbatul gărgăriței nu e mort pur și simplu, ci e mort *de inanție* (36), pămîntul nu se udă de ploaie, ci *face hidroterapie* (179), soarele e tot mai mic *în diametru* (187), gizele depun nu orice fel de ouă, ci ouă *microscopice* etc. Ca un rezultat al tendinței de hiperbolizare cităm următoarea imagine:

Și te poartă sub escortă
O cohortă
De țîțari subțiri în glas
Înzestrați la cap e-o sculă
Minuscule
Cu pretenție de nas... (87)

Și în poezia naturii, ca și în relatarea faptelor intime, Topirceanu exprimă propriul său conflict sufleteș, făcînd să alterneze noțiuni și sentimente opuse: mic-mare, poetic-prozaic etc. Este specificul pe care nu-l vom mai întîlni decît foarte rar în poezia satirică.

Supunîndu-și unui control riguros manifestările în fața naturii, poetul are grijă să rateze cu regularitate efectul dramatic. Chiar și în

celebra strofă finală a *Rapsodiilor de toamnă* :

Dar cînd ştiu c-o să vă-nghete
Iarna mizerabilă
Mă cuprinde o tristeţe
Iremediabilă... (39)

epitetul final nu are menirea de a potenţa expresia, ci de a o diminua prin exagerare. Oricine îşi dă seama că tristeţea pentru florile care mor sub zăpadă nu este „iremediabilă”. Adjectivul, el însuşi, aminteşte de stilul conversaţiei, unde nu i se atribuie gravitatea reală. Efectul e similar cu acela realizat prin adverbul de comparaţie în fraza iepuraşului gonit de vinători : *Sînt teribil de grăbit!* (182).

Şi în poezia de natură jocul rimelor sugerează saltul brusc de la o stare de spirit la alta. Perechea poate fi alcătuită din două neologisme îndepărtate unul de altul prin conţinut : *fanfară* — *terţiară* (28), *dalia* — *tală* (35), *inaniţie* — *poliţie* (36), *marchiză* — *surpriză* (187), *pauză* — *cauză* (193), mai frecventă e însă rima între neologism şi cuvîntul neaoş : *lăcustă* — *robustă* (23), *trestie* — *chestie*, *răstoacă* — *provoacă* (34), *bozie* — *explozie* (35), *sperie* — *mizerie*, *zdreanţă* — *balanţă* (36), *contradictorii* — *podgorii* (38), *arătură* — *miniatură* (182), *ceafă* — *girafă* (186), *lotuşi* — *totuşi* (193)

SATIRA

Dacă în natură şi în modesta lui odăiţă Topirceanu a găsit o lume familiară şi docilă, în schimb societatea, căreia îi aparţinea vrînd-nevrînd, i se arăta rece şi ostilă. Conştient că această societate îl nedreptăţeşte, îl umileşte şi îl obligă tacit să manifeste simţăminte străine de sine, poetul şi-a îndreptat revolta spre contemporani, atacînd moravuri, vicii, persoane şi mai ales pe „iluştrii săi confraţi”. A făcut-o păstrînd limitele umorului său obişnuit. Dar sub aparenţa comică nu se mai desluşeşte nici duioşie, nici regret, ci numai dispreţ şi dezgust. Forma de exprimare devine mai ascuţită, mai concisă, iar cuvîntul nou, adoptat fără rezerve, ţîşneşte ca o săgeată spre adversari.

Rolul stilistic fundamental al neologismului rămîne cel de epitet al substantivului. Epitetele morale abundă. Ele sînt exprimate de preferinţă prin atributul adjectival şi determină noţiuni morale : *unila ta singurătate* (51), *gînduri anarhiste* (51), *comentarii pedante* (65), *epoca voastră materialistă* (66), *sonete monotone* (66), *mizeria umană* (69), *rimă impresionistă* (71), *proza lui nefastă* (72), *stilul sinuplu* (84), *mîndria ta pedantă* (95), *prognosticul tău definitiv* (95), *boli imaginare* (177), *molima perfidă* (177), *vreăni civilizate* (196), *liniştea solemnă* (201), *moment propice* (205), *iluştrii mei confraţi* (215), *cotidiană lui celebritate* (219), *laudă suspectă* (316), *versuri nule* (320), *crime literare* (320), *articol vehement* (324), *public indulgent* (324); sau noţiuni fizice : *trepiedul tău barbar* (49), *mîna ta rudimentară* (50), *glorioasă parte* (95), *fatalul termen* (96), *sterila ta splendoare* (96), *fantastice vitraiuri* (200), *poze studiate* (219), *privire clandestină* (221), *pană*

anonimă (227), *alura* ofensivă (228), *profane mâni* (317), *aer grav*, absent (324), *mutră* indignată (325).

Exemplele citate sînt lipsite de omogenitate în conținut, deoarece reflectă realități diferite. Unele se referă la existența mizerabilă a cizmarului pe care poetul îl consideră victimă a nedreptei orînduirii (*gînduri anarhiste*, *mîna ta rudimentară*); altele se adresează societății contemporane în general (*epoca voastră materialistă*⁶, *boli imaginare* etc.), iar marea majoritate se integrează polemicii literare. Cît despre ascutișul satiric al epitetelor morale noi, e de ajuns să cităm strofa:

E profesor (*onorabil*),
 Autor (*interminabil*)
 Critic (*foarte vulnerabil*)
 Dar *pasabil*,
 Președinte (*incurabil*) (212).

Epitetele fizice sînt mai puține, dar nu mai puțin semnificative. Ele se exprimă prin atributul adjectival (rar prin substantivul în caz prepozițional) și se alătură noțiunilor morale: *femei cochete* (89), *fină discordanță* (210), *proză roză* (221), *vers masiv* (225), *fin dispreț* (315), sau celor fizice: *domicilii spațioase* (141), *bîlci provincial* (142), *pantofii...* de lae (210). În această ultimă situație epitetul fizic ridiculizează uneori pe adversarii poetului:

Nas de *parafină*
 Fină

 Organism de *gelatină*
 Cu structură *androgenă* (221).

Atitudinea critică a lui Topîrceanu față de societate se manifestă și în determinarea neologismelor-substantive prin cuvinte ale limbii comune. În cele mai multe cazuri, noțiunile morale noi primesc determinări fizice: *Revolta caldă* (50), *mărunte intrigi* (64) *mari* evenimente (95), *mută* resemnare (106), *proza ta cea nesărată* (110), *monarhul încovoiat și chel* (200), *o partidă rară* (202), *versul schiop* (215), *vers subțire* (225), *protecție de fustă* (228)⁷, *reci* curente literare (235), *neagră* perspectivă (322). Există deci o tendință de concretizare a neologismelor prin determinări vechi. Mai rar, noțiunile morale noi primesc determinări morale: *sărman* poet (83), *proaste* combinații (111), *proza ta neroadă* (111), *o* persoană... *foarte cumsecade* (100), *globul ăsta de noroi* (102), *erupă plină* (221). Deosebit de sugestivi pentru un anumit aspect social sînt termenii morali noi, determinați prin ambele categorii de epitețe: *Sărmana* plebe *care-asudă* (51), *oropsitul mic* funcționar (100).

Uneori asocierea dintre cuvintele noi și vechi creează imagini metaforice a căror notă predominantă e ironia: *Sinteza* ambulantă *a celei mai nebane generații* (95), *muzeu de lucruri* parfumate (178), *Flutur* de saloane (204), *O statuie de slănină* (221).

⁶ Notăm că *materialist* are aici sensul de „practic, orientat spre interese materiale”.

⁷ Preluat de la Eminescu.

Determinările verbale sînt foarte rare și de obicei exprimate prin locuțiuni adverbiale : cu emfază *Țintea-n pămînt cîdătura-i proastă* (72), *Fără nici o jenă a făcut ce-a vrut* (204), *Cu politeță i se taie nasul* (219), *te ard de la distanță* (225).

Ca epitet în frază, neologismul apare în apoziiții : *madam Vîrlan, O caricatură* (203), în construcția gerunzială ; *să te-nșele Flirtînd cu primul nădăfleață* (322), în propoziția atributiv-relativă : *Am răzut aci-ntr-o noapte Niște fapte Care m-au scandalizat* (87), dar mai ales în cadrul predicatului nominal : *Orice babă este medic comunal* (86), *Popeasca este o ingrată* (203), *Mîșu St. Popescu este imoral* (203), *Păzea că muza mi-i fecundă* (225), *Consemnul nostru e teribil* (320), *Ești fără scrupul și măsură* (325). Preferința pentru predicatul nominal s-ar putea motiva prin lărga lui utilizare în vorbirea cotidiană. Cert este că Topirceanu a creat pe baza lui perioade lungi, cuprinzînd strofe întregi, așa încît adesea legătura numelui cu verbul auxiliar nu mai poate fi urmărită.

În colaborare cu apozitia, predicatul nominal contribuie la realizarea unor imagini în care umorul e mai puternic decît satira :

Acum vreo zece mii de ani
Cînd astronomii de pe Terra
Erau de-abia orangutani.
Flammarion era gorilă
Și bietul Newton, *diplodoc* (101).

Prin urmare, după ce a dat însușiri umane faunei, poetul o recheamă pentru a-i ajuta la definirea personalităților. Și nu exploatează numai fauna actuală, ci și pe cea preistorică. Ideea asocierii cu fosile, revine de altfel în titlul poeziei închinată unui contemporan (95) și într-o comparație adresată criticului : *să te-ncrustez definitiv Ca pe-o fosilă* (225).

Ca termen de comparație, neologismul apare uneori singur : *Frumos ca un locotenent* (50), *Naiv și comic ca un crustaceu* (77); adesea însă urmat de determinări care îi sporesc forța satirică : *Cotidiană lui celebritate Ca un balon se umflă din reclamă* (219), *Frumos ca un erou de melodramă* (219), *Ca o cometă fără coadă Ai apărut pe firmament* (324). Mai suple și mai ascuțite sînt comparațiile în care neologismul intră ca obiect : *vers subțire ca un ac, un hexamtru ca un bici, o epigramă ca un cui* (225). Tedința de concretizare e evidentă și aici.

În construirea satirei sale, Topirceanu a folosit intens antiteza. Creează, întîi de toate, epitetul antitetic (așa-numitul oxymoron) fie din două neologisme : *nobile injurii* (65), *venerabilă manie* (213), *masacru Sacru* (222), fie dintr-un neologism și un cuvînt comun : *îdeuta serenadă* (106), *domnii — de genul femeiesc*⁸, *Clarități întunecate* (214), *sudalme Calme* (223). Întîlnim chiar versuri întregi bazate pe oxymoron :

Obscuritatea ta — de suprafață
Și profunzimea ta — de două șchioape (78).

⁸ Gen cu sensul de „sex”. Cu același sens îl vom întîlni într-unul din citatele următoare.

Antiteza se extinde apoi asupra frazei. Termenii ei pot fi amândoi noi :

El *major* și ea *minoră* (210) *

Cînd se duce la culcare

E de *genul feminin*

Dar cînd scrie proză

Roză

Iscălește *masculin* (221)

sau unul neologism și altul cuvînt uzual :

Orice Eu — se crede — *geniu*

Dacă-l secondat de *proști* ... (222)

În ciuda opozițiilor care adesea ating paradoxul (*tăcuta serenadă*, *clarități întunecate*) antiteza din poezia satirică nu mai produce impresia de salt de la poetic la prozaic, de la sublim la grotesc. Termenii opuși se armonizează parcă prin răceala lor comună, iar contrastul de fond are drept rezultat un alt umor, mai aspru, mai lucid decît cel din poezia intimă sau de natură.

Observăm de asemenea că efectul ironiei e sporit prin intervenția unui cuvînt neaș. Așa cum în rețeaua limbajului autohton neologismul ieșea puternic în relief, tot astfel în pasajele satirice, unde fondul e neologic, cuvîntul sau expresia populară, neașă, reține atenția :

Concepția lui Strauss și a lui Nietzsche

De care mi s-au strepezit toți dinții! (66)

O carte amuzantă și plină, ca un *stup*

De cugetări subtile... (84)

Satisfăcut, *te umfli-n pene*

Dar n-ai talent (324).

Expresia populară e cu atît mai savuroasă cu cît uneori tinde să se adapteze contextului prin includerea neologismului :

Să-mi faci *revista* de ocară (110)

... se ține cu *madam Virlan* (203)

Și cînd m-ar scoate din sărite

Le-aș da, *pardon*, cu *opu-n cap* (216).

Expresii înnoite sau cu desăvîrșire noi, împînzesc atît vorbirea poetului cît și a eroilor, ținînd tot timpul acțiunea la temperatura „faptelor diverse” : Făceau *împreună menaj* Un moș, un actor și-o pisică (46), în *antracte*, stă de *conversații* (105), *Zoe pînd nu-l luase*, a respins *partide mult mai serioase* (202), *Freeventează cele mai de jos localuri* și se ține *noaptea numai de scandaluri* (203), *Dumneaei*, din contra, ține să dicteze (204), *Zoe ... a rămas tablou* (205), *Mă iertați — le zise — că v-am deranjat* (205), *Pare că-mi faci treizeci de aluzii* (220), *Noi am luat măsuri destule*

* Efectul umoristic e alături sporit prin calambur. „Majorul” e și *plutonier major*.

să te scăpăm de-acest pericol (310), *Domnia sa* regretă incidentul (315), *ți-ai pierdut complet busola* (322). De fapt, cum am mai avut prilejul să constatăm, specific stilului lui Topirceanu e că acțiunea nu se exprimă prin verbul izolat, ci e încadrată expresiei, unde se definește prin determinări.

Expresiile și formulele stereotipe ale stilului oral i-au ajutat în cea mai mare măsură poetului să atace viciile epocii sale. De pildă, aplicind formule comerciale la termeni morali, sugerează corupția și practicismul îngust specific burghez :

valuta

Reduce-o parte din talent

Cînd mia face azi cît suta,

Ori dai un spor echivalent,

Ori tragi oblonul la fereastră (216)

Avîntul tău și idealul

Plasat în țară cu procent

Îți saltă-ntr-una capitulul (325).

Topirceanu a observat interesul societății mondene pentru amănuntul ne semnificativ și prozaic, rezultat al preocupărilor înguste. De aici determinările care nu joacă rolul de epitet : *Un domn serios* de la Culte Cu cioc și cu ghetе de lac (47), *Goldman* de la Credit ... *Guță Popîndău* Angrosist de vinuri (202) și explicații suplimentare în paranteze : *doamna Mary* ... (*Mi-a scris chiar o carte poștală*) (48), *Madam Palade* (*O persoană-n vîrstă* ...) (203). Topirceanu a remarcat gustul acestei societăți pentru sensul echivoc al cuvîntului nou : *A rugat pe Mîzu s-o „inițieze”* ... (*Promitea fețișă !*) (203), *Că-ntrе ei desigur exista ceva* (204). În sfîrșit, poetul a ridiculizat pe parveniți și pe snobi care întrebunțau neologisme fără să le cunoască sensul :

Și — nu zice nimeni că era *bigolă* —

Însă *franțuzește* nu știa o iotă ! (203)

... o anonimă

Unde *iscălise* doar altt : „Cu stimă” ... (204)

Toate întrebunțările pe care Topirceanu le-a dat neologismului în poezia satirică duc spre aceleași concluzii. Unica ființă apropiată poetului e omul simplu care muncește din greu să-și asigure un trai mizerabil (*oropsitul mic funcționar, sărmana plebe care-asudă*). Tot restul îi repugnă. Viața la sat e imposibilă prin lipsa de confort și de civilizație (86). Orașul îi apare ca o *fantastică panoramă* (46), bîntuit de boli, de molimi și de o *grea monotonie* (99). Societatea de la oraș e incultă și imorală, dar nici la sat lucrurile nu stau mai bine (*Am văzut aci-ntr-o noapte Niște fapte Care m-au scandalizat*). Mizeria morală se completează cu cea materială. Acesteia din urmă poetul nu-i acordă însă prea multă importanță, de-

oarece o leagă de propria lui existență. În consecință, o tratează în maniera autoironică :

Nu mai este mămăligă
Vremile-s teribile
Astăzi toată lumea strigă
N-avem combustibile (249)¹⁰.

Dar cel mai larg domeniu de acțiune al satirei este lumea literelor. Intolerant cu sine însuși, Topîrceanu nu a iertat nici una din slăbiciunile confrăților de meserie, împotriva cărora, pe lângă armele obișnuite, a îndreptat și parodia.

★

Parodia constituie, pentru Topîrceanu, o altă față a satirei și o variantă rimată a cronicilor sale literare.

E cazul, poate, să precizăm că nu tot ce Topîrceanu a dat sub titlul de *Parodii originale* reprezintă simple parodii, după cum nu tot ce a iscat ca fiind original exclude încadrarea în acest gen. Foarte multe din poeziile volumului de parodii au furnizat material pentru ilustrarea aspectelor originale (autoironie, satiră) și, dintre cele rămase, multe reflectă o altă latură a personalității poetului.

Poeziile în care Topîrceanu e mai mult parodist și mai puțin el însuși pot fi repartizate în două categorii : una în care predomină umorul, scopul poetului fiind mai curînd exercitarea exprimării pe game diferite, iar a doua în care satira, îndreptîndu-și ascuțitul critic spre contemporani, e mai puternică decît umorul.

Prima categorie cuprinde relativ puține neologisme și rolul lor a fost, mai mult sau mai puțin relevat de cercetători¹¹. În categoria a doua, care ne interesează direct aici, neologismul servește vădit scopurile satirei. De pildă, în parodia adresată lui Mircea Dem. Rădulescu, neologismul apare pentru a ironiza dulcegăria sentimentală a acestui burghez minor, poet al luxului.

Mulțime de epitețe fizice, ornante și banale : *Luna clară, Străluciri de diamant, Bluza ta lejeră, lavoar cu flacoane scumpe* (123), *Blonde tuberoze, Sînurile roze. olandă fină, piciorul fin* (124) etc. Două epitețe morale la fel de banale : *Amorul rafinat, gura ta lascivă* (124). Ca epitet al verbului, un adverb : *dezvăluie discret* (124) și o locuțiune care se repetă : *privește ca-n extaz* (123), *Eu stau în extaz* (124)¹². Două comparații demne de un începător în ale scrisului : *Noaptea luminoasă Ca o undă de parfum* (123) *piciorul ... Se răsfrînge ca un crin cu nuanțe pale* (124).

Ridicolul constă mai ales în enumerarea stupidă a obiectelor intime (*bluză, pantofi, etajeră, buduar, lavoar* etc.), în stăruința cu care li se subliniază buna calitate. De fapt Topîrceanu n-a făcut decît să transpună pe planul poeziei opinia sa cu privire la Dem. Rădulescu, socotit de unii

¹⁰ Epitetul *teribile* aduce, prin exagerare, aceeași notă comică pe care am întîlnit-o în poezia intimă și de natură.

¹¹ Cf. Ștefan Munteanu, *op. cit.*

¹² Sugerînd extazul autorului parodiat în fața banalităților.

poet aristocrat : „Un « aristocrat » nu s-ar gândi niciodată să-și cînte în versuri luxul, să-și poetizeze echipajul, saloanele, stofa ciorapilor iubitei, fracul și inelele : toate acestea sînt banale pentru el. Ar fi ca și cum m-aș apuca eu să poetizez, să-mi cînt în versuri umbrela, șoșonii, lampa, stofa paltonului și cartela de la birt”¹³.

Dar principala țintă urmărită de Topirceanu prin neologism în parodiile sale satirice este ridiculizarea acelui aspect al simbolismului — reprezentat îndeosebi prin I. Minulescu — care, după părerea lui Topirceanu, nu făcea decît să transpună literatură franceză în limba romină.

Exploatînd gustul simboliştilor pentru epitetul cromatic, poetul îl atribuie unor noțiuni fizice cu care, logic, nu poate avea nimic comun : *timbrul galbenului mat* (112), *game ultraviolete ... și multicolore* (116) sau, mai sugestiv, îl leagă de noțiuni morale : *pacea violetă* (243), *rozelor senzații* (243), *nostalgiei bronzate* (244). Firește, dacă poate exista o *îmbrățișare de albastru, violet și verde*¹⁴, un *gest ... de bronz*¹⁵ și *culoarea nimicului*¹⁶, de ce n-ar exista și un timbru galben sau o pace violetă ?

După același model simbolist, epitele morale determină noțiuni fizice : *[automobil] iresponsabil* (112), *bezna ... Absolutului* (112), *Ploaia tristă și banală, Ploaia obsedantă* (114), *bagheta lui ocultă* (116), *frenetici măsură* (116), *mecanism precoce* (116), *ac virgin* (117), *alcovuri magice* (243), sau morale : *obsesie galantă* (114), *nume straniu* (117), *tragiceul Șaliupin* (117), *rugi bizare* (243).

Neologismul-substantiv primește și el determinări care evocă stilul minulescian : *albe și verzi intenții criminale* (112), *o-nchipuită partitură* (116), *Vibrații pentru mai tîrziu* (116), *înrîstăte madrigale* (125), *mutele dezastre* (244), *mutelor balade* (244)¹⁷.

Epitele noi și vechi, astfel concepute, au pretenția, uneori, de a crea metafore : *copilul civilizației extreme* (112), *convoi de ore funerare* (243), *cascade de palide vise* (244), *lacuri de mistere* (244). Iar pentru a ridiculiza ermetismul, Topirceanu realizează un soi de metafore fără sens, alcătuite din succesiuni de epitețe noi : *Cîntări funebre de silabe crispatе, lînfoliul de mistere eloroformate în surdina, socluri diafanisate de nostalgii și de torente* (243) etc.

Neologismul-verb scoate și mai mult în evidență absurditatea : *ploaia pastîșează clima de pe Alpi și sfidează paciența trecătorilor* (114), *te insultă modestia unor ghetе* (115), *sunetele fosile și-au imprimat scheletul*

¹³ G. Topirceanu, *Mircea Dem. Rădulescu, Leti de piatră*, recenzie, în „Viața Românească”, VIII (1913), nr. 11 — 12 (noiembrie-decembrie), p. 385 — 387.

¹⁴ I. Minulescu, *Versuri*, „Fundatia pentru literatură și artă”, București, 1939, p. 342.

¹⁵ Idem, *ibid.*, p. 111.

¹⁶ Idem, *ibid.*, p. 141.

¹⁷ În lirica intimă și în poezia de natură a lui Topirceanu am găsit epitețe și asociații de noțiuni asemănătoare cu cele citate mai sus. Darele nu aveau pretenția de gravitate, de profunzime, pe care o au aici. Nu vom contesta că, imitînd pe simbolști, Topirceanu s-a lăsat el însuși ușor influențat de maniera lor. Rezultatele acestor influențe (cunoscute și condamnate pe bună dreptate de critica noastră literară) sînt totuși neglijabile față de totalitatea creației. Dacă ar mai trăi azi, poetul, cu spiritul de discernămint ce-l caracterizează, ar plasa poate unele din poeziile sale (de ex. *Noiembrie*) între parodiile antisimboliste, așa cum a făcut cu alte parodii prezentate inițial ca opere originale.

pe placă (117), liniștea tronează, foburgurile *filtrează* tăcuta orchestrare, rugi bizare *palpitară* și *se desinau* pe cer, safire *punclează* pacea (243), neantul *inoculează* statuile, ritmul *vibrează* și *contemplă* (244) etc.

În sfârșit, determinările verbale imprimă ironiei gravitate: *gesticulând* cu indignare (113), *Sonor deșteaptă* *cascadarea* (243), ritmul, *cade-n cascade* (244), neantul... *profund inoculează* statuile (244) etc.

Topîrceanu a prins specificul hiperbolelor simboliste: o *hecatombă de cadavre* (113) și gustul simboliştilor pentru antiteze și paradoxuri: *O primădonă moartă* *Dă gratis* *Un concert postum* (116), *tăcuta orchestrare* (243), ritmul *melancolic al* *mutelor balade* (243) etc. Spre deosebire de antiteza sau paradoxul din poezia originală, caracterul lor aici este grav, solemn.

Faptul mai compromițător pentru simbolişti este că pasaje întregi din parodii pot fi identificate în creații ale lor. Iată câteva din rezultatele unei comparații cu Minulescu:

La Topîrceanu

La Minulescu

Eu sînt un genial amestec	Eu sînt o armonie
de Poezie	De proză
Și de Proză (112)	Și de vers (99) ¹⁸
Ce conturează-n spațiu	Ce conturează-n spațiu
Albe	intenții senzuale (141)
Și verzi	
Intenții criminale (112)	
Umbrele ce se-nchid	Umbrele ce suspină și se-ndoaie (193)
Și se deschid (114)	
arcul primului avînt (117)	gestul primului avînt (139)
Armonii vespérale (243)	Vespérală (201)
[titlu de poezie]	[titlu de poezie]
mutele dezastre (241)	Dezastrelor mute (146)

Cu toată imitația fidelă, Topîrceanu a găsit prilejul de a-și strecura umorul personal. O face prin introducerea unui cuvînt sau a unei expresii neaoșe în cadrul cel mai neologistic posibil:

Și *te pălește* fără veste cu patruzece de cai putere (112)

Sînt arcul primului avînt

Trompetă

Placă

Diafragmă

Și... *dracu știe* ce mai sînt (117)

sau, mai ales în finalul poeziilor, prin expresii ale stilului oral:

Degeaba! *Te face mar!* Aeroplanul! (113)

De trei zile cerul *varsă lacrimi mari*

De crocodil... (114).

¹⁸ Cifra din paranteză reprezintă numărul paginii din ediția citată.

Într-o epocă în care poezia românească era supusă la tot felul de exhibiții formale, când neologismul servea drept paravan pretinselor obscurități lirice, Topirceanu a pledat, teoretic și practic, pentru realism și bun simț. Folosind neologismul, el și-a modificat treptat forma de exprimare, nu însă și conținutul de idei al creației. Neologismul l-a ajutat să-și învingă emoțiile personale, să atace viciile sociale, să combată tendințele nesănătoase ce-și făceau loc în literatura românească. Nu e mai puțin adevărat că, pornind de la considerente întemeiate, poetul s-a lăsat contaminat de verva creată de el însuși în jurul neologismului, pe care l-a pus uneori în slujba unui umor ieftin. Umorel de dragul umorului e însă un simplu incident față de situația generală.

Atribuind neologismului valori multiple, Topirceanu a izbutit în opera sa o simbolică răsturnare a scării valorilor. Microcosmul, alcătuit din lumea plantelor, a animalelor și a obiectelor neînsuflețite primește contururi umane sau proporții hiperbolice, în timp ce macrocosmul (pentru poet = societatea) e redus fizic și mai ales moral la nivelul primei sale trepte.

Pentru întrebuițarea înveselitoare a neologismului, Topirceanu a fost comparat — pe bună dreptate — cu D. Anghel. Față de acesta însă Topirceanu face un pas înainte, creînd o natură și o societate mai vie, mai apropiată de specificul epocii. Topirceanu nu se mulțumește să-și tempereze, stările sufletești prin neologism, așa cum obișnuia Anghel, ci izbucnește uneori destul de violent, în limbajul intelectualului modern.

Prin alăturarea neologismului de cuvinte neaoșe, prin includerea lui în contexte cu care nu se armoniza sau prin etalarea lui ostentativă de-a lungul unor poezii întregi, poetul a urmărit conștient o discreditare a elementelor lingvistice noi. În același timp însă, modelînd cuvîntul nou spre a-i servi cît mai fidel scopului, el l-a îmbogățit și i-a sporit forța expresivă. Aceste rezultate, aparent opuse, fac din creația lui Topirceanu un model demn de atenția poetilor actuali, un exemplu de felul cum neologismul poate sau nu poate fi folosit în stilul beletristic.

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ ИНОСТРАННЫХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В ПОЭЗИИ Г. ТОПИРЧАНУ

РЕЗЮМЕ

Стилистическая ценность иностранных заимствований прослеживается в нескольких планах. В первую очередь определяется начальный период творчества Г. Топырчану, в котором спорадически употребляемые иностранные заимствования выполняли функцию усиления выразительности. Параллельно прослеживается зарождение и развитие второй функции иностранных заимствований, функции дассимиляции «я». Эта функция достигает своей кульминационной точки в период зрелости писателя, существенно содействуя осуществлению юмора. Но

ввиду того, что юмор Топырчану является не самоцелью, а средством, мы можем лучше уточнить роль иностранных заимствований, учитывая различные цели поэта. В настоящей статье устанавливаются две главные цели: самоирония и сатира. Каждая из них выступает в двух формах: самоирония в интимной поэзии и в поэзии, навеянной природой, а сатира в собственно сатирических стихотворениях и в пародиях. Рассматривается функция иностранных заимствований в четырех категориях стихотворений и доказывается широкий диапазон и разнообразное употребление эпитета, выраженного при помощи иностранного заимствования, который вместе с другими стилистическими элементами, заимствованными из новой лексики, дает нам возможность определить важные стороны личности поэта.

Не останавливаясь на соскальзывании к некоторой манерности, что является случайным явлением у Топырчану, автор статьи оценивает лингвистическое чутье поэта и его искреннее стремление защищать язык поэзии от декадентских, формалистических тенденций. Дискредитируя иностранные заимствования путем их сочетания с словами румынского происхождения, путем их подчеркнутого выставления в целых строфах, Топырчану одновременно указал место, которое новое слово должно занимать в языке и обогатил выразительные возможности словаря иностранных заимствований.

VALEURS STYLISTIQUES DU NÉOLOGISME DANS LA POÉSIE DE G. TOPÎRCEANU

RÉSUMÉ

Les valeurs stylistiques du néologisme ont été analysées sous plusieurs aspects. On commence par délimiter la période de début dans la création de Topîrceanu, où le néologisme employé sporadiquement avait le rôle de renforcer l'expression. L'on suit à la fois la naissance et le développement de la deuxième fonction du néologisme, à savoir celle de dissimuler le moi. Elle atteint son apogée pour la période de maturité, contribuant pleinement à la réalisation de l'humour. Mais, vu que l'humour de Topîrceanu ne représente pas une fin en soi mais un moyen, le rôle de néologisme se précise mieux en tenant compte des divers objectifs du poète. La présente étude établit deux objectifs principaux : l'auto-ironie et la satire. Chacun d'eux se présente sous une double forme, l'auto-ironie pour la poésie intime et la poésie de la nature ; la satire pour les poésies satiriques proprement dites et les parodies. En analysant la fonction du néologisme pour les quatre sortes de poésies l'on démontre la grande étendue et l'emploi varié de l'épithète néologistique qui avec les autres moyens stylistiques cueillis du nouveau vocabulaire permet de préciser certains aspects importants de la personnalité du poète.

Sans nous arrêter sur quelques tendances au maniérisme — phénomène accidentel chez Topîrceanu — l'auteur de ces lignes souligne le bon sens linguistique du poète et ses efforts sincères pour défendre la langue de la poésie envers les tendances décadentes, voire formalistes. En jetant le discrédit sur le néologisme par son association avec des mots du terroir, par son étalage ostentatif en strophes entières, etc., Topîrceanu a indiqué en même temps la place adéquate du mot nouveau dans la langue et augmenté les possibilités d'expression du vocabulaire néologistique.

NOTE ETIMOLOGICE

I

DE

E. PETROVICI

Alămojnă

Acest termen apare o singură dată în literatura noastră veche, anume în textele mähăcene, unde are sensul de 'pomană, milostenie'¹. Tiktin îl compară cu sl. bis. *almužino* și cu magh. *alamizsna* (< gr. ἐλεημοσύνη)². DA îl consideră de origine veche slavă, admitînd însă și posibilitatea trecerii lui în limba romînă prin filieră maghiară³. Z. Gombocz și J. Melich îl cred provenit din maghiară (din cauza lui *ă* după *l*, care nu poate fi explicat din slavă)⁴.

Ca termen cãrturãresc, intrat în limba romînă pe cale scrisă, îl citează acad. Al. Rosetti printre termenii slavi întîlniți în traduceri religioase din secolul al XVI-lea (ca *ad* 'iad', *blaznă* 'greșeală', *hrãnilniță* 'ladă, cãmară' etc.)⁵.

Termenul slav însă nu este atestat în textele vechi slave propriu-zise și nici în textele slavone cunoscute și întrebuințate la noi. Nu-l dau printre cuvintele vechi slave nici Sadnik și Aitzetmüller⁶ și nici dicționarul limbii vechi slave în curs de redactare la Institutul de studii slave al

¹ B. Petriceicu-Hasdeu, *Curentele den bãtrãni, Cãrțile poporane ale romnilor în secolul XVI, în legãturã cu literatura poporanã cea nescrisã*, II, București, 1879, p. 51.

² H. Tiktin, *Dieționar romîn-german*, vol. I—III, București, 1903, s.v.

³ *Dictionarul limbii romine* (Academia Romînă) (DA), București, 1913—1949, s.v. *alãmojnã*.

⁴ Gombocz Zoltán—Melich János, *Magyar etymologiai szótár*, fasc. I, Budapesta, 1914, p. 61, s.v. *alamizsna*.

⁵ Al. Rosetti, *Istoria limbii romine, III, Limbile slave meridionale (sec. VI—XII)*, ed. a 4-a, București, 1962, p. 61.

⁶ L. Sadnik—R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955.

Academiei de științe cehoslovace⁷. E adevărat că-l găsim în *Lexiconul paleoslovenic* al lui Miklosich⁸. E lucru știut, însă, că întemeietorul studiului comparativ al limbilor slave a inclus în dicționarul său pe care l-a numit „vechi slav” un mare număr de termeni atestați în texte foarte recente (chiar și din secolul al XVIII-lea)⁹. De aceea, pentru a evita greșeala de a atribui limbii chirilometodiene (vechi slave)¹⁰ o formă recentă, e neapărat necesar, ori de câte ori consultăm acest dicționar, să ținem cont de indicațiile date de autor privitoare la textele de unde forma care ne interesează a fost luată.

La cuvântul *almužno* Miklosich dă indicația că termenul se găsește în texte glagolitice, fără a specifica în care anume. Aceasta înseamnă că e vorba nu de vreunul din codicele vechi slave scrise cu alfabetul glagolitic (ca de exemplu *Codex Zographensis*, *Codex Marianus*, *Evangeliarium Assemani* etc.), ci de texte glagolitice croate mult mai recente¹¹.

Informații referitoare la cuvintele întâlnite în asemenea texte croate trebuie căutate în *Dicționarul limbii sîrbo-croate* al Academiei iugoslave din Zagreb¹², de unde aflăm că *almužno* e atestat, începînd cu secolul al XV-lea, exclusiv în texte croate (nu și sîrbești). După acest dicționar, cuvîntul e de origine germană (v. germ. sup. *alamuosan*)¹³.

Așadar *almužno* dat de Miklosich nu e vechi slav, ci croat, provenit din germană, de unde a pătruns și în alte limbi slave din zona de influență a bisericii apusene: sloven *almožna*, *almostvo*, ceh., slovac *almužna*, polonez *jalmužna*, v. sorab inf. *almožna*, sorab inf. mod. *wóloomužna*, sorab sup. *jalmožina*, *jalmožna*¹⁴. Din polonă cuvîntul a trecut în graiuri apusene ucrainene (ялму́жна, алму́жна) și în bielorusă (ялму́жная)¹⁵. Prezența lui în limbile popoarelor slave din zona de influență a bisericii catolice se datorește faptului că termenul grecesc ἐλεημοσύνη n-a fost tradus, ci împrumutat în latina ecleziastică, de unde a pătruns în limbile de diferite

⁷ *Slovník jazyka staroslověnského, Lexicon linguae palaeoslovenicae*, Praga, 1958 urm.

⁸ Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862–1865, s.v.

⁹ Vezi R.M. Teitlin, *O pričinah sostavlenija slovarja staroslovjanskogo jazyka*. În „Вопросы славянского языкознания”, nr. 6, Moscova, 1962, p. 114.

¹⁰ Privitor, la termenul de „limbă veche slavă” vezi, Teitlin *op. cit.*, p. 115 urm.

¹¹ Miklosich indică de obicei printr-o siglă textul în care e atestată o formă. Pentru textele, croate glagolitice s-a mulțumit însă cu indicația *glag.* (= glagolitic). Vezi Miklosich, *op. cit.*, p. X.

¹² *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslovenske Akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 1880 urm., s.v. *almužno*.

¹³ Etimologie dată încă de Miklosich în lexiconul paleoslovenic și în dicționarul etimologic (Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Viena, 1886), s.v. În germană termenul e de origine latină ecleziastică, trecut prin filică gallo-romană (cf. v. fr. *almosne*, fr. mod. *aumône* < lat. *eleemosyna*, *alimosina* < gr. ἐλεημοσύνη; cf. și it. *elemosina*, *limosina*; Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, ed. a 17-a, Berlin, 1957, p. 12, s.v. *Almosen*). Cf. forma latină trzie *elimosina* într-un text din sec. VIII–IX (*Viața sfintei Eufrosina*): *Creștomafie romanică*, I, București, 1962 (Academia R.P.R., Institutul de lingvistică din București), p. 117, rînd. 6–7.

¹⁴ Vezi Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praga, 1957, s.v. *almužno*; Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Cracovia-Varsovia, s.a. s.v. *jalmužna*.

¹⁵ Vezi Franciszek Szłowski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, I, Cracovia, 1952–1956, s.v. *jalmužna*. În polonă cuvîntul a fost împrumutat, împreună cu alți termeni creștini, din cehă (*ibid.*).

origini ale popoarelor din această zonă. În slava veche termenul grecesc a fost tradus sub forma *милостынѣ*¹⁶, devenită ulterior *милостыни*¹⁷, păstrată în slavonele de diferite redacții (bulgară, rusă, sîrbă), de unde a pătruns și în limbile popoarelor slave din zona de influență a bizanțului (cf. bulg. *милостѣня*, rus. *милостыня*, ucr. *мѣлостиня*, *мѣлостина*, scr. *milòstinja*), precum și în limba romînă, unde sufixul *-ни* al împrumutului slavon cărturăresc a fost înlocuit cu sufixul productiv *-enie* : *milostenie*.

E evident prin urmare că termenul *alămojnă* al popii Grigore din Măhaci nu poate proveni din slavă, căci slava veche și diferitele redacții ale slavonei nu-l aveau și nu-l au nici limbile slave cu care romîna a fost — și este — în contact.

În Transilvania acest cuvînt nu poate avea decît origine maghiară. La baza lui a stat forma maghiară *alamozsna* (nu *alamizsna*, care circulează astăzi, devenită formă literară). Trebuie remarcat că cuvîntul maghiar nu e de origine slavă, ci provine direct din latina ecleziastică¹⁸.

E timpul ca cei care studiază elementele slave ale limbii romîne să consulte lexiconul „paleoslovenic” al lui Miklosich cu toate precauțiile cuvenite.

Balie(ă)

În limbajul studenților din Cluj și din Iași, *balie(ă)* înseamnă ‘student(ă) de anul I’. Acad. Iorgu Iordan presupune că acest termen ar putea fi un derivat romînesc din scr. *băle*, *bālă* ‘muci’¹⁹. Etimonul sîrbesc e într-adevăr sugerat de faptul că în Banat, la Caransebeș, e semnalat de Lucian Costin adjectivul *bălic* explicat prin ‘începător, fără experiență’²⁰. Dar datele furnizate de Lucian Costin trebuie utilizate cu foarte multă precauție. Entuziastul colecționar de cuvinte dialectale bănățene și-a permis adeseori să modifice aspectul unui cuvînt, pentru a-i da o formă dialectală corectă (în realitate hipercorectă). Și în cazul cuvîntului de față nu sînt sigur că informatorul a pronunțat într-adevăr *ă*. nu *a*, în prima silabă, iar scurta frază care ilustrează întrebuințarea cuvîntului nu e bănățeană : „*Eu nu-s bălic*”. (În Banat se zice : „*Io nu mi-s . . .*”) Mă întreb dacă informatorul lui Lucian Costin n-a fost cumva un intelectual care cunoștea cuvîntul fie de pe timpul studenției, fie de la alți intelectuali care au făcut studii universitare la Cluj sau la Budapesta.

Căci cuvîntul de care ne ocupăm există și în limbajul studenților din Budapesta, *balék* (acuz. *halékol*), avînd același sens ca termenul romînesc²¹.

¹⁶ Miklosich. *Lexicon...*, s.v.; Sadnik-Aitzetmüller, *op. cit.*, p. 56.

¹⁷ I. I. Sreznevski, *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам*, I—III, 1893, 1895, 1903, s.v.

¹⁸ Knežsa István, *A magyar nyelv szláv jövedényszavai*, Budapesta, 1955, I, 2, p. 790—791.

¹⁹ „Buletinul Institutului de filologie romînă ‘Alexandru Philippide’”, VI (1939), p. 158.

²⁰ Lucian Costin, *Graiul bănățean*, Timișoara, 1926, p. 58.

²¹ Gombocz-Melich, *op. cit.*, s.v.; Bárczy G., *Magyar szófejtő szótár*, Budapesta, 1941, s.v.

Din capitala Ungariei termenul a trecut și în limbajul studenților maghiari și români din Cluj, iar în ultimii ani s-a răspândit și la Iași. Etimologia termenului maghiar e necunoscută.

Chertai, a chertalui

Acad. Al. Graur se întreabă dacă formele semnalate din raionul Rădăuți, *chertai!* interj. 'șterge-o!' și *a chertalui* 'a o lua la sănătoasă'²² nu ar putea fi puse în legătură cu magh. *kirándulni* 'a face o excursie'²³. Interjecția *chertai* la origine nu era altceva decât comanda militară austriacă *kehrt euch!* 'la stînga-mprejur!'.

Și comanda românească *stînga-mprejur!*, însoțită de o ridicare a capului, e întrebuințată ca o interjecție avînd aceeași semnificație ca interjecția bucovineană.

Verbul *a chertalui* e format din interjecția *chertai* cu ajutorul sufixului *-ălui* (cf. *a boncălui*, *a mărșălui*, *a trebăului* etc.). Vocala *a* a sufixului se explică prin trecerea lui *ă* protonic la *a*, fenomen foarte frecvent în graiurile moldovenești.

Doseă, doască

Doseă (pl. *doște*) 'scîndură'²⁴ e explicat de acad. Al. Graur din ucr. *дощка* 'id.', care trecînd în limba romînă, a luat la singular aspectul *doseă* (cu *s* în loc de *ș*) după modelul *ploseă* — *ploști*²⁵. Prin Transilvania și Banat circulă și o formă *doască* cu sensul de 'scoarță (de carte)' în expresia *din doască în doască* corespunzătoare lui *din scoarță în scoarță* 'de la prima pînă la ultima pagină'. În raionul Zălău, *doască* înseamnă 'o bucată de scîndură'. Tot acolo sînt obișnuite expresiile *slab ca o doască* 'slab ca o scîndură', *parcă-i o doască* '(slab de) parcă e o scîndură'²⁶.

Răspîndirea prin Crișana, Banat și Transilvania a formelor amintite ne sugerează o etimologie maghiară a lor : magh. dial. *doszka* (literar *deszka*) 'scîndură', formă atestată la 1545, curentă și în secuime, de origine slavă²⁷.

Ir. γ'ler

Forma *γ'ler*²⁸ am notat-o în satul Jeian în cursul anchetei întreprinse la istroromîni, în decembrie 1962. Informatorul a descris animalul numit *γ'ler* ca fiind de culoare sură, mai mic decît *văverîța*, care cu *búcvîța* se

²² *Lexic regional*, Editura Academiei R.P.R., 1960 (Societatea de științe istorice și filologie), p. 99.

²³ Al. Graur, *Etimologii românești*, București, 1963, p. 153.

²⁴ Teofil Teahă, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 221.

²⁵ Al. Graur, *op. cit.*, p. 91.

²⁶ Comunicat de Vasile Stanca.

²⁷ Kntezsa, *A magyar nyelv szláv jövedényszavai*, *op. cit.*, I, 1, p. 153.

²⁸ Prin *γ* am notat fricativa velară sonoră care înlocuiește de obicei în graiul din Jeian occluziva *g*. Referitor la această particularitate fonetică a graiului din Jeian vezi Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, III, București, 1929, p. 99 urm.

χρανέα 'se hrănește cu jir (de fag)' și care se și vinează pentru carnea-i fragedă și gustoasă. La întrebarea cum i se zice acestui animal în limba croată, informatorul a răspuns *пух*. E vorba prin urmare de rozătorul numit la noi 'pirș (Glis glis)'. La baza formei ir. *γler* stă lat. vulg. **gliris* sau **glirus* (lat. clas. *glis*, *gliris*). Forme latine cu *e* (< *i*) în loc de *i* sînt de altfel atestate în glose. Dintr-o asemenea formă cu *e* îl explică W. Meyer-Lübke pe fr. *loir* 'id.' și alte forme romanice. It. *ghiro* 'id.', avînd diferite variante dialectale, provine dintr-o formă latină cu *i*²⁹. Din latina orientală termenul a trecut și în albaneză: *đer* (ortografie *gjer*), *ger*³⁰.

Humélnic

DA compară formele *humélnic*, *hamélnic* 'păzitor la o standoală' cu ucr. *chmél'nik* (sic) 'loc semănat cu hămei'³¹. Această comparație e posibilă din punct de vedere fonetic, dar din punct de vedere semantic formele românești nu pot fi apropiate de cea ucraineană. Nu cred că de la sensul de 'loc semănat cu hămei' se poate dezvolta acela de 'păzitor la o standoală'.

Există însă un alt termen ucrainean, apropiat de cel românesc atît ca aspect fonetic, cît și ca sens. Acesta trebuie considerat ca etimon al cuvîntului românesc. E vorba de ucr. *гумѣнник* 'supraveghetor de arie, paznic la o arie', derivat cu sufixul -ник de la *гумно* 'arie'³².

În ce privește aspectul fonetic, trebuie semnalată disimilarea celor doi *n* în forma românească și analogia cu forme ca *găselniță* < bulg. *гъсеница*³³, *medélniță* < slavons. *měděnica*³⁴, *moltivélnic* < slavons. *moltivénikъ*³⁵.

A joi

A joi cu sensul de 'a putea, a răzbi, a dovedi' (*nu mai joiesc cu lucrul* 'nu mai dovedesc cu lucrul'³⁶), are în Banat forma *a joji*, ceea ce presupune o formă mai veche *a *joji*. Se știe că africata *ǵ* a evoluat în unele graiuri la *z* și în altele la *j* (cf. *ǵeme* > *zeme* (de ex. în Banat) și *jeme* (de ex. în Transilvania și în Crișana). N. Drăganu explică acest verb din

²⁹ W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1930, s.v. *glis*. Vezi și Oscar Bloch — W. von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1960, s.v. *loir*; Carlo Battisti — Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Firenze, 1952, s.v. *ghiro*.

³⁰ Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache*, Strasbourg, 1891, s.v. *đer*; W. Meyer-Lübke, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, Heidelberg, 1920, p. 148; Erem Çabej, *Zur Charakteristik der lateinischen Lehnwörter im Albanischen*, în „Revue de linguistique”, VII(1962), nr. 1, p. 176.

³¹ DA, s.v. *humélnic*.

³² B. Hrinčenko, *Словарь української мови*, Kiev, 1901—1909, s.v. *гумѣнник* *гумно*.

³³ DA, s.v. *găselniță*.

³⁴ DLRM, s.v. *medélniță*.

³⁵ *Ibid.*, s.v.

³⁶ Comunicat de Gh. Bulgăr din Sanislău (ralon. Carci).

magh. *gyönni*, *gyünni*, forme dialectale pentru *jönni* 'a veni' care are și sensul lui *kijönni* = germ. *auskommen* = fr. *venir à bout* ³⁷.

În limba maghiară există însă un alt verb, *győz*, care are, pe lângă sensul de 'a învinge, a birui, a înfringe (un dușman), a obține o victorie, a învinge o greutate', și pe acela de 'a fi în stare să ducă ceva la capăt, a putea, a dovedi, a răzbi cu o muncă, a pridiidi' ³⁸.

După părerea lui Kálmán Béla, sensul acesta din urmă ('posse, valere') a fost cel primitiv, forma *győz* fiind derivată, cu sufixul verbal -z, dintr-un substantiv vechi maghiar **gyō* care a avut înțelesul de 'putere' ³⁹. Forma românească, fără -z, cred că ar putea servi drept mărturie că în vechea maghiară a existat și un verb — intransitiv — fără -z, **gyō*, cu sensul de 'a fi în stare', care a fost împrumutat de români sub forma a **gōi* (> a *joi*, a *ioi*). Într-o fază mai veche a limbii maghiare a existat așadar un verb intransitiv **gyō* și unul tranzitiv *győz*. Cf. perechea actuală *fő* 'a fierbe' (intransitiv) și *főz* 'id. (tranzitiv)' ⁴⁰.

Mrániță

Pentru *mrániță* 'îngrășămint natural, putrezit, provenit din bălegar de animale sau din diferite resturi vegetale' au fost propuse pînă acum trei etimologii. A. Scriban, plecînd de la forma românească, reconstituie o formă v. sl. **mranica* care pare să conțină sufixul compus -*ən-ica* adăugat la un radical cu totul necunoscut în slavă ⁴¹. A doua etimologie, dată de acad. Al. Graur, pleacă de la un presupus rom. **mrac* 'întunec' (< v.sl. *mrakъ* 'id.') + suf. -*niță*. O formă **mracniță* ar fi trebuit să devină *mraniță* ⁴². Acad. Al. Graur adaugă însă observația că derivatele în -*niță* par a fi toate împrumutate din slavă gata făcute ⁴³. În slavă *mrakъ* + *ən* — *ica* ar fi dat însă **mrāčnica*.

A treia etimologie am sugerat-o eu în DLRM, propunînd ca bază v.sl. merid. *smradъ* 'putoare', ceea ce din punct de vedere semantic e pe deplin plauzibil. De la baza *smradъ*, reprezentată în toate limbile slave (v. sl. *smradъ* 'foetor' ⁴⁴, bulg., scr. смрад, rus, смород, смрад, ucr. сморід, pol. *smród*, ceh. *smrad* etc.), a fost derivat mai întîi adjectivul *smradъnъ*, fem. *smradъna* (cf. v.sl. *smradъnъ*, fem. *smradъna* 'graviter olens, mali odoris', ⁴⁵. bulg. смраден, смрадна, scr. смрадан, смрадна, rus. смрадный, смрадна). La început se va fi zis *mraniței* — în vreun grai slav vorbit odinioară pe teritoriul țării noastre — *smrad(ъ)na zemlja* 'pămînt puturos', iar apoi numai *smrad(ъ)na*, subînțelegîndu-se *zemlja*. Un asemenea adjectiv între-

³⁷ „Dacoromania”, IV, p. 756—758; DA, s.v. *jol*.

³⁸ A magyar nyelv értelmező szótára, II (1960), s.v. *győz*.

³⁹ „Magyar Nyelv”, L (1954), nr. 394, p. 160.

⁴⁰ A magyar nyelv értelmező szótára, s.v. *fő* și *főz*. Analogia lui *győ* — *győz* cu perechea *fő* — *főz* mi-a fost sugerată de Ladislau Czak.

⁴¹ A. Scriban, Dicționarul limbii românești, Iași, 1939, s.v.

⁴² Al. Graur, op. cit., p. 177 urm.

⁴³ Ibid., p. 31.

⁴⁴ Miklosich, Lexicon..., s.v.; Sadnik-Altzetmüller, op. cit., p. 122, 305.

⁴⁵ Ibid.

buintat ca un substantiv a avut însă nevoie să fie substantivat, ceea ce a fost făcut cu ajutorul sufixului *-ica*, extrem de productiv cu această funcțiune ⁴⁶. De aceea forma presupusă **smrad(b)nica* e foarte ușor analizabilă pentru slavi. Derivate construite la fel (constituite dintr-un adjectiv în *-bn-* la forma feminină, substantivat cu sufixul *-ica*) abundă în toate idiomurile slave și multe din ele au trecut și în limba română, ca de ex. *grobniță* ‘cavou’ (devenit *gropniță* sub influența lui *groapă*) < sl. *grobьnica* ‘cimitir’ (*grobъ* ‘groapă, mormint’; *grobьnъ*, *grobьna* ‘de mormint’), *jîtniță* (*jicniță*, *jigniță*) ‘hambar’ < sl. *žitьnica* ‘id.’ (*žito* ‘cereale, grâu’; *žitьnъ*, *žitьna* ‘de cereale’), *pivniță* < sl. *pivьnica* (*pivo* ‘băutură’; *pivьnъ*, *pivьna* ‘(bun) de băut; de băutură’), *solniță* < sl. *solьnica* (bulg. солница) (*solъ* ‘sare’, *solьnъ*, *solьna* ‘de sare, sărat’), *temniță* < sl. *тъмьnica* (*тъма* ‘întunerec’; *тъмьnъ*, *тъмьna* ‘întunecos’), *varniță* ‘cuptor de ars varul’ < sl. *varьnica* ‘id.’ (*varъ* ‘var’; *varьnъ*, *varьna* ‘de var’) etc. ⁴⁷.

**Smrad(b)nica* va fi avut în limba română la început aspectul **smradniță*, în care grupul *-dn-* a devenit întâi *-gn-*, apoi *-hn* (*mrahniță*) ⁴⁸ și în sfârșit *-n-* ⁴⁹. Pentru a ajunge la formele actuale, *mrăhniță*, *mrăniță*, *mrăneță*, trebuie să presupunem căderea lui *s* inițial al formelor *smrăniță*, *smrăhniță*. În felul acesta a fost înlăturat grupul inițial *smr-* neobișnuit în limba română, care a devenit *mr-* ⁵⁰.

Forma *mrăniță* a suferit apoi o nouă adaptare la sistemul fonetic românesc prin intercalarea unui *b* în interiorul grupului *mr-* de asemenea puțin obișnuit în limba română. **Mbraniță* a fost însă din capul locului rostit *îmbraniță*, de unde forma dobrogeană *braniță* ‘bălegar de oale’ ⁵¹ (cf. *mreandă* > *îmbreandă* > *breandă*) ⁵².

Obrăci, obroci, obrieci, obrieci, obrăcît, obroci, obrieci, oblici, obrăcînie

Verbul *a obrăci* (cu variantele *a obroci*, *a obrieci* și cu participlele respective) avînd sensul, la diateza reflexivă, de ‘a se logodi, a făgădui solemn, a se lega (de a ține post, de a nu lucra în anumite zile etc.), ‘a se feri’, iar la cea activă de ‘a opri, a împiedeca, a împiedeca pe cineva de

⁴⁶ Privitor la funcțiunea sufixului *-ica* de a substantiva adjective, a se vedea W. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, ed. II. Göttingen, 1924, p. 616; Fr. Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen* (Manulneudruck), Heidelberg, 1927, p. 210 [94].

⁴⁷ Din forme ca cele amintite a fost extras în limba română un sufix *-niță* cu ajutorul căruia au fost create pe teren românesc derivate ca *clopotniță*, *dohotniță*, *muștarniță*, *păcorniță*, *zahaniță* etc. Vezi G. Pascu, *Sufizele românești*, București 1916, p. 268 urm.; Al. Graur, *op. cit.*, p. 30 urm.

⁴⁸ Ca de ex. în hidronimul *Blahnița* (afluent al Dunării la sud de Turnu-Severin) < **Blagnița* < **Blacnița* < **Blatnița* < sl. **Blat(b)nica*. Vezi „Romanoslavica”, IV(1960), p. 43. Cf. și *otihni* < *otieni*, Al. Graur, *op. cit.*, p. 118.

⁴⁹ Cf. sl. *vrat(b)nica* (bulg. вратница ‘porțița unei curți țărănești’) (*vrata* ‘poartă, ușă’; *vratьnъ*, *vratьna* ‘de poartă, de ușă’) > rom. **vratniță* > *vracniță* > *vragniță* > **vrahnîță* > *vraniță*.

⁵⁰ Singurul caz prezentînd un *smr-* este acela al verbului, azi dispărut, *a (se) smredui* ‘a (se) molipsi’.

⁵¹ Comunicat de V. Băjănică din Tepeș-Vodă (raion. Medgidia). În aceeași localitate există și termenul *brănițoi* ‘balegă de oale uscată prăfuită ce se întrebuințează ca îngrășămint’.

⁵² Apariția formelor *breandă* și *braniță* sînt explicate altfel de acad. Al. Graur (*op. cit.*, p. 118).

a face ceva', a fost explicat — în macheta *Dicționarului limbii române* (*Extragere de articole*), *M și O* (s.v. *obrici*) — dintr-o formă slavă înrudită cu bg. обрѣчам 'a promite' și rus. обречь 'a consacra, a promite'. Dar tot acolo, pentru forma *obricinic* 'logodnic, soț' întâlnită la Varlaam⁵³ se dă etimologia slavon. обрѣчѣникъ 'id.'⁵⁴ E evident că verbul *a (se) obrăci* 'a (se) logodi' trebuie explicat printr-un verb slav având același sens, din care e derivat substantivul cu sensul de 'logodnic'. Acest verb este v.sl. (slavon.) обрѣчити 'desponsare'⁵⁵ derivat din рѣка 'mină' cu prefixul об- și sufixul verbal -ити. Sensul de 'a face o făgăduință solemnă, a se lega de a posti sau de a nu lucra în anumite zile etc.; a se feri, a opri' al verbului românesc se explică printr-o variantă a verbului slav amintit având alt sufix (-jati), v.sl. обрѣчати tradus de Miklosich prin 'devovere, testari'⁵⁶.

Așadar etimologia lui *a se obrăci*, *a obrăci* e dublă: v.sl. (slavon.) обрѣчити și обрѣчати, verbe îndeaproape înrudite atât formal cât și semantic.

Din cele expuse rezultă că cuvintele titlu ale articolelor *Dicționarului limbii române* vor trebui să fie *obraci*, *obracit* și *obracinic* (nu *obrici*, *obricit*, *obricinic*, cum sînt date în macheta Dicționarului).

Singur 'dumneata'

În „Limba română” (1961, p. 239—240), e semnalată, din raionul Dorohoi, întrebuintarea lui *singur* cu sensul de *dumneata*: *singur nu vii cu noi?* 'dumneata nu vii cu noi?'. Acad. Al. Graur consideră această formă un cale după magh. *magá* 'însuși; singur; dumneata', comparînd-o cu gr. αὐτός, lat. *ipse* 'însuși; stăpîn (în graiul selavilor)'⁵⁷.

Avînd în vedere răspîndirea geografică a întrebuintării lui *singur* cu această accepțiune (raion. Dorohoi), e de preferat să presupunem o calchiere a întrebuintării asemănătoare a lui cam 'singur, însuși' în graiurile rusești, unde are și sensul învechit de 'stăpînul casei, capul familiei, stăpînul unei întreprinderi etc.'⁵⁸.

Zălfă

Cuvîntul *zălfă* 'guturai', după mărturia *Atlasului lingvistic român I*, vol. I, harta 112, este răspîndit în raioanele Sibiu, Sebeș, Cîmpeni, Turda, Săcuieni, Tășnad, Cehul Silvaniei, Lăpuș, Satu Mare, Șomcuta Mare, Oaș și Sighet (vezi harta alăturată). Cei trei anchetatori ai *Atlasului regional al Maramureșului*, P. Neiescu, Gr. Rusu și I. Stan, au notat acest termen în Crăcești, Budești, Giulești, Vad, Iapa, Birsana, Rona de Jos,

⁵³ *Cazania*. II, 27 v/l, unde acest cuvînt are forma обрѣчѣникъ ceea ce trebuie transcris *obracinic*.

⁵⁴ Miklosich, *Lexicon*.... s.v.

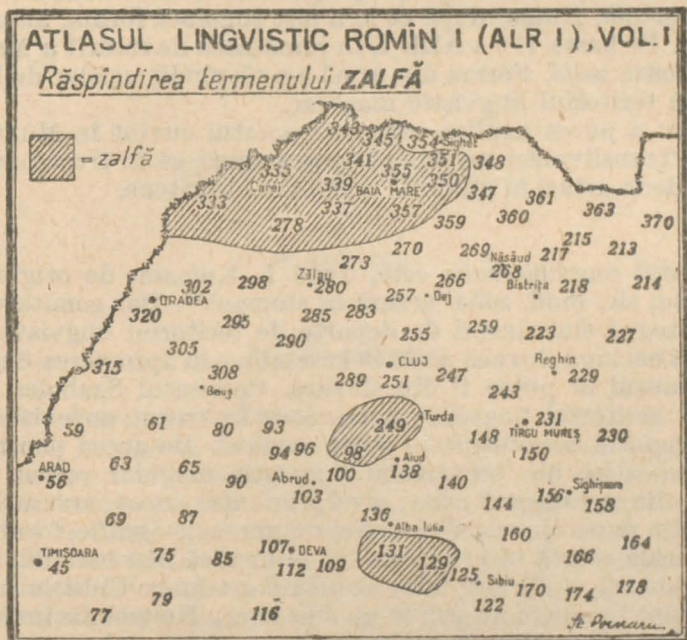
⁵⁵ *Ibid.*, s.v.

⁵⁶ *Ibid.*, s.v.

⁵⁷ Al. Graur, *op. cit.*, p. 139.

⁵⁸ D. N. Ușakov, *Толковый словарь русского языка*. Мәсква, 1935—1940. s.v. сам

Borșa, Vișeu de Jos, Berbești, Oncești, Rozavlea, Ieud, Dragomirești, Moisei și Petrova. Pe lângă *zalfă*, s-a dat și *guturai* în localitățile Berbești, Oncești și Ieud, *troagnă* în Rozavlea, Dragomirești și Petrova și *răceală* în Moisei. Forma *zalfă* e deci cunoscută în trei arii: una mai mare, în regiunea Baia Mare și nord-estul Crișanei, și două mai mici în raioanele Cîmpeni și Turda pe de o parte, și Sibiu și Sebeș pe de alta.

Poziția geografică a ariilor lui *zalfă* ne sugerează fie o origine maghiară, fie una ucraineană a acestui termen. Faptul că *zalfă* se întâlnește și în Munții Apuseni precum și în sudul Ardealului ne obligă să-i căutăm originea mai degrabă în maghiară. Cuvîntul maghiar, care, după toate probabilitățile, stă la baza termenului românesc este *zaha* 'arsură la stomac sau în esofag; senzație de arsură neplăcută în faringe', răspîdit prin părțile Seghedinului și în comitatul Szabolcs⁵⁹. Sensul românesc s-a dezvoltat din acela de 'arsură în esofag sau în faringe' (> 'faringită' > 'guturai').

În ce privește aspectul fonetic al formei românești trebuie remarcat că epenteza unui *l* în elementele maghiare e destul de frecventă: cf. magh. *ács* 'dulgher', *bőség* 'belșug', *bűcsű* 'pelerinaj', *Rákóczy*, *sóvágó* 'lucrător în saline', *szavatos* (*szovados*) 'garant', *tanács* 'sfat' > rom. *alce* 'dulgher', *belșug*, *bîlci*, *Racolți* (numele principelui Transilvaniei în *Evanghelia cu învățătură* de la Bălgrad, 1641), *șalgău* 'lucrător în saline', *solduș*

⁵⁹ Vezi dicționarele dialectale Szinnyei József, — *Magyar tájszótár*, II, Budapesta, 1897—1901, s.v.; Bálint Sándor, *Szegedi szótár*, II, Akadémia Kiadó, Budapesta, 1957, s.v. Ultimul dicționar dă indicația că termenul e învechit. Vezi și „Magyar Nyelv”, XXV, p. 236.

'garant', *tâlnaci* 'sfatul oraşului Bistriţa' ⁶⁰. După epenteza lui *l*, forma mai veche românească **zaha* a luat aspectul **zalha*, devenit ulterior *zalfă*. Cf. magh. *marha* > rom. *marhă* > *marfă*.

Pentru originea maghiară a lui *zalfă* pledează şi faptul că în estul Maramureşului el pare a fi recent. În Berbeşti şi Onceşti informatorii *Atlasului regional al Maramureşului* au specificat că mai demult se zicea *guturai*, iar astăzi *zalfă*. În Dragomireşti şi Moisei informatorii au dat formele *troagnă* şi *răceală*. Numai după ce le-a fost sugerată forma, au admis că se zice şi *zalfă*. Pe harta 112 a ALR I, în jumătatea de răsărit a Maramureşului nu figurează *zalfă*. Forma din urmă s-a răspândit aşadar de la vest spre est, dinspre teritoriul lingvistic maghiar.

Pentru a putea explica existenţa acestui cuvânt în Munţii Apuseni şi în sudul Transilvaniei trebuie să presupunem că în trecut *zaha* era mai răspândită decât astăzi în graiurile maghiare răsăritene.

★

Cuvîntul maghiar *zaha* este, după I. Kniezsa, de origine slovacă : v. slc. *zháha*, slc. mod. *záha* 'arsură la stomac' ⁶¹. Dar comitatul Szabolcs şi oraşul Szeged sînt destul de departe de teritoriul lingvistic slovac. E adevărat că enclava slovacă de la Békéscsaba e în apropierea Seghedinului. Aci împrumutul ar putea fi din slovacă. Comitatul Szabolcs e însă mai aproape de teritoriul lingvistic ucrainean. În trecut au existat şi cîteva sate cu populaţie ucraineană în acest comitat. De aceea pentru *zaha* din părţile nord-estice ale teritoriului lingvistic maghiar putem presupune că provine din ucraineană : ucr. *зєра* (pronunţat *záha*) 'arsură la stomac ; sete' ⁶². Şi din punct de vedere fonetic, nu numai geografic, forma maghiară *zaha*, cu vocală scurtă în prima silabă, se explică mai bine din ucraineană decât din slovacă, unde primul *a* al lui *záha* e lung. Un *á* (*a* lung) slovac ar fi fost redat în maghiară printr-un *á* (*a* lung). Nu trebuie însă uitat că în slovacă orientală cantitatea a dispărut — e adevărat într-o epocă relativ recentă ⁶³. Totuşi motive geografice fac mai plauzibilă originea ucraineană atît a lui *zaha* din Szabolcs, cît şi a celui din părţile Seghedinului ⁶⁴.

Se pune întrebarea dacă termenul românesc nu poate proveni direct din ucraineană. Pe lîngă argumentul de ordin geografic expus mai sus (răspîndirea pînă în sudul Transilvaniei a cuvîntului în discuţie şi pătrunderea lui recentă în estul Maramureşului), pentru filiera maghiară pledează şi epenteza lui *l*, care nu a fost constatată pînă acum — pe cît ştiu — în elementele de origine ucraineană ale limbii romîne.

⁶⁰ Vezi N. Drăganu, *Despre 'l' > u şi dispariţia acestuia*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927, p. 150, 152—153. După N. Drăganu, epenteza lui *l* se datoreşte unei „false analogii” (Noi am zice astăzi : „falsă regresie”).

⁶¹ Kniezsa István, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, op. cit. I, 1, p. 564.

⁶² Hrinčenko, op. cit., s.v. Forma literară a cuvîntului este *зєра*. Vezi şi Украинско-русский словарь, Academia de ştiinţe U.R.S.S., Institutul de lingvistică „A. A. Potebnea”, Kiev, 1958, s.v.

⁶³ Zdzisław Stieber, *Zarys dialektologii języków zachodniosłowiańskich z wyborem tekstów gwarowych*, Varşovia, 1956, p. 61.

⁶⁴ Privitor la etimologia lui slc. *záha*, ucr. *зєра* (< sl.com. **izgaga* 'arsură la stomac') a se vedea dicţionarele etimologice ale lui Miklosich, Berneker (p. 290, s.v. -*gaga*). Cf. şi Kniezsa, op. cit., p. 228.

NOTE LEXICOLOGICE

DE

R. TODORAN

boierí, boieríște

Verbul *a boieri*, cu înțelesul de „a îndeplini slujba de bouar, a fi bouar”, nu este atestat în dicționare. Cum se vede, nu are legătură nici cu *a boieri* „a face pe cineva boier ; a face pe boierul”, nici cu *a bouri* „a ținea coarnele gata de atac (ca bourul)”. Este, evident, un derivat verbal de la *bouar*. Forma normală ar trebui să fie **bouări*, din care, sub influența vocalei palatale următoare, s-a născut o formă **boueri* (sau la pers. 3 sg., **bouerește*) și apoi *boierí* (pers. 3 sg. *boierește*). Cuvântul e atestat în *Amin-tiri din Șoimușul românesc*, semnate de V[oileanu] M[atei] și publicate în *Calendariu pe anul...1903*, vol. 52, p. 132, din Sibiu, în următorul context : *glasul era al lui Patrichie al lui Ioanul Sivului, care a boierit în satul nostru 68 de ani, și din ciurda de boi, în acest lung șir de ani un bou n-a pierit.*

Un derivat de la *bou*, cu sufixul *-driște* este *boieríște* „locul unde pasc boii sau vacile”, comunicat de I. Crișan, din Mădăras-Satu Mare. Fonetismul acestui derivat se explică întocmai ca și al celui precedent. Pentru această formă, cf. variantele *bouríșt-e* și *boríște* atestate în VICIU, GL., după care le menționează DA.

castáură

Comunicat din Bucovina și înregistrat numai în DA, acestui cuvânt nu i s-a dat etimologia. Înțelesul pe care îl are de „casă, șură mare, lucrată urit și prost ; p. e x t. orice obiect mare și lucrat prost” ne face să ne gindim la o contaminare între *casă* și *staur*. Cuvântul rusesc *kostjor* „grămadă mare de lemne”, la care se face trimiterea în DA, credem că nu poate fi luat în considerare.

cince

Cuvîntul *cince* e înregistrat în *Glosarul din Argeş* al lui D. Udrescu (în manuscris, în curs de publicare), din comuna Aref, rn. Curtea de Argeş, cu sens neprecizat. Apare într-un text popular :

*Cincea-n curşi la boieri mari
Şi boierii n-au habar.
Dorm culcaşi pe căpăţli,
Pln' la ceasul cel dintli.*

Acest cuvînt e fără îndoială acelaşi cu *cince* din expresia băneţeană *mi-s cince de sătul*, care, după explicaţia lui N. Drăganu din DR, I, 293, înseamnă „ploşniţă” şi derivă din lat. *cime-*, *-icem*. (Evoluţia formală : *cim cem* > **cimece* > **cince* > *cince*.)

Această nouă atestare ne îngăduie să presupunem că, odată cuvîntul *cince* a fost cunoscut de toţi dacoromîni. Peste termenul latin s-au suprapus termenii *ploşniţă* (comp. rus. *ploščita*) şi *stelniţă* (sb. *stenica*), care, ca şi în alte cazuri, s-au impus, determinînd dispariţia celui latin. *Cince* constituie încă un exemplu de cuvinte latine dispărute din limba comună, dar păstrate în expresii sau în literatura populară orală, fără a i se mai cunoaşte înţelesul (cf. O. Densusianu, *Limba descîntecelor*, în GR. S. V. fasc. 1, p. 125—157).

crămbă

Cuvîntul *crambă* este atestat din Munţii Apuseni, în mai multe izvoare (cf. DA). Sensul cu care se întâlneşte cuvîntul în această regiune este cel de „colibă” sau „colibă de lingă staul, în care se culcă ciobanul”. Cunoaşte şi eu cuvîntul tot din Munţii Apuseni (satul Izvoarele, rn. Aiud). Oamenii din această localitate şi, probabil, şi din satele din jur, numesc *crambă* o colibă (uneori de piatră), în munte, care serveşte pentru adăpost, în timpul cositului, şi, desigur, şi pentru păstori.

DA nu dă etimologia cuvîntului; face doar o trimitere la *cramă*. Credem că *crambă* este o variantă a lui *cramă*, cu care se aseamănă din punct de vedere semantic, născută prin fenomenul „despicarea” sunetelor, cum l-a numit S. Puşcariu (DR, X, 391—392), ca în *glumbă*, *catarambă*, *trembur* etc.

croămbă, crămbă

DA înregistrează din Țara Hațegului, după I. Popovici, *Rum. dial.*, I 164^b, cuvîntul *croambă*, ca variantă a lui *cloambă* „creangă”, fără a se încerca lămurirea originii ei. Această variantă cu *r* ne-o putem explica foarte bine printr-o contaminare : *cr(e)angă* + *cloambă* > *croambă*.

Din acelaşi izvor, DA dă, ca articol independent, cuvîntul *crambă*, tot cu înţelesul de „creangă”, fără să-i precizeze etimologia. Şi aici avem

nare. Acest sens regional se leagă însă de sensul vechi al lui *cuceri*, și anume de „a se supune cu umilință, a se smeri, a se pleca, a se închina; a se ruga umilindu-se”, atestat pînă la începutul secolului al XVIII-lea: *dumnezeescului, lu Pavel, cucerindu-ne* (CORESI, EV. 444); *rugămu-te și ne cucerim să ne spodobеști să petreacem viața cu pace* (VARLAAM, C. 208); *și să cucirea lui cu rostul său* (PSALT. 1651); *sfinții să se roage, drepții să se cucere* (ANTIM, P. 63) etc.

Cîinele, cînd se gudură, dă impresia unui act de umilă supunere, de plecare smerită față de stăpînul său. Așadar sensul vechi al verbului *cuceri* mai trăiește încă astăzi în Maramureș în cel de „a se gudura”.

Pentru a se *cuciuli* ne-am putea gîndi că este o variantă a lui *cuciuri* (cu *r* schimbat în *l* sub influența sufixului verbal *-li*, de origine maghiară). Mai degrabă însă trebuie să o considerăm această formă ca un derivat de la *cuciu* „interjecție cu care se cheamă cîinii”, cu sufixul *-l(u)i*. Interjecția *cuciu* e destul de răspîdită (cf. DA), mai cu seamă în Transilvania. Prin schimb de conjugare și cu prefixul *în-* s-a născut *încuciula*. O contaminare între *cuciuri* (< *cuceri*) și *cuciuli* (< *cuciu* + *-li*), devenite sinonime, explică forma *a se cuciu* și, cu prefixul *în-*, *a se încuciuri* (vezi harta nr. 1).

Sensul adjectivului *cuciulit*, *-ă*, dat de DA, derivă din cel de „a se gudura”: cel ce e „smerit, înfrînt, umilit”, e ca un cîine care se gudură.

dútcă (pl. dúce), dúncă

Cuvîntul *dutcă* „veche monetă de aramă sau argint” (CADE este) atestat încă din secolul al XVIII-lea. Pluralul acestui substantiv, *dutce*, îl întîlnim (după CADE) la N. Costin (*alți bani nu prea erau, fără cît copeice și dutce de cîte 4 bani*) și la Birlea, din Maramureș (*că am două dutce-n ea. Da ne-om duce și le-om bea*).

Dintr-un document de pe la 1800, din Transilvania¹, se vede clar că *dutcă* are pluralul *duce*: *cînd am mers la Bălgrad... pe chetanție am dat 5 duce*; *într-alt loc altă dutcă*; *într-alt loc iard o dutcă*; *într-alt loc altă dutcă, ce fac 4 duce*.

Pluralul *duce* se explică din *dutce* care, după cum am văzut, este cunoscut și întrebuintat. Forma de plural menționată de noi are o explicație fonetică: grupul *tș* s-a redus la *č*, prin contopirea lui *t* cu elementul oclusiv (*t*) al africateri *č* (= *t*).

Menționăm că în documentele consultate de noi singura formă de plural existentă e *duce*.

Tot într-un document de la 1800 apare o variantă a lui *dutcă*, și anume *duncă*: *și eu birău am fost la solgăbirău, cheltuială 1 duncă* (a. 1800). Această variantă se explică prin diferențierea celor două ocluse: *t* — *c* > *n* — *c*.

¹ Pentru *dutcă*, *ijucuție*, *ijicuf*, *liște*, *mărieș* și *preșiloriu* am utilizat cîteva documente românești, de pe la 1800 din Transilvania (Arhiva Filialei din Cluj a Academiei R.I.R., fondul Toldalagi), pe care a binevoit a mi le pune la dispoziție, în transcriere, C. Mureșan, conferențiar la Facultatea de Istorie și filozofie din Cluj.

furcói

În câteva localități din nordul Transilvaniei (Tîrlișua, rn. Beclean, reg. Cluj și Ciceu-Giurgești, rn. Dej; cf. ALR I, vol. II/266, 269) și Maramureș (Săcel; cf. T. PAPAHAĞI, M. 220) se atestă cuvîntul *furcói* cu înțelesul de „copil din flori”. Derivarea lui din *furcă* este în afară de orice îndoială. Nu s-a stabilit însă, în mod just, ce legătură există între „copilul din flori” și *furcă*. Cei ce au semnalat cuvîntul și s-au ocupat de explicarea lui îl leagă fie de *furcă* — unealtă agricolă, fie de *furcă* — instrument de tors. Astfel acad. Iorgu Iordan (în BUL. FIL., I, 222) consideră că punctul de plecare în explicarea lui *furcói* trebuie să fie ideea de „crăcănat”: copiii mici merg cu picioarele desfăcute și îndoite înafară întocmai ca dinții furcii (e vorba de furca din lemn, cu doi dinți). Această explicație nu poate fi admisă, pentru că mersul crăcănat nu este specific numai copiilor din flori. Al. Niculescu (în *Termeni românești care denumesc noțiunea de «copil nelegitim»*, în „Analele Universității „C. I. Parhon” București”, seria Științelor sociale, Filologie, 7, 1956, p. 44, nota 2) pornește de la furca de tors, considerînd că acest termen s-a creat „probabil în urma faptului că fata care urma să dea naștere unui copil din flori își provoca avortul cu ajutorul unei furci de tors”. Nici această explicație ipotetică nu e verosimilă. În primul rînd ea neglijează faptul că în urma unui avort provocat nu se mai poate naște copilul, iar în al doilea rînd niciodată și, probabil, niciunde nu s-a întrebuintat furca (de tors) pentru provocarea avortului².

Explicația ni se pare simplă, dacă ținem seama de realitățile de la țară. Mai cu seamă în nopțile lungi de iarnă, fetele și femeile merg cu furca (de tors) în șezătoare (torcătoare, furcăriie, habă). Aici se adună și flăcăi. Împreună glumesc, spun cimilituri și snoave, se hîrjonesc... După acest preludiv al dragostei, unii se retrag într-o cameră vecină, iar alții se izolează pe-afară. În asemenea împrejurări, fata (sau femeia văduvă) se întîmplă „să greșescă”. Așadar *furcóiul* e copilul făcut de fata mare (sau văduva) care merge cu furca în șezătoare.

Un corespondent al Arhivei de folclor a Academiei Romîne, după ce descrie cum se desfășoară o șezătoare, face observația că, „astăzi [1935], în primăvară, nu mai ies fete însărcinate de la furcării, căci «poliția» familială e mai riguroasă” (cf. *Arhiva de folclor*, ms. 577).

glăvie

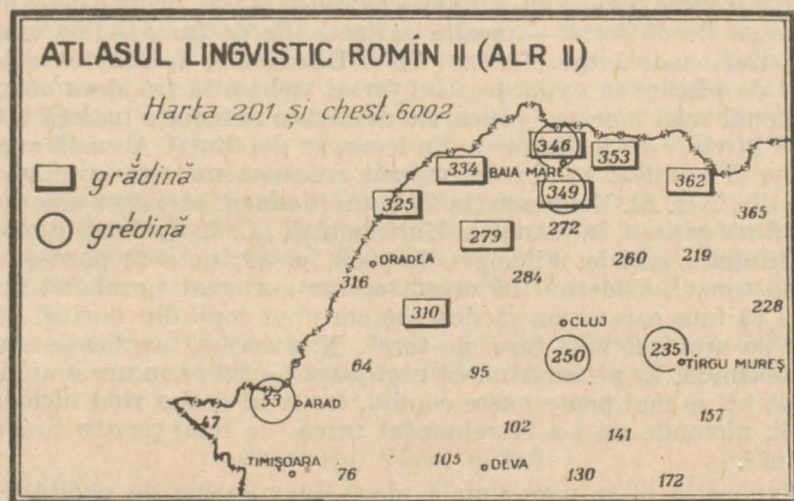
Cuvîntul *glăvie* nu e atestat în dicționare. Ne-a fost comunicat (de Al. Savu) din Jiblean, regiunea Pitești, cu înțelesul de „colac făcut din cirpe (sau dintr-un ștergar), care se pune pe cap, la dusul greutăților”. Avem de-a face cu *oglavie* (<v. sl. *oglavie* „cap; cunună”, care s-a analizat greșit o *glăvie* (cf. lat. **umblicus* > **umburic* > *un buric*).

² În trecut avorturile, la țară, se făceau de babe (sau moase netrăvătate) cu fusul.

grădină, grédină

DA înregistrează varianta *grădină*. Această variantă (cu pronunțarea dialectală *grád'ină*) se întâlnește în partea de nord-vest a teritoriului lingvistic dacoromîn (v. harta nr. 2).

După I. Pătruț (SOL, IV (1953), 216), deplasarea accentului s-ar datora influenței maghiare, fiindcă în limba maghiară accentul se găsește

Harta nr. 2

pe prima silabă. Dacă s-ar datora însă influenței maghiare, rămîne inexplicabil de ce această deplasare de accent se găsește numai în cîteva cuvinte (*hîrt(i)e*, *súspîn*, *súghîț* ș.a.) și nu e generală. După părerea noastră, trebuie să căutăm o altă explicație, și anume: influența unor cuvinte de trei silabe, proparaxitone, ca: *pódină*, *gádină*, *méjdină*, *lîndină*, *gár-dină*, *brúdină*, *gîngină*, *țárină* *óbcină*, *prícină*, *róvină*, *țélină* ș.a. E de remarcă faptul că unele dintre cuvintele citate prezintă ultimele două silabe identice cu ale lui *grădină*.

Cealaltă variantă, *grédină* (pronunțat *gréd'ină*), neînregistrată de DA, e și ea atestată în regiunile din nord-vestul țării (v. harta nr. 2); se explică din *grădină*, prin acomodarea lui *ă* la *i* următor (cf. *înemă* > *inemă* > *înimă*).

iășchie, iేశchie

În Banat și în vestul Olteniei cuvîntul *așchie* apare sub variantele *iașchie*, *ieschie*: *ș-o punē pî-o iășkiē đi l'émn* (ALRT, 2/34); *În codri muți și surzi, Unde nu-i ieschie sărită, De voinic tăiată* (MARIAN, NA. 40); cf. VICIU, GL.

DA înregistrează aceste variante, dar nu le explică. Prima formă, *iașchie*, s-a născut prin falsă analiză din construcții ca : *tai așchii* > *tai* > *iașchii*, *două-trei așchii* > *două-trei iașchii*, *ai așchii*? > *ai iașchii*? etc. Pentru asemenea forme create prin falsă analiză, cf. *șuha n-am văzut* > *șuhan n-am văzut* etc. (R. Todoran, în SCȘT (Cluj) II, nr. 1-2, p. 9-10). Cea de a doua formă *ieșchie* provine din *iașchie*, prin acomodarea lui *a* la *i* precedent, ca în *oaie* + *-ar* > **oiar* > *oier* etc. De semnalat faptul că prima variantă se găsește și în meglenoromînă : *iașcl'ă*, cu dim. *iașcl'itșică* (Th. Capidan. *Megl.* III, 153).

ijucufie, jucufie; ijecuf, jecuf, ijucuf, jucuf; jucufău, jucufăl

În *Contribuții la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea* vol. III, p. 126, nota 1, am arătat că *jucufie* „execuție”, atestat la Vasile Aaron, presupune o formă maghiară **egzsekució* (< lat. *executio*), fonetismul acestui cuvînt romînesc neputîndu-se explica decît prin limba maghiară. Într-adevăr, în limba maghiară *z* (<*s*) devine *j*, în anumite condiții : *egzsektor* (< lat. *executor*) (Szinnyi J., *Magyar tájszótár*, s.v.), *egzsámen* (< lat. *examen*) (Csűry B., *Szamosháti szótár*, s.v.). Un caz similar ne prezintă cuvîntul romînesc *eclejie*, cu variantele *icléjie*, *cléjie* din magh. *ekklezsia*, care, la rîndul său, își are originea în lat. *ecclesia*. Acest exemplu ne arată : a) că schimbarea lui *z* (<*s*) în *j* a avut loc în limba maghiară și b) că *e*- (inițial) a devenit mai întîi *i* și apoi a dispărut.

Varianta *ijucufie* se găsește într-un document de la 1800 : *alta ijucufie 2 husoși și o cupă de vin cu doi garasi; altă ijucufie 5 duce*. Această variantă este mai aproape de etimon și ne ajută să reconstituim etapele parcurse de cuvînt în adaptarea lui la sistemul limbii romine. Magh. **egzsekució* > **egjecufie* > *ijucufie*, prin trecerea lui *e* neaccentuat la *i* și asimilarea *e* — *u* > *u* — *u*, din care prin deplasarea accentului pe terminație, ca în cuvintele derivate cu sufixul *-ie*, avem *ijucufie*. Din această formă *i* inițial și neaccentuat, a putut să dispară, ajungînd astfel la *jucufie* (cf. *clejie* < *iclejie*); grupul *ij*- inițial nu e prea obișnuit în limba romînă.

De la *ijucufie*, *jucufie*, **ejecufie*, **jecufie*, **ijicufie* s-au format diverse derivate verbale : *a jucufi*, **a jecufi*, **a ijicufi* „a executa”. Ca substantive postverbale de la aceste verbe avem *jecuf*, *ijicuf*, *jucuf*, atestate în aceleași documente din Transilvania : *și cînd o venit ijicufii pe bir și pe dare. am dat la cătănd pe 4 zile cîte 4 creifari pe zi; iară la ijicufii de dare de multe ori au venit și la gornici la toți săldii cu beutură și tălpășaguri am cheltuit 24 de zloți* (a. 1800; Căpîlna, rn. Sebeș); *la jecufii cei de dare am dat 4 petaci* (a. 1800); *iarăși la jucufii de dare am dat 5 duce* (a. 1800); *de a doară, iară la jucufii cei de dare am dat 5 duce și o cupă de vin cu 8 creifari și un sfărtariu de vinars cu 4 potori* (a. 1800).

De la *jucuf*, cu sufixul *-ău*, nomen agentis și depreciativ, s-a derivat *jucufău*, cu pl. *jucufăi*. După pl. *jucufăi* s-a format un sg. nou *jucufăl*, greșit literarizat *jucufel*. Ambele forme sînt înregistrate în DA.

Explicarea inversă, adică derivarea de la *jucuț* cu sufixul diminutival *-el* a formei *jucuțel*, rostită *jucuțâl*, cu pl., *jucuțâi* și apoi refacerea unui sg. nou *jucuțâu*, este mai greu de admis, deoarece cuvîntul nu se pretează a fi diminutivat.

îndemîna

Verbul *îndemîna*, derivat de la adverbul *îndemîna* (< *în* + *de* + *mîndă*) are, după DA, numeroase sensuri. Printre acestea este și acela de „a se ajutara”, „a se întrajutara”, susținut prin exemplele: *mă îndemn cu cineva* (L. B.) și *feciorii lui... neputîndu-se îndemna între sine, lesne s-au putut învinge după aceea* (ȘINCAI, HR. I 85/2). Din acest sens s-a dezvoltat acela de „a se înțelege”, pe care-l are cuvîntul în comuna Vilcele, rn. Turda: *dacă ne-om îndemna laolaltă, lui i-or rămînea tâte*.

liște

Substantivul *liște* este sinonim cu *listă*. Îl considerăm un alt cuvînt și nu o variantă lexicală, fiindcă are o altă etimologie: *listă* derivă din fr. *liste* (cf. lat. lit. *lista*), pe cînd *liște* își are originea în germ. *Liste*, cu același înțeles. Pentru etimologia acestui cuvînt trebuie să luăm în considerare și magh. *lista*. Acest cuvînt, pătruns ca termen administrativ în timpul imperiului austro-ungar, are pronunțarea *št* (< *st*) din forma maghiară, iar *-e* final din cea germană; presupune adică o contaminare între germ. *Liste* și magh. *lista*.

Cuvîntul *liște* este atestat într-un document din 1801 din Transilvania: *pentru liștea de la Preantea 1 z[lot]*. El există și astăzi în unele graiuri ardelenesti. Personal îl cunosc din comuna Vilcele, rn. Turda în contexte cu următoarele: *după-mpreunare, s-o făcut liștea turmii; i-o strîgat după liște*.

ostri

Din Munții Apuseni, FRÎNCU-CANDREA, M. 103 ne face cunoscut verbul *a ostri*, cu sensul „a se face frig, a se înăspri (vremea)”, neînregistrat în dicționare. Cuvîntul, atestat în acest singur izvor, l-am găsit și noi în comunele Arieșeni și Arada din raionul Cîmpeni. Verbul are o întrebuintare intrazitivă și, foarte probabil, impersonală; se întrebuintează numai în expresii ca: *ostrește a frig, ostrește a ger*.

Originea acestui cuvînt trebuie să o căutăm în slavă. Fr. Milosich, în al său *Lexicon palaeoslavenico-graeco-latinum* înregistrează verbul *ostriti* „acuere”, „a ascuți”, care din punct de vedere fonetic explică pe de-a-ntregul forma românească. Sub raport semantic există o oarecare dificultate, pe care nu o putem învinge decît dacă plecăm de la sensul figurat al cuvîntului: *a (se) ascuți*, figurat, are semnificația de „a (se)

înteți, a (se) înăspri”; *ostrește a ger* însemnează „se ascute gerul”, adică „se întetește, se înăsprește gerul, anunțându-se frig mare”. Pentru sensul figurat al cuvîntului slav, cf. bulg. остър „(despre vînt, vreme, ger, sunet) aspru, foarte puternic, pătrunzător” (Речник на съвременния български книжовен език, tom. II, Sofia, 1957, s.v.).

măriaș, măriăș, mărieș

Cuvîntul nu e înregistrat în dicționarele noastre. Îl întîluim în două documente din Transilvania de pe la 1800 : *și birău o cheltuit 2 mărieși* (cca. a. 1800); *pintru hîrtie am dat trei măriași* (a. 1800; Căpîlna, rn. Sebeș); *la scriitorii cei de dare am dat 4 zloși și vin de 5 mariași și 4 potori* (a. 1800). E vorba de numele unei monede, cu circulație în Transilvania, emisă în timpul Mariei Terezia. Cuvîntul provine din magh. *máriás* „ancienne monnaie d'argent” (A. Sauvageot, *Magyar és francia nagy szótár*, s.v.). Varianta *măriaș* păstrează forma cuvîntului maghiar; celelalte două s-au adaptat, treptat, sistemului limbii romîne : cu schimbarea accentului pe ultima silabă (cf. cuvintele terminate în -ăș), trecerea lui *a* neaccentuat la *ă* și, apoi, cu schimbarea lui *a* în *e* după iod.

premieră

În BUL. FIL., VI, 36, nota 4, acad. Iorgu Iordan înregistrează, după H. Papadat-Bengescu, substantivul *premieră* cu înțelesul de „prima maeistră a unei case de mode”, pentru care în franțuzește nu găsește un echivalent aproximativ numai la masculinul *premier* „Abteilungschef”. *Dictionnaire encyclopédique Quillet* înregistrează însă la femininul franc. *première* și sensul „employée qui est à la tête d'un atelier de mode ou de couture et en dirige le travail”, care este identic cu sensul cuvîntului romînesc.

prețitóriu, împrățitor(i)

Cuvîntul *prețitóriu* „perceptor”, neatestat în dicționare, îl găsim într-un document din Transilvania de la 1800 : *și cînd am mers cu banii la Ighiu la prețitoriul de 3 ori, am cheltuit 2 zloți; pe cale la prețitoriul, cheltuiala 5 duce; cînte la prețitóriu 5 duce*. Fonetismul cuvîntului ne îndreaptă către magh. *preceptor* „précepteur” (A. Sauvageot, *Magyar és francia nagy szótár*, s.v. < lat. *perceptor*). Din punct de vedere formal, facem observația că acest cuvînt s-a încadrat în categoria substantivelor derivate cu sufixul -tor, accentuîndu-se pe ultima silabă ; *e* neaccentuat a devenit *i*, iar grupul consonantic *pt* s-a redus la *t*, nefiind obișnuit în derivatele cu sufixul -tor, care întotdeauna este precedat de o vocală.

Varianta *împrățitor* (sau *împrățitori*) apare de asemenea într-un document din aceeași epocă : *într-alt rînd am mers eu Istrate birău cu*

darea la împrețitor și am făcut cheltuială (a. 1800); și când o dus *darea la împrețitori, am dat un funt de pește*. Se explică de la *prețitor*, cu prefixul *în-*; cf. *spăimîntător, înspăimîntător; păciuito, împăciuito; pești, împeschi* etc.

stuficol; sufixul -icol

Adjectivul *stuficol*, -ă „de stuf, privitor la stuf” este o creație nouă, recentă, din perioada exploatarei stufului din Delta Dunării. Îl găsim într-un articol al lui V. Vintu publicat în „Știința” din 2 dec. 1962, pag. 2: *el [noul inginer] trebuia să depisteze zonele stuficole ale exploatarei viitoare și să ajute la evaluarea fondului stuficol; erau șleauri drepte de cîte doi metri lățime, primele drumuri ale industriei stuficole în pustietatea acestei zone*. Acest cuvînt este un derivat din *stuf*, cu sufixul *-icol*.

Există un sufix *-icol* în limba romină? Credem că da, născut relativ recent. Îl mai întîlnim încă în două cuvinte:

pomicol < *pom* + *-icol*
legumicol < *legumă* + *-icol*

Primul dintre aceste cuvinte e explicat de DLRM „din *pom*, după *agricol*”, iar al doilea „din *legumă*, după *pomicol*”. Explicația acestui dicționar este insuficientă.

Sufixul *-icol* s-a detașat din adjective, de origine franceză, ca:

agricol < fr. *agricole*
apicol < fr. *apicole*
arboricol < fr. *arboricole*
horticol < fr. *horticole*
floricol < fr. *floricole*
vinicol < fr. *vinicole*
viticol < fr. *viticole* etc.

El derivă adjective din substantive și imprimă cuvîntului derivat un sens asemănător cu sensul adjectivelor franceze. E de remarcă faptul că adjectivelor *pomicol* și *legumicol* le corespund compusele *pomicultor*, *legumicultor*, *pomicultură*, *legumicultură*, întocmai ca și adjectivelor de origine franceză *agricol*, *apicol*, *horticol* etc.: *agricultor* (< fr. *agriculteur*), *apicultor* (< fr. *apiculteur*), *horticultor* (< fr. *horticulteur*) etc.; *agricultură* (< fr. *agriculture*), *apicultură* (< fr. *apiculture*), *horticultură* (< fr. *horticulture*) etc. Nu ne vom mira dacă se vor crea odată și *stuficultor* și *stuficultură*.

suprînde

Verbul *a suprînde* nu e atestat în cele mai bogate dicționare ale limbii romine și nu știm să fi fost înregistrat de vreun glosar. Ne-a fost comunicat din Munții Apuseni, din două localități de pe valea Arie-

sului. În comuna Baia de Arieș are înțelesul de „a aduna, a strînge”: *stai să surprind de pe masă să poți scrie* (comunicat de prof. V. Harda), *l-o surprins [finul] de pe jos* (comunicat de stud. M. Truța); în cealaltă localitate (Mușca, rn. Cîmpeni) e cunoscut cu înțelesul de „a sumete, a sufleca”: *suprinde-ți rochia că o tîrîi pînă tîna!*; *suprinde-mă mineca la cămașă!*; *di ce nu te surprinzi mai bine!* (com. prof. N. Fonoage).

Pentru etimologia cuvîntului ne-am putea gîndi la două soluții. Mai întîi am putea presupune că ne găsim în fața unui element latin, păstrat în regiunea conservatoare a Munților Apuseni. În acest caz trebuie să reconstruim o formă latină **supprehendere* (< *sub* + *prehendere*), care ar putea explica, atît ca sens cît și din punct de vedere fonetic, cuvîntul românesc. O asemenea formație latină ar fi posibilă (cf. **suffollicare* > *sufulca*, **submotiare* > *sumuța*, **sub-rupare* > *surpa*), derivatele cu prefixul *sub-* fiind numeroase în latină (cf. REW).

A doua soluție etimologică, pe care o propunem, consideră cuvîntul *suprinde* un derivat din *prinde* cu pref. *su-*. Acest prefix se mai întîlnește în *sugușa* (< *su-* + *gușă*) și în *sugruma* (< *su-* + *grumaz*, după *sugușa*; cf. *sumîndă* „subsuoară” < *sub* + *mîndă*). Pentru această din urmă explicație ar pleda faptul că *suprinde* este sinonim cu *suvulca* (*sufulca*, *sufleca*), de la care s-a putut detașa prefixul. De asemenea ne îndrumă spre admiterea acestei soluții și răspîndirea cuvîntului: se găsește doar în cîteva comune de pe cursul mijlociu al Arieșului. Cuvintele latinești arhaice, ca și numeroasele fenomene fonetice și gramaticale vechi, se păstrează, de obicei, în localitățile de pe cursul superior al Arieșului (Scărișoara, Gîrda, Arieșeni, Albac etc.); după informațiile noastre, însă, *suprinde* nu se întîlnește în aceste localități.

O CURIOSĂ (?) CONSTRUCȚIE SINTACTICĂ: ȚI-L TREBUIE?

DE

ADELA MURAR

A trebui este un verb care, precum se știe, se poate întrebuința atât ca intransitiv cât și ca tranzitiv. Ca intransitiv el are sensul de : a avea nevoie (de ceva), a fi nevoie (de ceva). Ca tranzitiv unipersonal și impersonal înțelesul lui este : e necesar să, e obligatoriu să, se cere (neapărat) să ... Tot ca tranzitiv el mai are sensul și de a fi probabil sau posibil, a se putea presupune¹.

Ca tranzitiv impersonal *a trebui* poate avea drept complement o propoziție completivă directă : *trebuie să citești, trebuie să faci, trebuie să pleci* etc.

Ca tranzitiv unipersonal *a trebui* are un complement direct și totodată unul indirect : *îmi trebuie o carte, elevului îi trebuie o carte*. Cum se vede din cele două exemple, complementul direct este un substantiv în acuzativ, iar cel indirect un pronume personal în dativ sau un substantiv în același caz, reluat însă, în mod obligatoriu, de pronumele personal (un : *elevului trebuie o carte* sau *mie trebuie o carte* trădează de îndată un subiect vorbitor străin).

Spre deosebire însă de verbele tranzitive obișnuite, ca : *a da, a lăsa, a spune* etc. care pot înlocui substantivul complement în acuzativ cu pronumele personal în același caz, cf. : *dă-mi creionul — dă-mi-l, lasă-i batista — nu i-o las, spune-i poezia aceea frumoasă — i-am spus-o*, verbul *a trebui* nu poate avea în funcție de complement direct un pronume personal, cf. : *îți trebuie cartea? — îmi trebuie, vrei creioanele? — nu-mi trebuie*.

Și cu toate acestea, în regiunea Hunedoara noi am auzit și construcția : *îți trebuie briceagul asta? — mi-l trebuie, vrei haina mea? — nu mi-o trebuie, uite aici banii — nu mi-i mai trebuie*².

¹ Vezi *Dicționarul limbii române moderne*, s.v.

² După informații culese ocazional, se pare că numita construcție se poate auzi și în Banat, precum și în Nordul Ardealului.

Construcția sună, desigur, curios. Cu toate acestea, dacă ne gândim la exemplele cu verbe tranzitive : *mi-l dai?*, *nu mi-o dai?*, *nu mi-i mai dai?*, ea nu apare decît foarte naturală, și dimpotrivă, forma : *îmi trebuie* fără complement direct, pare curioasă (cp. cu : *vrei haina asta?* - *îmi dai?* (pentru : *mi-o dai?*). Uzul curent și consacrat al formei *îmi trebuie* nu mai face simțită lipsa complementului direct. O comparație cu situația dintr-o altă limbă romantică, franceza de pildă, arată nemijlocit deficiența construcției românești în chestiune.

Cp. în adevăr : *te faut-il ce crayon?* — *il me le faut*, și nicidecum : *il me faut*, corespondentul exact al romînescului : *îmi trebuie*.

Explicația construcției în chestiune, mai e nevoie s-o spunem, e foarte simplă. Ea reprezintă alinierea deplină a verbului *a trebui* la verbele obișnuite tranzitive. O aliniere analogică, pornind de la construcția uzuală *îmi trebuie*, sau un uz vechi ca și întrebuințarea verbului *a trebui* cu valoare tranzitivă ? Iată un lucru mai greu de spus.

ORTOGRAFIA ACTUALĂ A LIMBII ROMÎNE

CÎTEVA PRECIZĂRI

DE

D. MACREA

Revista „Viața românească”, în numerele 12 din 1962 și 1 din 1963, a publicat un lung articol împotriva actualei ortografii a limbii romîne, semnat Mihai Carp.

Discutarea acestei probleme nu poate să ridice în sine obiecțiuni, deoarece ortografia limbii noastre a constituit o preocupare mereu actuală timp de aproape două sute de ani, nu numai pentru lingviști, ci și pentru numeroși alți oameni de cultură¹. Dar spiritul în care Mihai Carp discută actuala ortografie, aprecierile și concluziile pe care le formulează nu fac din intervenția sa o contribuție pozitivă, ci o polemică lipsită de nivelul cuvenit unei discuții științifice.

Articolul lui Mihai Carp a apărut sub titlul sentențios : *Să revizuiim ortografia*, avînd șase „părți”, fiecare cu un titlu propriu : 1) *Privire generală*; 2) *Alternanța s-z în ortografia romîndă*; 3) *Ce este și cum trebuie stabilită ortografia*; 4) *Observații și propuneri*; 5) *Cea mai nouă ediție a ortografiei*; 6) *Proiectul nostru*.

Privind planul articolului, cititorul s-ar aștepta la un studiu amănunțit și obiectiv al actualei ortografii, precum și la propuneri de îmbunătățire, explicabile după zece ani de la punerea ei în aplicare. În realitate, articolul lui Mihai Carp nu este decît o încercare de a discredita actuala ortografie și de a propune înlocuirea ei printr-un sistem subiectiv și haotic, lipsit, după cum vom arăta, de orice valoare teoretică și practică.

Pentru Mihai Carp, actuala ortografie a limbii romîne, cuprinsă în lucrarea *Mic dicționar ortografic* (1953, ediția a II-a, 1960, sub titlul *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*), numit de dînsul, în mod

¹ Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică romîndă*, București, 1961, p. 73—99

peiorativ, „broșură” (V.R. 12/1962, p. 127), n-ar fi opera Academiei R.P.R., ci exclusiv a Institutului de lingvistică din București. El afirmă că „nu e drept, nici admisibil ca sistemul ortografic pentru întreaga țară să fie alcătuit numai de un singur centru lingvistic, de către una singură din cele trei regiuni ale graiului românesc, fără participarea activă a marilor scriitori” (V. R. 12/1962, p. 129). Mihai Carp adaugă, cu o siguranță lipsită de orice rezervă, că actualele norme și reguli ortografice „nu sînt aplicabile din cauza dificultăților pe care le creează, prin contrazicerile, exagerările, greșelile de tot felul cu care se prezintă, nici nu corespond limbii romine literare” (V. R. 12/1962, p. 128—129) și că ortografia actuală „este căzută în desuetudine chiar de la punerea ei în aplicare, fiindcă nici nu se putea altfel, deoarece în loc să lămurească și să ușureze scrisul, mai rău îl încurcă și-l îngreue” (V.R. 12/1962, p. 129). Neținînd seama de faptul că romanul lui G. Călinescu *Bietul Ioanide* a fost tipărit în 1953, înaintea punerii în aplicare a actualelor norme și reguli ortografice, el susține, în mod evident fals, că „ortografia Institutului de lingvistică este căzută în desuetudine chiar pentru membrii Academiei R.P.R., ceea ce ne arată că o ortografie greșită nu se poate menține” (V.R. 1/1963, p. 75).

Ne mărginim la citatele negative de mai sus, care abundă în articol, acestea caracterizînd în măsură suficientă nivelul criticii lui Mihai Carp.

Faptul că o revistă cu prestigiul „*Vieții românești*” a publicat articolul lui Mihai Carp ar putea însă să producă îndoieli în rîndurile cititorilor ei cu privire la caracterul științific și practic al actualei ortografii a limbii romine. De aceea socotim necesar să aducem cîteva precizări asupra actualei ortografii, în elaborarea căreia am avut o anumită răspundere.

Chiar de la reorganizarea ei, Academia R.P.R. a fost preocupată de îmbunătățirea normelor și regulilor scrierii limbii romine, deoarece reforma ortografică din 1932 conținea numeroase imprecizuni și fluctuații. În 1949 a început discuția asupra acestei probleme, atît în Secția de limbă și literatură a Academiei R.P.R., cît și în revistele „Cum vorbim”, „Contemporanul” și alte publicații. Normele generale ale actualei ortografii au fost elaborate de Secția de limbă și literatură a Academiei R.P.R., la stabilirea lor participînd direct, alături de academicienii lingviști — I. Iordan, Al. Graur, E. Petrovici și Al. Rosetti — președintele de atunci al Secției, Mihail Sadoveanu, iar pe baza lor și din însărcinarea Secției și a Prezidiului Academiei, Institutul de lingvistică din București a elaborat regulile care rezultau din aceste norme. Atît normele cît și regulile au fost publicate, ca proiect, în vara anului 1952, în „Contemporanul” și în „Gazeta învățămîntului” și apoi amplu discutate într-o ședință lărgită din februarie 1953 a Secției de limbă și literatură, la care au participat academicieni, profesori de la toate universitățile din țară, profesori din învățămîntul mediu, cercetători științifici, numeroși scriitori și publiciști. Pe baza observațiilor făcute în cadrul acestei dezbatări și în presă și pe baza bogatului material al *Gramaticii limbii romine* și al *Dicționarului limbii romine literare contemporane*, care se elaborau

concomitent, Institutul de lingvistică din București a îmbunătățit regulile, cărora le-a adăugat și un index de circa 10 000 de cuvinte, cu indicarea scrierii și rostirii lor corecte, publicând apoi, în același an, lucrarea *Mic dicționar ortografic*.

Actuala ortografie nu este deci opera exclusivă a Institutului de lingvistică din București, cum afirmă în mod eronat Mihai Carp, ci și a Secției de limbă și literatură a Academiei R.P.R. și a unui mare colectiv de lingviști și de oameni de cultură din toate centrele universitare și din toate regiunile țării. Ea este prima lucrare din lingvistica noastră elaborată pe baza principiului socialist al muncii colective. Prin colaborarea largă, realizată în anii 1952—1953, a cadrelor calificate de toate vîrstele ale lingvisticii și culturii noastre s-a putut realiza, pentru prima oară, o ortografie unitară și științifică a limbii române. Ea îmbină în mod consecvent principiul fonetic cu cel silabic și cu cel morfologic, rezolvînd cu succes inconsecvențele și fluctuațiile reformelor din 1904 și 1932. Impotriva ei nu s-au ridicat obiecțiuni esențiale nici în presă și nici în revistele de specialitate. Abia în 1955, Mihai Carp a prezentat Prezidiului Academiei R.P.R. memoriul pe care, cu unele mici completări, l-a publicat acum în „Viața românească”. Acest memoriu a fost examinat atunci, în prezența lui Mihai Carp, în Secția de limbă și literatură, precum și în cadrul Institutului de lingvistică din București, dar aprecierile și propunerile lui au fost unanim respinse.

Încercînd să desprindem din noianul adjectivelor peiorative fondul obiecțiunilor pe care Mihai Carp le aduce actualelor reguli ortografice ale limbii române, constatăm că ele se reduc, de fapt, fie la interpretări greșite, fie la chestiuni mărunte.

O obiecțiune cu caracter general pe care o ridică Mihai Carp este aceea că s-a alcătuit mai întîi îndreptarul ortografic și numai după aceea cel ortoepic, încălcîndu-se astfel principiul fundamental al ortografiei fonetice, deci al fixării scrierii pe baza pronunțării.

Această obiecțiune ar putea fi justă numai într-o interpretare dogmatică și formală a raportului dintre vorbire și scrierea fonetică. Principiul de bază al ortografiei limbii române este, începînd din 1904, cel fonetic, adică reproducerea cit mai exactă în scris a sunetelor care se aud în rostire. Dar această reproducere în scris a sunetelor rostite nu se face în mod mecanic, deoarece este știut de oricine că rostirea are forme foarte variate. Însuși Mihai Carp recunoaște, vorbind despre alternanța *s—z*, că „*ortoepia nu s-a fixat și variază nu numai de la o regiune la alta, ci chiar de la o persoană la alta din aceeași regiune, ba, dacă observăm lucrurile mai bine, chiar la aceeași persoană în diferite momente*” (V. R. 12/1962, p. 129).

Între vorbire și scriere există un raport dialectic. Ele se influențează reciproc. Față de varietatea rostirii aceluiași cuvînt, ortografia actuală a căutat să redea forma cea mai corectă din punct de vedere gramatical, cea mai literară și cea mai general folosită. A fixa ortografia înaintea ortoepiei nu este o greșeală, ci calea de a introduce în scriere o normă unitară care să fixeze pronunțarea fluctuantă, să-i dea caracter literar și să o generalizeze. Scrierea devine astfel un factor normativ

pentru vorbire, pe care o îmbunătățește treptat. Poate fi contestat faptul că rostirea românească, individuală și colectivă, se îmbunătățește în continuu sub influența scrisului literar, ortografic?

O altă pretinsă obiecțiune de principiu a lui Mihai Carp este că „*Micul dicționar ortografic tratează probleme care nu fac parte din ortografie, cum sînt: despărțirea cuvintelor în silabe, abrevierile, punctuația, ridicînd astfel numărul regulilor de la cele 16 puncte din norme la cifra enormă de 179*” (V.R. 12/1962, p. 127).

Această obiecțiune este surprinzătoare din partea unui inițiator de reformă ortografică, deoarece, după cum îndeobște se știe, scrierea corectă este strîns legată de cunoașterea gramaticii, care constituie fundamentul ei științific. Cum se poate scrie corect gramatical, limpede și inteligibil, fără să cunoști punctuația, despărțirea cuvintelor în silabe și felul cum trebuie făcute abrevierile pentru cuvintele sau expresiile pe care ortografia le îngăduie?

În ceea ce privește obiecțiunea lui Mihai Carp că numărul regulilor din *Micul dicționar ortografic* ar fi prea mare, trebuie să spunem că acestea au fost impuse de necesitatea obiectivă a lămuririi cazurilor variate de aplicare concretă a normelor generale. Dacă ortografia actuală s-ar fi mărginit la generalitățile cuprinse în cele 16 norme ar fi rămas nesoluționate o mulțime de cazuri în care se impuneau precizări. Regulile au dezvoltat și au concretizat normele. Numărul lor este justificat de complexitatea însăși a problemelor care se cereau soluționate. Afirmatia lui Mihai Carp că „*după atîția ani de la punerea lor în aplicare nu le știe aproape nimeni*” și că „*dactilografele se muncesc cu aplicarea lor fără să poată introduce o bună ordine în scris*” (V.R. 12/1962, p. 127) este puerilă și n-ar merita nici o atenție dacă n-ar fi vorba de o insinuaare rău voitoare. Se poate pretinde ca ortografia limbii romine să nu reclame nici un efort din partea celui ce vrea să scrie corect? Autorii actualei ortografii au fost obligați, în stabilirea regulilor, să țină seama, în primul rînd, de structura obiectivă a limbii și numai în al doilea rînd de comoditatea celui care scrie. Dacă *Micul dicționar ortografic* cuprinde multe reguli și are un bogat index de cuvinte, aceasta este în avantajul direct al celui care scrie, fiindcă îi lămurește cazurile îndoielnice pentru care el singur n-ar găsi soluțiile corespunzătoare.

Este de asemenea surprinzătoare afirmația că ortografia actuală „*contrazice sentimentul general al vorbitorilor*” (V.R. 12/1962, p. 129), cînd ea este astăzi aplicată nu numai cu consecvență, dar și cu sentimentul justificării ei științifice.

Formulîndu-și obiecțiunile sale împotriva actualei ortografii, Mihai Carp a mers exclusiv pe linia unor impresii subiective, fără preocuparea de „*sentimentul general al vorbitorilor*”, element de care, fără îndoială, este necesar să se țină seama la elaborarea normelor și regulilor ortografice. Dacă Mihai Carp ar fi căutat să se facă ecoul acestui „*sentiment general*”, ar fi putut constata că opinia publică, apreciînd justetea actualelor norme ortografice, a fost totuși contrariată de două cazuri de aplicare a lor, de care Mihai Carp nu pomeniște însă nimic.

Cele două reguli ortografice care au nemulțumit opinia publică sînt : 1. generalizarea scrierii cu *î* (prin suprimarea lui *ă*) și 2. adoptarea formelor de prezent indicativ ale verbului „a fi” : *sînt, sîntem, sînteți, sînt*, pentru *sunt, suntem, sunteți, sunt* din ortografiile anterioare.

În ortografia din 1953 s-a pornit, în privința scrierii sunetului *î*, de la principiul simplificării, și anume ca unul și același sunet să fie reprezentat grafic printr-un singur semn. S-a adoptat deci numai *î*, suprimîndu-se *ă*, dintr-o rațiune de natură practică.

Suprimarea lui *ă* a fost primită de opinia publică cu nemulțumire din cauza obișnuinței cu aspectul grafic al cuvintelor *român, România, românesc, câmp, mîne, pîne* etc. Printre cei care și-au manifestat cu hotărîre dezacordul față de suprimarea lui *ă* a fost și dr. Petru Groza, care a trimis o întîmpinare Prezidiului Academiei R.P.R., motivînd menținerea lui *ă* prin faptul că numele poporului și al țării noastre sînt cunoscute în toată lumea sub forma grafică *român* și *România*, înlocuirea lui *ă* prin *î* surprinzînd neplăcut nu numai pe romîni ci și pe străini. Pentru străinătate, ortografia numelui țării noastre nici n-a putut fi schimbată, ea continuînd să figureze în relațiile internaționale tot ca înainte, sub formele *Romania, Roumanie, Rumänien* etc.

Adoptarea formelor *sînt, sîntem, sînteți, sînt* a fost considerată de majoritatea vorbitorilor ca o urîțire a limbii, ea provocînd aceeași indispoziție afectivă în opinia publică ca și scrierea *romîn, Romînia, romînesc, câmp, mîne, pîne* etc.

Dacă adoptarea unui singur semn pentru sunetul *î* a avut o rațiune practică și antietimologică, adoptarea lui *sînt* a fost susținută tocmai pe bază etimologică, aceasta fiind forma care a rezultat din cea latină populară de conjunctiv *sint(unt)*.

Prin școală, presă, literatură, formele *sunt, suntem, sunteți, sunt*, introduse de Școala ardeleană în scrierea limbii romîne, se impuseseră și în vorbirea populară curentă, fiind considerate ca forme distinse și literare, deși unii scriitori, ca M. Sadoveanu, și unii lingviști ieșeni, ca Al. Philippide, au folosit exclusiv formele arhaice populare *sînt, sîntem, sînteți, sînt*.

Aceste două reguli ar putea fi, după părerea noastră, readuse în discuție, tocmai pentru a se ține seama de „*sentimentul general al vorbitorilor*”. De asemenea ar putea fi rediscutate suprimarea apostrofului și înlocuirea lui prin linioară, care își are originea în scrisul unor lingviști ieșeni din trecut, dar pentru care *Micul dicționar ortografic* n-a putut să dea o regulă clară.

După ce a încercat să discrediteze, în modul arătat, ortografia actuală, Mihai Carp propune un „*nou proiect de ortografie*” (V.R. 1/1963, p. 75—80), sub titlul *Proiectul nostru*. Pretenția de a elabora o nouă ortografie dovedește, prin ea însăși, poziția eronată a lui Mihai Carp, deoarece, din 1904 cînd ortografia noastră a fost pusă pe baza principiului fonetic, unanim și definitiv admis, nu mai poate fi vorba, în scrierea limbii romîne, de o ortografie „nouă”, ci numai de modificări

și precizări. Nici ortografiile din 1932 și 1953 nu au fost „noi” în ceea ce privește principiile de bază, ci numai prin completările și îmbunătățirile pe care le-au adus ca urmare a practicii și a unei mai bune îmbinări a principiului fonetic cu cel silabic și cu cel morfologic.

În elaborarea „noului” său sistem ortografic, Mihai Carp pleacă de la postulatul că ortoepia și ortografia „să fie așezate pe principii simple și ușor accesibile”. De la acest postulat general au pornit însă aproape toți reformatorii ortografiilor de pretutindeni și din toate timpurile. Dar una este să formulezi cerințe generale și alta este să stabilești cu precizie scrierea fonetică a unei limbi, date fiind fluctuațiile din pronunțare. „Se poate alege, dintre diferitele pronunțări, serie Mihai Carp menționându-se în sfera generalităților arhicunoscute, cele care reprezintă mai bine tendințele generale, propunându-se norme care ar putea să fie adoptate de toată comunitatea de limbă, în orice caz, toate eforturile trebuie să se facă spre simplificare și unificare” (V.R. 12/1962, p. 135).

Aceste directive generale, ca și aceea de a se stabili scrierea și vorbirea după forma „pe care o indică evoluția limbii”, sînt juste din punct de vedere teoretic, dar ele nu pot rezolva singure problemele concrete ale ortoepiei și ortografiei limbii romîne. Autorii actualei ortografii au plecat și ei de la aceleași principii consacrate, dar s-au lovit de greutățile de ordin practic al căror rezultat, obținut după lungi dezbateri, a fost *Micul dicționar ortografic* (1953), completat, în 1956, cu *Îndreptarul de punctuație* și cu *Dicționarul ortoepic*.

Simplul fapt că ediția din 1960, apărută sub titlul *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, are 326 de pagini, în care problema ortografiei limbii romîne este înfățișată în toate aspectele ei, iar proiectul lui Mihai Carp are abia cinci pagini (V.R. 1/1963, p. 76—80), oferă o indicație concludentă asupra modului simplist în care el încearcă rezolvarea problemelor ortografiei noastre.

Părțile pozitive ale „proiectului” lui Mihai Carp constau în cîteva amănunte care au rămas, ca în ortografiile anterioare, și în *Micul dicționar ortografic*: scrierea cu unul, doi și trei *i* finali (*codri, copii, copiii*), scrierea prefixului *în*, cînd este urmat de labiale, ca *îm (îmbina, îmbrăca)*, scrierea cu inițială majusculă a numelor proprii, cu deosebirea că în acesta din urmă fiecare din cazurile menționate cuprinde reguli precise, pe cînd „proiectul” lui Mihai Carp conține numai indicația că ele se scriu „în general” într-un fel sau altul. Un exemplu de astfel de reguli echivoce este următorul: „După *ch, gh, c, g, deși pronunțarea nu e deplin fixată, se pare că tendința e să se rostească ia după ch, gh, chiamă, chiar, ghiață, maghiar* (dar și *tinichea, teyheea, gheață*)” (V. R. 1/1963, p. 77).

Să examinăm acum mai îndeaproape propunerile pe care M. Carp le face pentru înlocuirea regulilor din ortografia actuală.

Mihai Carp propune să se scrie: *sară, samă, sarbăd*, în loc de *seară seamă, searbăd*, aducînd ca argument că se zice „*pară* (nu *peară*, fruct), *vamă* (nu *veamă*) etc.” (V. R. 1/1963, p. 77). Dar dacă dialectal se rostește și *peară* pentru *pară*, cine a rostit sau a scris vreodată *veamă*? În sprijinul propunerii de a se scrie *sară, samă, sarbăd*, Mihai Carp invocă folosirea acestor forme de către Alecsandri, Eminescu și Sadoveanu.

Argumentul său este însă neconcludent. Aceste forme susținute de el sînt regionalisme moldovenesti în scrisul autorilor menționați, care nu s-au impus în uzul literar general. Scriitorii folosesc adesea regionalisme și arhaisme pentru a reda culoarea locală sau din necesități de rimă, dar ele nu devin în mod necesar literare numai prin faptul că se găsesc în opera lor. Însuși Mihai Carp afirmă, anihilindu-și propriul argument, că „scriitorii noștri scriu cum se umblă prin hîrtoape și ponoare: la tot pasul se împiedică de tot felul de greutăți” (V. R. 12/1962, p. 135), fără a arăta însă vreun caz concret.

Pe aceeași linie de promovare în ortografie a pronunțării moldovenesti, Mihai Carp propune să se scrie: *pîne, mîne, cîne* etc., în locul formelor, de mult devenite literare: *pîine, mîine, cîine*.

O altă regulă bizară propusă de Mihai Carp este următoarea: „în acord cu pronunțarea obișnuită, acolo unde avem combinația vocală + e, cu toate că se aude uneori un i implicit (foarte puțin apreciabil), acest i nu se notează în scris, deci: bae (nu baie), caer, tae, lămîe, tămîe, femee, alee, foae, ploae, dudue, vuet etc.” (V. R. 1/1963, p. 77). Formele de mai sus, recomandate de Mihai Carp, nu sînt pronunțate însă de nimeni ca atare, nici măcar regional, ei toți vorbitorii limbii romîne rostesc *baie, caier, taie, lămîie, foaie* etc.

La fel de eronată este propunerea din proiectul lui Mihai Carp de a se suprima diftongul *ie* de la începutul și din interiorul cuvintelor. El recomandă să se scrie: *epure, erbos, esle, ferbinte, mercuri, fer* etc. și nu *iepure, ierbos, iesle, fierbînte, miercuri, fier*, cum rostesc toți vorbitorii limbii romîne.

Alternanța rostirii *s—z* a fost precizată în cincisprezece paragrafe ale *Micului dicționar ortografic*, tocmai din pricina complexității ei. Acest număr de paragrafe este combătut de Mihai Carp, afirmînd că ele „dau loc la tot felul de inconsecvențe și fac absolut inutilizabilă lucrarea aceasta” (V. R. 12/1962, p. 129). Cele cincisprezece paragrafe redau însă pronunțarea din uzul curent al limbii, iar contradicțiile pe care Mihai Carp pretinde că le descopere sînt în realitate forme variate ale pronunțării reale. Greutatea fixării alternanței *s—z* este rezolvată de Mihai Carp, în „proiectul” său, în felul următor: „Într-o expresie care arată ceva violent și puternic, cum e năzdrăvan se va rosti cu *z* (care-i sonor) cuvîntul acesta, pe cînd într-o expresie care arată ceva molcom, ca sdru-mică, se va rosti cu *s* (care-i sunet surd)” (V. R. 12/1962, p. 131). Dacă regulile din *Micul dicționar ortografic* i se par lui M. Carp complicate, propunerea lui pune probleme mult mai grele scriitorului limbii romîne, care înainte de a scrie un cuvînt, trebuie să aprecieze dacă cuvîntul pe care-l va folosi exprimă ceva violent sau molcom, pentru a scrie cu *z* sau *s*. Dar oricît de seducător ar fi argumentul impresionist al lui M. Carp, nici un vorbitor al limbii romîne nu va rosti, de dragul acestui argument, *sdru-mica* (cu *s*), această formă reclamînd un efort nefiresc de pronunțare.

Mihai Carp propune să se scrie cu inițială majusculă numele de zile, de luni și de puncte cardinale, aducînd ca argument că „e mai logic” (V. R.

1/1963, p. 80). Dar tocmai logica ne arată că ele sînt cuvinte comune și ca atare trebuie scrise cu inițială mică.

De asemenea Mihai Carp propune să se scrie numele etnice cu inițială majusculă, cînd e vorba de popor, adăugînd „*dar stăteau de vorbă doi romîni cu un bulgar și un maghiar, cînd e vorba de locuitori, să se scrie cu literă mică*” (V. R. 1/1963, p. 80).

Cele cîteva propuneri ale lui Mihai Carp, pe care le-am analizat mai sus, sînt suficiente pentru a constata, atît contradicțiile pe care le conțin, cît și caracterul lor anacronic. Discutarea mai amănunțită a acestor propuneri n-ar fi de nici un folos, deoarece regulile pe care le formulează sînt naive, inconsistente și ambigue, ele aparținînd unei etape de mult depășite a frămîntărilor legate de elaborarea ortografiei limbii noastre. Însuși Mihai Carp își dă seama, la sfîrșitul articolului său, de caracterul precar al regulilor pe care le propune și, renunțînd la combativitatea anterioară, devine mai modest. El recunoaște, cu amară ironie, că „*nu am dat decizii absolute în unele chestiuni, ci am lăsat ca uzul să se pronunțe cu timpul*” (V.R. 1/1963, p. 80). Așadar, cînd este vorba să elaboreze o ortografie „nouă”, Mihai Carp recunoaște că acesta este un lucru greu, lăsînd pe seama „*timpului*” și a „*uzului*” facultatea de a hotări, pe cînd în combaterea actualei ortografii, întocmită de un mare colectiv de oameni competenți, el se arată prezumțios pînă la invectivă.

Ce însemnează în practică ortografia propusă de Mihai Carp ne-o arată însuși felul cum e scris articolul său. Astfel, reformatorul cel mai acerb de astăzi al ortografiei romînești nu folosește consecvent nici măcar pluralul lui *regulă*, alternînd de mai multe ori *regule* cu *reguli* (a se vedea p. 127, 128, 130, 131 ș.a.). De asemenea este surprinzătoare regularitatea cu care Mihai Carp pune virgulă înainte de *etc.* (a se vedea p. 130, 131 ș.a.). Este încă o dovadă a utilității pe care ar putea-o avea pentru Mihai Carp acceptarea regulilor de punctuație în cadrul proiectului său de ortografie.

Pe linia acelorași critici tendențioase pe care le face actualei ortografii a limbii romîne, Mihai Carp susține că ar exista o luptă necurmată între „*teoreticieni și specialiști pe de o parte și limba comună și scriitorii pe de alta*”, care „*și-au urmat totdeauna drumul lor și au învins tot ce era nefiresc, exagerat ori greșit în întocmirile specialiștilor*” (V. R. 12/1962, p. 133). O cit de sumară incursiune istorică ne poate dovedi că această afirmație nu se poate referi la lingviștii și scriitorii romîni contemporani. Cu excepția latinisților, care dintr-o concepție eronată asupra dezvoltării limbii au încercat să introducă o scriere nefirească, pe care n-au folosit-o decît ei, toți ceilalți lingviști romîni au rămas credincioși limbii vorbite și nu s-au pretat, în materie de ortografie, la construcții teoretice arbitrare. Păstrînd această tradiție valoroasă, autorii ortografiei actuale au ținut seama, în elaborarea ei, atît de limba vorbită cît și de limba marilor scriitori. Ei n-au căutat să elaboreze o ortografie care să rămînă definitivă, încercare de altfel lipsită de sens pentru o limbă vie cu o dinamică atît de rapidă ca limba romînă. Reformele succesive ale ortografiei noastre au corespuns fiecare, în afară de cea latinistă, diferitelor

etape ale dezvoltării exprimării și scrierii limbii române. Din acest punct de vedere, actuala ortografie însemnează un important pas înainte pe linia îmbunătățirii normelor și regulilor de scriere și de cultivare a limbii noastre. Tot atât de adevărat este însă și faptul că propunerile lui Mihai Carp pentru elaborarea unei „noi” ortografii, căutînd în mod vădit să forțeze uși deschise sau să reediteze probleme și soluții de mult părăsite, nu reprezintă decît o încercare anacronică, contrară direcției actuale de dezvoltare a limbii romîne și a scrierii ei.

ÎN LEGĂTURĂ CU SCRIEREA CUVINTELOR COMPUSE

DE

VASILE BREBAN

În cele ce urmează vom discuta cîteva categorii de cuvinte compuse, a căror scriere nu este încă pe deplin cristalizată.

1. Foarte multe cuvinte compuse, poate cele mai multe, sînt nume de plante și, într-o măsură mai mică, de animale (mai ales insecte). Numiri ca : *barba-caprei*, *calcea-calului*, *chica-voinicului*, *ciuboțica-cucului*, *condurul-doamnei*, *creasta-cocoșului*, *crucea-voinicului*, *fierea-pămîntului*, *floarea-soarelui*, *gura-leului*, *laba-ursului*, *limba-boului*, *nu-mă-uita*, *roua-cerului*, *trei-frați-pătați* (nume de plante); *bou-de-baltă*, *boul-lui-dumnezeu*, *calul-dracului*, *calul-popii*, *coana-chiftirița*, *leul-furnicilor*, *lupul-albinelor*, *purecul-dracului* (nume de insecte) corespund întru totul definiției date de *Gramatica Academiei R.P.R.*, după care : „Fiecare din cuvintele care intră în compunere își pierde individualitatea, astfel încît numai formal avem a face cu două sau mai multe cuvinte, dar din punctul de vedere al sensului este unul singur. Cel care vorbește nu analizează și nu sesizează înțelesul fiecărui element al compunerii, ci produsul lor, care este o unitate”¹.

Spre deosebire de acestea, există însă alte nume de plante și de animale, de asemenea foarte numeroase, formate din două sau mai multe cuvinte, care nu se încadrează în definiția de mai sus și prin urmare nu sînt cuvinte compuse în sensul strict al termenului. Astfel, în numirile : *brad alb*, *brîndușă de primăvară*, *brîndușă de toamnă*, *bujor de munte*, *bureți albi*, *busuioc de cîmp*, *cais sălbatic*, *cîneapă de sămînță*, *cătină mică*, *ceapă de vară*, *cicoare de grădină* (cultivată), *ciupercă de gunoi*, *crin galben* (numiri de plante); *broască de baltă*, *broască țestoasă*, *greier de cîmp*, *greier de casă*, *lăcustă călătoare*, *capră neagră*, *capră de munte*, *rață sălbatică* (numiri de animale), cuvintele componente nu-și pierd sensul, individualitatea. Ele nu trebuie scrise cu liniuță (cum fac de obicei dicționarele și unele lucrări de specialitate).

¹ *Gramatica limbii române*, Editura Academiei R.P.R., vol. I, p. 38.

Același lucru îl susține Fulvia Ciobanu în partea introductivă a lucrării *Scrierea cuvintelor compuse*, precizînd că „*găinușă-de-seară*, numele unei insecte, e un substantiv compus, deoarece nu se poate defini prin elementele lui, pe cîtă vreme în îmbinarea de cuvinte *iepure de casă* sensul fiecărui element se păstrează, substantivul putîndu-se defini prin elementele lui « iepure care stă pe lîngă casă ». Tot astfel se poate face deosebirea și între denumirile date mai multor specii de grîu : *grîu de toamnă*, *grîu de primăvară* etc. și diversele feluri de plante al căror nume este : *grîul-cucului*, *grîul-prepelișei* etc. În primul caz avem îmbinări de cuvinte, în cel de-al doilea, cuvinte compuse”². Dar în *Lista de cuvinte*, contrar celor de mai sus, găsim : *broască-țestoasă*, *bujor-de-munte*, *calce-mare*, *calce-mică*, *capră-de-munte*, *capră-neagră*, *chimen-de-cîmp*, *ciuciulean-de-toamnă*, *corobatică-albastră* etc. Exemple similare se găsesc, cum am spus mai sus, aproape în toate dicționarele limbii romine, precum și în tratate de specialitate. E clar însă că, dacă *iepure de casă* se poate defini prin „iepure care stă pe lîngă casă”, *grîu de toamnă* prin „grîu care se seamănă toamna”, *grîu de primăvară* prin „grîu care se seamănă primăvara”, tot astfel *broască țestoasă* înseamnă „broască cu țest”, *bujor de munte*, „bujor care crește la munte”, *capră de munte*, „capră care trăiește la munte” ș.a. După cum se vede, cuvintele componente nu-și schimbă sensul și nu-și pierd individualitatea. Atributele care însoțesc primul element al denumirii compuse nu fac altceva decît să arate specia, soiul etc., pentru a face distincția dintre indivizii respectivi și alți indivizi din aceeași familie. *Mac* denumește, generic, planta care poartă numele latinesc *Papaver*. Numai cînd e nevoie de precizări se face distincția între *mac de grădină* și *mac de cîmp* (sau *sălbatic*).

Se pare însă că scrierea și a acestora cu liniuță tinde să se generalizeze. Dar mergînd pe linia aceasta, ar trebui să scriem cu liniuță nenumărate denumiri formate din două sau mai multe cuvinte, ca : *acid clorhidric*, *centrală electrică*, *apă minerală*, *rocă vulcanică*, *piatră prețioasă* etc., lucru la care, evident, nu se va ajunge.

În *Îndreptarul ortografic*, ca și în *Dicționarul limbii romîne moderne* se recomandă scrierea : *drum-de-fier* (cu liniuță). Dar între *drum de fier* și *cale ferată* nu există nici un fel de deosebire din punctul de vedere al formației acestor două nume. *Drum* este sinonim cu *cale*, iar *de fier*, cu *ferată*. Singura deosebire constă în faptul că *drum de fier* este o denumire populară iar, *cale ferată*, științifică, ceea ce nu îndreptățește scrierea celei dintîi cu liniuță de unire.

2. Atît în dicționarele limbii romîne cît și în lucrarea Fulviei Ciobanu (*Îndreptarul ortografic* este extrem de sărac în ce privește cuvintele compuse), găsim o serie de numiri din domeniul astronomiei, scrise în felul următor : *carul-mare*, *carul-mic*, *calea-laptelui*, *drumul-robilor* etc. Acestea sînt într-adevăr cuvinte compuse și pot fi redată în acest fel în scrisul obișnuit, curent sau în cel literar. Ele intră însă în categoria numelor proprii (geografice, respectiv astronomice) și, deci, în lucrările științifice de specialitate se scriu fără liniuță și cu inițiale majuscule : *Carul Mare* (sau *Ursa*

² Fulvia Ciobanu, *Scrierea cuvintelor compuse*, p. 12.

Mare), *Calea Laptelui* (sau *Calea Lactee*) etc., așa cum recomandă *Îndreptarul ortografic* să se scrie, în astfel de lucrări, *Luna*, *Pământul*, *Soarele* și cum se scriu, în general, *aștrii* și *constelațiile*.

3. Regula stabilită de *Îndreptarul ortografic*, după care se scriu într-un cuvânt : „Adjectivele compuse aparținând terminologiei tehnice, formate dintr-unul sau mai multe elemente care nu există independent în vorbire și unul care există și independent” (ex. *balneoclimateric*, *electromecanic*, *electrotehnic*, *gastrointestinal*), este clară, precisă și înlătură multe inconsecvențe în scrierea acestui tip de compuse. Ea se găsește și în lucrarea Fulviei Ciobanu³. Totuși autoarea recomandă : *balneo-climateric*, *anatomopatologic*⁴, considerînd că cele două adjective componente își păstrează individualitatea de sens.

Considerăm că e necesar să se respecte cu strictețe prevederile *Îndreptarului ortografic*, deoarece aprecierea în ce măsură cuvintele componente își păstrează individualitatea de sens nu poate fi decît relativă.

Se cere însă aici o precizare. Elementul (elementele) din cuvîntul compus care nu există independent în vorbire este un adjectiv trunchiat, căruia i s-a adăugat vocala de legătură *o* (*balneo-* din *balnear*, *electro-* din *electric*, *gastro-* din *gastric* etc.). Atunci cînd adjectivele respective nu sînt trunchiate, ele se scriu cu liniuță, deși li se adaugă vocala de legătură *o* și deși în forma aceasta nu există independent în vorbire (ex. : *industrie chimico-farmaceutică*, *metale alcalino-pămîntoase*, *factori geografico-economi*c etc.).

Excepție fac, oarecum, compusele cu *medico-* (*medico-farmaceutic*, *medico-sanitar* etc.). Aici avem însă a face cu întrebuițarea lui *medico-* (cf. *medic*) în locul lui *medicalo-* din cauza că primul este mai scurt.

4. Fluctuații există și în scrierea compuselor-termeni tehnici care indică instrumente și unități de măsură din domeniul electricității, fizicii etc. Astfel, atît *Îndreptarul ortografic* cît și Fulvia Ciobanu recomandă : *ampermetru*, *kilogrammetru*, dar *amper-oră*, *kilowatt-oră*. Este adevărat că multe compuse cu *metru* sînt mai vechi în limbă (*termometru*, *telemetru* etc.) și că există deja o tradiție în scrierea lor. Dar, cum am spus mai sus, criteriul vechimii nu este un criteriu sigur și nu poate fi luat întotdeauna în considerare. Cine poate aprecia momentul cînd și *amper-oră* va trebui scris ca *ampermetru*? Tendința actuală este ca astfel de compuse să se scrie într-un cuvînt : așa procedează lucrările de specialitate (v. *Lexiconul tehnic*), nu numai cu *amperoră*, *kilowattoră*, dar și cu *amperspiră* și chiar cu *amperorămetru* (în *Lexiconul tehnic* : *amperormetru*).

5. Compusele formate din două adjective-nume de popoare se scriu cu liniuță de unire (ex. *franco-elvețian*, *anglo-american* etc.). Așa prevede *Îndreptarul ortografic* și așa s-a scris întotdeauna. „Fac excepție — spune *Îndreptarul ortografic* — adjectivele : *dacoromîn*, *istroromîn*, *macedoromîn*, *meglenoromîn*, a căror scriere într-un cuvînt s-a impus prin tradiție”. În realitate, ele nu fac nici o excepție, ci așa e corect să fie scrise. Ele sînt numele date de lingviști și de istorici populațiilor respective și dialectelor

³ Idem, *ibid.*, p. 27.

⁴ Idem *ibid.*, p. 28.

vorbite de ele, în timp ce compuse ca *franco-elvețian*, *anglo-american*, *anglo-bur* etc. nu reprezintă numele unor popoare, ci determină, de obicei, substantive ca: *război*, *tratată*, *pace*, *convenție* etc.⁵. Elementele componente își păstrează într-adevăr, la acestea din urmă, individualitatea.

6. Nu cunoaștem motivele pentru care regulile stabilite în *Micul dicționar ortografic* (apărut în 1953) cu privire la scrierea numelor proprii de localități au fost schimbate în *Îndreptarul ortografic* (1960). Sîntem de părere că, așa cum prevedea *Micul dicționar ortografic* din 1953, e corect să se pună liniuța de unire numai la numele compuse prin apozitie (ex. *Popești-Leordeni*, *Piatra-Olt*) și pentru a marca dispariția lui *-l* la unele forme articulate (ex. *Satu-Mare*). Nu este îndreptățită scrierea cu liniuță a numelor de localități ca *Baia Mare*, *Gura Humorului* etc., deoarece ele sînt nume geografice, în același timp, și atunci ar urma să scriem: *Valea-Jiului*, *Marea-Neagră* etc., ceea ce nu pretinde nimeni⁶.

⁵ Vezi și Halina Mierska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, Editura Academiei R.P.R., 1959, p. 171.

⁶ Vezi și V. Șerban, *Unele aspecte ale ortografierii toponimicelor românești*, în „Limba română”, XI (1962), nr. 5, p. 568—573.

CONTRIBUȚII STATISTICE LA STUDIUL PATERNITAȚII CÎNTĂRII ROMÎNIEI

DE

HELEANA NEHESCU, AURELIA STAN ȘI IOAN STAN

1. *Scurt istoric.* Una dintre problemele cel mai mult discutate în literatura noastră a fost și este încă aceea privitoare la paternitatea *Cîntării Romîniei*. O îndelungată controversă s-a iscat în legătură cu faptul dacă autorul acestui poem în proză este Alecu Russo sau Nicolae Bălcescu.

În cele ce urmează vom arăta pe scurt discuția ivită în acest proces literar, a cărui dezbatere a început în 1863, deci acum un veac. Credem, ca și alți cercetători care s-au ocupat de această problemă¹ că a crescut interesul față de poem tocmai datorită disputei care a apărut în legătură cu adevăratul autor al *Cîntării Romîniei*.

După cum se știe, poemul *Cîntarea Romîniei* a apărut pentru prima dată la Paris, în anul 1850, în singurul număr al revistei „Romînia viitoare”, revistă scoasă de tinerii scriitori romîni, refugiați în Franța, în urma eșecului mișcării revoluționare pașoptiste din Principate.

Publicînd-o în revista amintită, N. Bălcescu o precede de o *Precurîntare*, în care arată că a găsit-o cu ani în urmă, printre manuscrisele răsfoite într-o mănăstire din munți și că ar fi opera unui călugăr anonim. În versiunea publicată de Bălcescu poemul are 61 de versete. Sînt prezentate într-o formă alegorică, într-un stil elegiac, biblic, cele mai însemnate evenimente din istoria neamului, de la cucerirea Daciei de către Romani și pînă în jurul datei la care este publicat, împletite cu descrierea frumuseților țării. *Cîntarea Romîniei* deși are un pronunțat caracter mistic, cuprinde totuși și unele puternice note sociale, demascînd exploatarea, mizeria și închinînd totodată un frumos imn libertății („slobozeniei” în text).

De altfel, pentru ceea ce cuprinde *Cîntarea Romîniei* este elocventă caracterizarea, cu sinceră prețuire, făcută încă de Al. Odobescu: „Ară-

¹ G. C. Nicolescu, *Paternitatea „Cîntării Romîniei”*, în *Limbă și literatură*, vol. I, 1955, p. 231—252, București, Societatea de științe istorice și filologice.

reori într-o scriere rominească s-a revărsat mai mult din acel spirit național cules din priveliștea naturii pitorești a României, din traiul simplu și primitiv al plugarului și al plăieșului român, din poveștile vitejești ale letopisețelor vechi și ale basmelor bătrânești, din graiul mlădios și expresiv, al poporului român..."².

Către sfârșitul anului 1855, începînd cu 1 octombrie, revista „România literară” publică, pînă în preajma încetării apariției sale, o nouă versiune a *Cîntării României*. Această versiune are 65 de versete, deci cu 4 mai mult decît cea apărută în 1850, sub semnătura lui Bălcescu. Ea este atribuită de unii cercetători lui Al. Russo înaintea de toate datorită faptului că cel de-al 4-lea fragment — în „România literară” a apărut în 6 fragmente — este semnat cu inițialele A.P. (caractere chirilice).

Dintre toți cei care s-au ocupat de stabilirea paternității *Cîntării României* în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, singur V. Alecsandri susținea că autorul ar fi Al. Russo. Ceilalți toți, și au fost destul de mulți (I. Voinescu II, D. Bolintineanu³, Al. Odobescu, Gr. Tocilescu, Aron Densusianu, I. Nădejde, N. Iorga etc.) i-o atribuie lui Bălcescu.

Datorită lui P. V. Haneș⁴, la începutul secolului nostru atitudinea generală se schimbă în favoarea lui Al. Russo, opinie care, alături de cea în favoarea lui Bălcescu s-a transmis pînă în zilele noastre⁵.

Totuși unii cercetători, deși optează pentru o părere sau alta, cum au fost de pildă I. Breazu⁶, Paul Cornea⁷, I. Chițimia⁸, consideră că discuția nu s-a terminat încă.

2. *Considerații generale.* Unii dintre cei care au căutat să rezolve această dilemă s-au bazat în cercetarea lor pe o analiză calitativă a conținutului de idei, a formei, a stilului etc., interpretîndu-le într-un mod mai mult sau mai puțin subiectiv. Spre deosebire de cercetătorii care au urmărit să stabilească paternitatea *Cîntării României* cu ajutorul unor metode tradiționale de studiu în domeniul istoriei literare, noi am căutat să vedem la ce rezultate ne va duce studiarea cantitativă a materialului, aplicînd metoda statistică⁹.

² Al. Russo, *Cîntarea României*, ed. îngrijită și prefață de Sanda Radian, Editura Tineretului, 1957.

³ Care publică în 1857 și 1858, versificarea unor fragmente din poemul în discuție sub titlul, *Cîntarea României de N. Bălcescu tradusă în versuri de D. Bolintineanu*.

⁴ Alecu Russo. *Scrieri*. Publicate de P.V. Haneș, București, 1908.

⁵ Dintre cei care în secolul nostru au optat pentru una sau alta dintre opinii, amintim cîtiva fără intenția de a epuiza lista lor: U. I. Apostolescu, P.P. Panaitescu, Dan Simonescu, N. Teacul-Albu, Tudor Vianu, Al. Dima, Paul Cornea, Geo Șerban, N. A. Ursu etc.

⁶ *Contribuții la studiul influenței lui Bălcescu în cultura rominească*, în „Almanahul literar”, Cluj, nr. 12, 1952, p. 121.

⁷ *O ipoteză nouă asupra paternității „Cîntării României”*, în „Viața rominească”, 1959, nr. 3.

⁸ *Адам Мицкевич, Николай Бальцеску и «Воспевание Румынии»*, în „Romanoslavica”, 41 (1958), București, p. 133—147.

⁹ În legătură cu problemele generale ale aplicării statisticii în lingvistică, vezi: P. Guiraud, *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris, 1954; idem, *Problèmes et méthode de la statistique linguistique*, Dordrecht, 1959; G. Herdan, *Type-Token Mathematics*, Haga, 1960; T. Vianu, *Statistica lexicală și o problemă a vocabularului eminescian*, în „Limba română”, VIII (1959), nr. 3, p. 25—33; Al. Roceric, *Cu privire la aplicarea metodei statistice în studiul vocabularului*, în „Limba română”, IX (1960), nr. 3, p. 14—22; S. Golopenția, T. Pavel, *Statistica și stilurile limbii*, în „Limba română”, IX (1960), nr. 4, p. 58—65; V. Șuteu, *Observații*

La studierea paternității *Cîntării Romîniei* cu metode statistice am pornit fără nici o premisă. Am omis absolut toate părerile emise în legătură cu acest poem, considerînd că nu cunoaștem nimic decît textul celor două versiuni și bineînțeles alte scrieri ale celor doi autori în discuție.

La baza caracterizării statistice a stilului unui scriitor stă frecvența distribuirii cuvintelor dintr-un text, a anumitor părți de cuvînt (substantiv, adjectiv, verb etc.) a numărului de silabe din cuvinte, al lungimii frazelor etc. Noi nu am urmărit decît frecvențele cuvintelor din text și lungimea frazelor.

În ceea ce privește distribuirea cuvintelor, am excerptat numai cuvintele pline¹⁰. Acestea nu au fost extrase, acolo unde lungimea lucrării ne-a permis, în mod continuu, ci de la începutul, mijlocul și sfîrșitul lucrării, cu excepția celor două versiuni ale *Cîntării Romîniei*, unde au fost excerptate toate cuvintele (pline).

Excerptarea cuvintelor s-a făcut, așa cum am arătat, din cele două versiuni ale *Cîntării Romîniei* și din cîte trei lucrări atît pentru Bălcescu cît și pentru Russo și anume: din cîte o lucrare a acestora 500 de cuvinte, iar din celelalte două lucrări ale fiecăruia, cîte 1 000 de cuvinte care ulterior au fost combinate pentru a putea face comparații cu texte de diferite lungimi.

S-a scos un număr relativ mic de cuvinte, întrucît *Cîntarea Romîniei* are în prima versiune aproximativ 1500 de cuvinte iar în a doua versiune 2000 de cuvinte (pline). Așezînd cuvintele în ordinea frecvenței (de la cea mai mică frecvență la cea mai mare) am obținut 3 tabele (tabelele 1, 2, 3) și anume unul din lucrările lui N. Bălcescu¹¹, altul din lucrările lui Al. Russo¹² și al treilea din ambele versiuni ale *Cîntării Romîniei*¹³.

În tabele, în prima coloană am trecut frecvența cuvintelor $x_1, x_2, \dots, x_n$ iar în celelalte coloane numărul cuvintelor $V_1, V_2, \dots, V_n$, care apar cu aceste frecvențe. La un text distingem vocabularul dat de relația

$$V = \sum_{i=1}^n V_i$$

și lungimea textului¹⁴

$$L = \sum_{i=1}^n x_i V_i$$

presupunînd că frecvența cuvintelor variază de la 1 la n .

asupra frecvenței cuvintelor în operele unor scriitori romîni în „Studii și cercetări lingvistice”. X (1959), nr. 3, p. 419.

¹⁰ După statisticienii, „pline” sînt cuvintele care denumesc noțiuni (substantive, adjective, verbe, adverbe); vezi P. Guiraud, *Les caractères statistiques...* și S. Golopenția, T. Pavel, op. cit.

¹¹ Trecutul și prezentul, Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Romîne în deosebite timpuri, Romîni sub Mihai Vodă Viteazul, în *Opere*, E.S.P.L.A., 1952.

¹² Poezia populară, Iașii și locuitorii lui în 1848, Studiu moldovană, în *Scrieri alese*, Biblioteca pentru toți, 1956.

¹³ *Cîntarea Romîniei*, în „Romînia Viltore”, Paris, 1850 și *Cîntarea Romîniei*, în „Romînia literară”, Iași, 1855.

¹⁴ În prezentul articol utilizăm termenii „vocabular” și „lungimea textului” în accepțiunea de numărul total de cuvinte distincte și respectiv numărul total de cuvinte al unui text de o lungime dată.

Tabelul 1
Cuvinte excerptate din opera lui Bălcescu

Frec- vență	Vocabularul					
	Prezentul și trecutul	Starea socială	Românii sub Mihai Vodă Viteazul	Prezentul și trecutul. Starea socială	Starea socială și Românii sub Mihai Vodă Viteazul	Toate lucrările
1	162	297	294	369	510	557
2	54	79	75	130	136	173
3	27	22	35	47	55	69
4	12	25	15	32	32	45
5	6	14	15	18	19	27
6	2	10	8	13	13	16
7	1	2	5	9	11	14
8	1	4	1	7	9	6
9	1	2	1	1	4	1
10		2	2	1	7	8
11	1	1	1	1	6	8
12	1	2	1	4	4	6
13		1			2	1
14		1	1		1	
15			1		1	
16				1		
17				1	1	2
18				1		
19					1	1
20					1	
21						1
22			1		1	1
23						
24					1	1
25					1	
peste 25	1	1	1	1	1	2

Tabelul 2

Cuvinte excerptate din opera lui Rușo

Frec- vența	Vocabularul					
	Poez. pop.	Iașii și locuitorii săi	Studie mold.	Poezia pop. Iașii și loc.	Iașii și loc. Studie m.	Toate lucrările
1	202	337	364	471	665	774
2	45	104	92	122	164	200
3	11	39	33	41	72	100
4	5	17	18	25	27	40
5	4	10	15	14	17	20
6	3	6	9	9	8	14
7	2	3	7	7	14	11
8	8	3	2	2	7	10
9	1	2	2	4	7	3
10	1	1	1	6	2	4
11	1	1	1	5	2	5
12	1	1	1	3	3	3
13		1		1	2	3
14		1		1	1	2
15				1	2	2
16	1			1	1	2
17					1	1
18					1	1
19						1
20						
21						1
22						
23						
24						
25						
peste 25		1	1	1	1	1

3. *Legea de distribuție*¹⁵. Înainte de a trece la studiul propriu-zis al *Cîntării Romîniei* trebuie să ne convingem că cuvintele excerptate se supun legilor statisticii și în consecință le putem aplica metodele de cer-

Tabelul 3

Cuvinte excerptate din Cîntarea Romîniei

Frecvența	Vocabularul			
	Prima versiune		A doua versiune	
	Prima mie	Restul lucrării	Prima mie	A doua mie
1	331	197	352	343
2	94	49	98	97
3	28	30	35	49
4	16	5	19	20
5	8	4	14	15
6	9	4	6	11
7	6	5	3	3
8	2		5	2
9	3	1	3	5
10	2			
11	1		2	
12	1		1	1
13			1	
14				
15				1
peste 15	1	1	1	1

cetare statistice. În acest scop, este suficient să găsim legea care guvernează distribuția cuvintelor excerptate.

Analiza statistică se bazează pe postulatul că un fenomen întîmplător se repartizează după o distribuție care depinde de probabilitatea sa, cea mai răspîdită fiind cea cunoscută sub denumirea de *normală*. Distribuției statistice normale îi corespunde legea normală de probabilitate sau legea lui Gauss¹⁶ dată de formula

$$P(x) = \frac{1}{\beta\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{1}{2}\left(\frac{x-\alpha}{\beta}\right)^2} \quad (1)$$

x fiind variabila studiată (continuă sau discretă), $p(x)$ probabilitatea sa iar α și β media aritmetică respectiv abaterea medie pătratică.

¹⁵ Cf. itorul fără o oarecare pregătire statistică, poate trece peste acest punct.

¹⁶ G. Herdan, *op. cit.*; Gh. Mihoc, V. Urseanu, *Matematici aplicate în statistică*, București, 1962; H. M. Ionescu, *Statistica matematică*, București, 1962.

Distribuția descrisă de legea lui Gauss este o distribuție simetrică proprietate de care nu se bucură toate distribuțiile. O anumită clasă de distribuții asimetrice pot fi transformate în simetrice printr-o transformare logaritmică a variabilei cu toate avantajele teoretice și de calcul ale distribuției normale. Această distribuție transformată se numește *logaritmică normală*.

Întrucât noi avem de-a face numai cu variabile discrete fie $x_1, x_2, \dots$ x_n un grup de valori ale variabilei x și $y_1, y_2, \dots y_n$ transformată lor dată de $y = \log x$. Distribuția logaritmică normală este dată de¹⁷

$$P(y) = \frac{1}{\sigma \sqrt{2\pi}} e^{-\frac{1}{2} \left(\frac{y-\mu}{\sigma} \right)^2} \quad (2)$$

unde μ este media aritmetică iar σ abaterea medie pătratică.

Tabelul 4

Distribuția cuvintelor cumulate în opera lui Russo

Frecvența	Vocabularul cumulat		Lungimea textului cumulat	
	absolut	relativ	absolut	relativ
1	774	64,6	774	31,8
2	974	81,2	1174	48,3
3	1074	89,6	1474	60,6
4	1114	93,0	1630	67,0
5	1134	94,6	1730	71,1
6	1148	95,8	1831	74,6
7	1159	96,7	1891	77,7
8	1169	97,5	1971	81,0
9	1172	97,8	1998	82,2
10	1176	98,1	2038	83,8
11	1181	98,5	2093	86,1
12	1184	98,8	2129	87,6
13	1187	99,0	2168	89,2
14	1189	99,2	2196	90,3
15	1191	99,4	2226	91,5
16	1193	99,5	2258	92,9
17	1194	99,6	2275	93,6
18	1195	99,7	2293	94,3
19	1196	99,8	2312	95,1
21	1197	99,9	2333	96
98	1198	100	3431	100

¹⁷ G. Herdan, *op. cit.*

În cazul variabilelor discrete adesea este utilă introducerea *distribuției cumulate*¹⁸, adică a distribuției în care se introduce o nouă variabilă

$$z_i = \sum_{k=1}^i x_k \text{ dată de suma valorilor lui } x_i \text{ mai mici ca } i.$$

Distribuția cumulativă a variabilelor logaritmice poate fi reprezentată sub forma unei linii drepte într-un sistem de axe rectangulare speciale¹⁹, în care abscisa este spațiată logaritmically iar ordonata după funcția erorilor. Reciproc dacă avem o distribuție cumulată oarecare, care în sistemul de axe amintit mai sus se reprezintă sub forma unei linii drepte, concluzia care se desprinde este că avem o variabilă logaritmică și legea de distribuție este cea logaritmică normală.

Să vedem acum care este legea de distribuție a cuvintelor excerptate de noi. După Herdan aceasta trebuie să fie legea logaritmică normală. Pentru a verifica aceasta, în cazul nostru am studiat distribuția cuvintelor excerptate din lucrările lui Russo, atît în ceea ce privește vocabularul cît și în ceea ce privește lungimea textului.

Pe baza tabelului 2, ultima coloană, am întocmit tabelul 4 unde în prima coloană sînt trecute frecvențele cuvintelor, iar în celelalte coloane valorile cumulate ale vocabularului și ale lungimii textului (absolute și relative).

Reprezentînd grafic aceste valori în sistemul de axe amintit mai sus, obținem în ambele cazuri cu o bună aproximație o linie dreaptă.

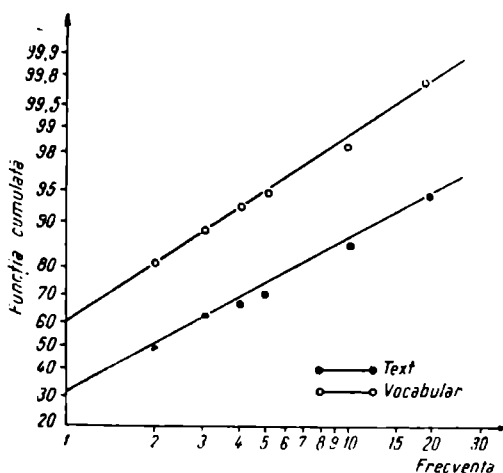

Fig. 1

Concluzia care se desprinde este că cuvintele excerptate sînt distribuite după legea logaritmică normală atît în ceea ce privește vocabularul cît și în ceea ce privește lungimea textului și în consecință putem aplica metodele de cercetare statistice.

¹⁸ Gh. Mihoc, V. Urseanu, *op. cit.*, G. Herdan, *op. cit.*

¹⁹ G. Herdan, *op. cit.*

4. *Raportul logaritmilor vocabular-text*. Prin raportul vocabular-text înțelegem raportul dintre numărul cuvintelor distincte (vocabularul) față de numărul total de cuvinte dintr-un text (lungimea textului). Acest raport variază în general cu mărimea textului studiat, vocabularul crescând cu lungimea textului dar nu liniar. Din această cauză raportul vocabular-text nu poate servi ca o caracteristică a stilului, aceasta trebuind să fie independentă de lungimea textului.

Tabelul 5

Autorul	Lucrarea	L	V	γ	Valoarea medie
Bălcescu	Prezentul și trecutul	505	268	0,898	0,893
	Starea socială	943	463	0,896	
	Românii sub Mihai Vodă Viteazul	923	157	0,896	
	Prezentul și trecutul, Starea socială	1 404	637	0,895	
	Starea socială, Românii sub Mihai Vodă Viteazul	1 872	819	0,890	
	Toate lucrările	2 391	972	0,884	
Russo	Poezia pop.	463	278	0,917	0,911
	Iașii și locuitorii	977	527	0,910	
	Studie mold.	1 008	546	0,911	
	Poezia pop. și Iașii și locuitorii	1 404	745	0,912	
	Studie Mold. Iașii și locuit.	1 948	997	0,910	
	Toate lucrările	2 435	1 198	0,909	
Cântarea României	Prima versiune	926	502	0,910	0,910
		516	296	0,911	
	A doua versiune	1 008	540	0,909	0,908
		1 049	548	0,907	

Raportul logaritmilor vocabular-text rămâne sensibil constant pentru texte de diferite lungimi și poate de aceea să fie utilizat ca o caracteristică a stilului. Acest fapt a fost găsit independent de Herdan²⁰ și Devooght²¹. O deducere simplă a acestui raport este dată de Herdan care arată că vocabularul V variază în funcție de lungimea textului L după o lege exponențială

$$V = L^{\gamma} \quad (3)$$

²⁰ Idem, *ibidem*.

²¹ I. Devooght, *Sur la loi de Zipf-Mandelbrot*, în „Bull. de la classe des Sciences, Roy-Academy of Belgium”. 1 (1957), p. 72.

γ fiind o constantă ce diferă de la autor la autor. Pentru calcule, această constantă prin logaritmarea relației de mai sus se scrie

$$\gamma = \frac{\log V}{\log L} \quad (4)$$

adică tocmai raportul logaritmilor vocabular-text. (Într-o lucrare anterioară²² am arătat că o relație asemănătoare există și în ceea ce privește prenumele și numărul persoanelor care le poartă, într-o unitate geografico-socială).

În tabelul 5 sînt date valorile lui V și L scoase din tabelele 1, 2, 3 precum și valorile lui γ .

Din acest tabel se vede că valoarea medie a constantei ce caracterizează stilul lui Russo este în bună concordanță cu aceea a *Cîntării Romîniei* (ambele versiuni).

De remarcat valorile distincte ale acestei constante la cei doi scriitori, ceea ce face imposibilă o confuzie, precum și valorile egale ale celor două versiuni ale *Cîntării Romîniei*. Este interesant să reprezentăm grafic rezultatele găsite într-un sistem de axe logaritmice, în care ca abscisă luăm vocabularul iar ca ordonată lungimea textului.

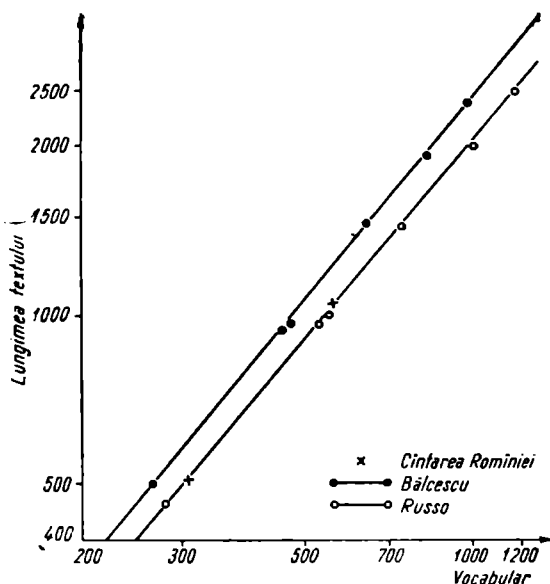

Fig. 2

Observăm că se obțin două drepte, corespunzînd stilurilor lui Russo și Bălcescu. Cuvintele excerptate din *Cîntarea Romîniei* dau valori ce se dispun pe dreapta ce caracterizează stilul lui Russo.

²² Aurelia și Ioan Stan, *Cercetări matematice asupra prenumelor*, comunicare prezentată la Seminarul internațional de lingvistică matematică și structurală, București, octombrie 1963.

5. *Concentrația cuvintelor excerptate.* În lucrările de statistică se caută diferite relații simple între vocabular și text. Unele sînt empirice, deduse pe baza analizei diferitelor texte, iar altele teoretice, deduse în baza unei anumite legi de distribuție.

De o largă răspîndire a definirii structurii statistice a textelor se bucură relațiile empirice introduse de Guiraud²³ și anume *concentrația*, *bogăția* și *dispersia vocabularului*.

Concentrația vocabularului măsoară tendința unui autor de a folosi un număr redus de cuvinte distincte și este dată de raportul dintre suma primelor 50 de cuvinte distincte așezate în ordinea rangului $\sum_1^{50}$ și dublul lungimii textului

$$C = \frac{\sum_1^{50}}{2L} \quad (5)$$

Datorită faptului că într-un text de lungime relativ redusă formula (5) a concentrației este greu de aplicat s-a propus formula:⁴

$$C_1 = \frac{V}{V_1 \sqrt{L}} \quad (6)$$

mai simplă și aplicabilă la texte de orice lungime.

Bogăția vocabularului măsoară tendința de a obține o cît mai mare varietate a expresiei și este dată de raportul dintre vocabular și rădăcina pătrată a dublului lungimii textului

$$R = \frac{V}{\sqrt{2L}} \quad (7)$$

sau numai a rădăcinii lungimii textului

$$R^* = \frac{V}{\sqrt{L}} \quad (8)$$

adică

$$R = \frac{1}{\sqrt{2}} R^*.$$

Dispersia vocabularului măsoară tendința de a utiliza cuvintele rare și este dată de raportul dintre numărul de cuvinte distincte, care apar o singură dată față de numărul total de cuvinte.

Se dau diferite relații, dintre care noi am utilizat

$$D = \frac{V_1^2}{V} \quad (9)$$

a fiind o constantă pe care noi am luat-o egală cu 1,5.

²³ P. Guiraud *op. cit.*

²⁴ S. Golopenția, T. Pavel, *op. cit.*

Pentru calcularea acestor mărimi am considerat texte de aceeași lungime și anume textele cu 1 000 de cuvinte excerptate. Pe baza lor am obținut tabelul 6

Tabelul 6

Lucrarea	L	V	V ₁	R	R'	D	C ₁
Studie moldovană	1 008	546	364	12,4	17,2	11,7	0,049
Piatra Teiului	977	527	337	11,9	16,8	11,5	0,049
Starea socială	943	463	297	10,6	15,0	11,0	0,050
Românii sub Mihail V.V.	923	457	294	10,6	15,0	11,0	0,050
Cînt. Rom. prima vers.	926	502	331	11,7	16,5	11,9	0,049
Cînt. Rom. a doua vers.	1 049	548	342	12,0	16,9	11,6	0,049

Și din acest tabel se vede buna concordanță dintre diferitele caracteristici ale lucrărilor lui Russo cu ale *Cîntării Romîniei* ambele versiuni.

6. *Constante statistice.* Constanta statistică K a lui Yule. O mărime des utilizată în studii de statistică lingvistică este constanta caracteristică K a lui Yule, numită pe scurt caracteristica K . Această constantă statistică, dedusă de Yule în ipoteza distribuției frecvenței cuvintelor după legea lui Poisson a evenimentelor rare este dată de formula²⁵

$$K = \frac{S_2 - S_1}{S_1^2} = \frac{S_2}{S_1^2} - \frac{1}{S_1} \quad (10)$$

unde S_1 și S_2 sînt momentele de ordinul întii și doi date de formulele

$$S_1 = \sum_i V_i x_i$$

$$S_2 = \sum_i V_i x_i^2$$

Se vede că S_1 coincide cu lungimea textului L . Au fost date și alte deduceri ale acestei formule ce nu se bazează pe nici o ipoteză asupra distribuției cuvintelor, ceea ce arată că această caracteristică K este valabilă la orice distribuție.

Herdan arată că pentru texte suficient de lungi putem utiliza constanta caracteristică redusă K^* dată de formula

$$K^* = \frac{S_2}{S_1^2} \quad (11)$$

Coeficientul de variație medie este o altă mărime ce poate fi utilizată cu succes la caracterizarea cantitativă a stilului.

²⁵ G. Herdan, *op. cit.*

Aceasta se calculează introducându-se media aritmetică $\bar{x}$ dată de relația

$$\bar{x} = \frac{\sum_i V_i x_i}{V} = \frac{L}{V} \quad (12)$$

Notăm cu $\xi_i = x_i - \bar{x}$ abaterea lui x_i de la valoarea medie $\bar{x}$ și prin σ abaterea pătratică medie, dată de relație

$$\sigma^2 = \frac{1}{V} \sum_i V_i \xi_i^2 \quad (13)$$

Coefficientul de variație medie este dat de relația

$$V_m = \frac{\sigma^2}{n \bar{x}^2 V} \quad (14)$$

Atît constanta caracteristică K sau K^* cît și coeficientul de variație medie V_m sînt independente de lungimea textului, fiind utile ca un criteriu de identificare a unui text.

Pe baza tabelelor 1, 2, 3 am calculat mărimile introduse mai sus, considerînd texte de aceeași lungime (*Iașii și locuitorii săi, Românii sub Mihai Vodă Viteazul* și *Cîntarea Romîniei*, ambele versiuni) datele obținute fiind trecute în tabelul 7. Dat fiind valoarea mică a lui K și K^* le dăm înmulțite cu 10^4 .

Tabelul 7

Lucrarea	V	S_1	X	S_2	K	σ	V_m^*	V_m	K^*
Iașii și locuitorii săi	527	977	485	4 517	37,0	2,27	0,0028	0,053	47,3
Romînii sub Mihai Vodă	457	923	401	6 103	60,8	2,83	0,00435	0,067	71,6
Cîntarea Rom. prima versiune	502	926	1,84	4 238	38,6	2,22	0,0028	0,053	49,4
Cîntarea Romîniei a doua vers.	548	1 049	1,90	4 661	32,9	2,21	0,0027	0,052	42,3

Din acest tabel se vede că atît caracteristica K respectiv K^* , cît și coeficientul de variație medie a *Cîntării Romîniei* au valori egale cu cele ale lucrării lui Russo.

7. *Lungimea frazei ca o caracteristică a stilului.* Este cunoscut că lungimea frazelor în funcție de numărul cuvintelor, în anumite limite, poate fi utilizată ca o caracteristică a stilului unui scriitor.

Distribuția lungimii frazelor, în raport cu numărul de cuvinte este tot logaritmică normală și în general descrește cu timpul ²⁶.

²⁶ Idem, *ibidem*.

Noi am calculat lungimea medie a frazei, extrăgând trei serii a câte 100 de fraze din operele lui Bălcescu, Russo și ambele versiuni ale *Cîntării Romîniei*. Ne-am limitat la acest număr de fraze datorită scurtimii *Cîntării Romîniei*. S-a calculat media fiecărei sute de fraze și valoarea medie a tuturor frazelor excerptate. Datele găsite au fost trecute în tabelul 8.

Tabelul 8

Bălcescu			Russo		
Nr. cuvinte	Media	Media totală	Nr. cuvinte	Media	Media totală
2 696	26,96	28,34	2 116	21,16	19,27
2 866	28,66		2 135	21,35	
2 939	29,39		1 530	15,30	

Cîntarea Romîniei

Prima versiune			A doua versiune		
Nr. cuvinte	Media	Media totală	Nr. cuvinte	Media	Media totală
1 320	13,20	16,09	1 358	15,38	16,67
1 700	17,00		1 722	17,22	
1 809	18,09		1 771	17,70	

Și din acest tabel se vede că valorile găsite pentru *Cîntarea Romîniei*, sînt în bună concordanță cu acelea ale lucrărilor lui Russo.

8. *Concluzii.* În urma studierii cu unele mijloace statistice a celor două versiuni existente din *Cîntarea Romîniei* precum și a unor opere aparținînd celor doi autori în discuție, concluzia care se desprinde pentru noi este următoarea: cele două versiuni au unul și același izvor, care, la rîndul lui, din punctul de vedere al distribuției cuvintelor și al lungimii frazelor, este identic cu celelalte scrieri ale lui Al. Russo și nu cu ale lui N. Bălcescu.

UNELE ASPECTE DE ORDIN SEMANTIC ÎN ANALIZA RAPORTULUI DINTRE SUBIECT, PREDICAT ȘI COMPLEMENTUL DIRECT

DE

RITA CHIRICUȚĂ-MARINOVICI

La analizele sintactice se iau în considerare, de obicei, categoriile morfologice și interdependența lor în propoziție. Nu se acordă totdeauna importanța cuvenită contextului sub raport semantic, deși conținutul semantic variat al cuvintelor de aceeași categorie gramaticală face ca ele să nu poată fi tratate totdeauna uniform. În studiul raporturilor gramaticale, în general, și al celor sintactice, în special, nu trebuie trecută cu vederea importanța sensului cuvintelor.

În articolul de față se analizează raportul dintre părțile de propoziție indicate în titlu prin prisma conținutului lor semantic, avîndu-se în vedere în ce măsură influențează acest conținut interdependența lor pe plan gramatical. Se dă o grupare a verbelor în funcție de felul cum este resimțită acțiunea pe care ele o exprimă numai de complementul direct sau și de către subiect.

Din punct de vedere gramatical, acțiunea predicatului se răsfrînge, indiferent de sensul pe care îl exprimă, asupra complementului direct¹. Efectul acțiunii sale poate fi resimțit însă și de subiect, în funcție de anumiți factori de ordin semantic, printre altele în funcție de conținutul semantic al predicatului. Astfel în timp ce acțiunea de modificare exprimată de verbul *a mări* este resimțită numai de obiectul asupra căruia ea se răsfrînge, acțiunea de raportare exprimată de verbul *a abandona* este resimțită și de subiect, ea exprimînd modificarea unui raport personal în care subiectul este unul dintre elementele acestui raport. Analizînd din punct de vedere semantic verbele cu funcție de predicat în raportul lor față de subiect și complement direct, observăm că unele se comportă la fel, grupîndu-se în anumite categorii.

¹ Cf. *Gramatica limbii române*, Editura Acad. R.P.R., 1954, vol. II, p. 112–113.

În lumina acestei analize se constată două grupe semantice verbale și anume grupa verbelor a căror acțiune este resimțită numai de complementul direct și grupa verbelor a căror acțiune este resimțită și de subiect.

În cele ce urmează vom prezenta aceste grupe.

I. Cazuri când acțiunea predicatului este resimțită numai de persoana sau lucrul denumit de complementul direct.

Această grupă cuprinde verbele care exprimă o acțiune de modificare sau de realizare a obiectului denumit de complementul direct. O condiție pentru ca efectul acțiunii să fie resimțit numai de complement este ca obiectul denumit de el să nu fie fizic legat de subiect.

Chiar când acțiunea constă în manifestarea atitudinii subiectului față de cineva sau ceva și astfel această acțiune caracterizează și subiectul, în măsura în care rezultatul acțiunii nu are repercusiuni asupra subiectului, aceste cazuri se încadrează și ele în grupa de față.

Din punct de vedere semantic, verbele din această categorie exprimă :

1. Acțiuni de modificare fizică, psihică, a stării, a situației, a unei acțiuni etc. : *a abolî* (o lege), *a abroga* (o lege), *a abrevia*, *a accelera* (o acțiune, o funcție, un proces), *a aceri* (supa), *a activa* (funcția creierului), *a acționa* (manivela locomotivei prin bielă, cu sensul de „a pune în mișcare, a face să funcționeze”), *a adînci* (prin săpare), *a adormi* (pe cineva), *a aerisi* (camera), *a afina* (pămîntul, zăpada), *a afuma* (camera, pereții), *a agita* (pe cineva).

Acțiuni de modificare în raport cu ceva : *a aclimatiza* „o plantă noilor condiții”, *a adapta* „o lege unor condiții”, *a aduce la același numitor* „două fracții”, *a ajusta* „o haină”.

2. Acțiuni de raportare. Aceste acțiuni exprimă raportări săvîrșite de subiect între elemente străine de el, care nu-i modifică prin raportarea respectivă situația. Din această grupă amintim :

Acțiuni de raportări în spațiu și de raportări locale : *a aduce* (ceva cuiva sau undeva), *a afixa* (un anunț), *a afunda* (un lucru în apă), *a agăța*, *a atîrna*, *a suspenda* (o haină în cuier), *a arunca* (ceva în apă), *a trage* (o barcă pe uscat), *a aduce* (ceva undeva).

3. Acțiuni de realizare cu un rezultat concret, independent ca existență și ca durată de acțiunea propriu-zisă. Complementul direct denumește rezultatul concret al acțiunii : *a clădi* (o casă), *a construi* (un pod), *a sculpta* (un bust), *a turna* (un clopot).

4. Acțiuni care arată atitudinea subiectului. Observăm că acțiunea verbelor din grupele precedente se răsfrînge asupra complementului direct, modificîndu-l sau determinînd existența lui. Rezultatele acestor acțiuni au din punct de vedere al duratei și al existenței lor independență față de acțiunea prin care au apărut și pe care o încheie.

“Spre deosebire de verbele din primele trei grupe, acțiunea verbelor din grupa de față exprimă totodată și atitudinea subiectului. Uneori această atitudine se confundă cu starea, cu manifestările, cu exteriorizările subiectului, fără să urmărească întotdeauna rezultatul pe care îl determină asupra complementului. Cu toate acestea, verbele din această grupă sînt incluse și ele sub I, pentru motivul că rezultatul acțiunii lor e resimțit

numai de complement; ex. *a acuza*, *a admonesta*, *a judeca* (pe cineva), *a pălmui*, *a călca*, *a bate*, *a mîngia*.

În concluzie, la categoriile cuprinse sub I, complementul direct denumește un lucru sau o ființă care nu e legată de subiect. Acțiunile exprimate de predicat se răsfrîng asupra persoanei sau lucrului denumit de complement, fiind acțiuni de intervenție, care, în mod voluntar sau întîmplător, duc la un rezultat printr-o modificare (a aspectului, a însușirilor sau a stării, a raporturilor persoanei sau lucrului denumit de complementul direct) sau printr-o realizare (legată de persoana sau de lucrul denumit de complement sub aspect existențial sau al unor raporturi etc.).

II. Cazuri cînd acțiunea care se răsfrînge asupra complementului direct e resimțită sub aspectul rezultatului sau al efectului ei și de persoana sau lucrul denumit de subiect.

Deosebirea față de grupa I constă în raportul diferit dintre lucrul denumit de subiect și lucrul denumit de complement și în diferența de conținut semantic al predicatului. În grupa de față se încadrează acele cazuri în care pe de o parte complementul direct denumește un lucru care este fizic legat de subiect, acțiunea săvîrșită asupra lui fiind deci resimțită și de subiect, pe de altă parte cazurile în care predicatul exprimă acțiuni de raportare la subiect sau acțiuni în care este interesat subiectul.

Din punctul de vedere al raportului dintre complement și subiect, grupa aceasta cuprinde construcții ca: „ridică *ochii* spre cer” sau „birui cu greu *împotrivirea* sa lăuntrică”, în care complementul denumește o parte din corpul subiectului sau un sentiment al acestuia, în consecință acțiunea săvîrșită asupra complementului fiind resimțită de subiect.

Din punctul de vedere al conținutului lor semantic predicatele de sub II exprimă:

1. Acțiuni de raportare între persoana sau lucrul denumit de subiect și persoana sau lucrul denumit de complementul direct.

Predicatul exprimă un raport personal între subiect și complement. Modificarea, realizarea sau lichidarea raportului privește deopotrivă complementul direct și subiectul: *a abandona*, *a acompaña* (pe cineva), *a acosta* (pe cineva), *a adopta* (un copil), *a agăța* (pe cineva), *a lua* (pe cineva de soție), *a aștepta* (pe cineva).

Predicatul exprimă o raportare posesivală: *a pierde*, *a găsi* (ceva), *a trage* (aer în plămîni), *a absorbi* (un lichid), *a aconta*, *a arvuni* (ceva), *a acapara* (un bun), *a accepta* (un dar), *a achita* (o datorie), *a acumula* (bunuri), *a agonisi* (cele necesare).

Predicatul exprimă o raportare de natură intelectuală, complementul direct fiind obiectul de preocupare al subiectului: *a aborda*, *a adînci*, *a aprofunda* (o problemă), *a abstrage* (un fapt), această raportare determinînd uneori o modificare de ordin intelectual.

Predicatul exprimă o raportare prin simțuri: *a adulmeca* (vinatul), *a vedea* (pe cineva), *a privi* (pe cineva), *a cerceta* (pe cineva cu privirea).

2. Acțiuni de deplasare a persoanei denumită de subiect într-un spațiu denumit de complementul direct: *a străbate* (un drum), *a urca* (treptele).

3. **Însușiri ale persoanei denumite de subiect care se relevă față de un obiect denumit de complement :** *a acoperi* (un sunet), *a cunoaște* (ceva).

4. **Manifestări ale subiectului.** Complementul denumește gestul, atitudinea sau acțiunea prin care se manifestă subiectul : *a spune* (vorbe mari), *a fredona* (un cântec), *a scoate* (un țipăt), *a bolborosi* (cuvinte nedeslușite), *a afirma* (ceva), *a afișa* (indiferență).

În concluzie, analizând verbele în ambianța contextuală a raportului dintre subiect, predicat și complement direct, am putut stabili, după cum am văzut, două grupe de verbe cu conținut semantic diferit.

Prima grupă este caracterizată prin resimțirea efectului acțiunilor exprimate de verbe numai de complementul direct asupra căruia se răsfrînge.

Caracteristic verbelor din grupa a doua este resimțirea efectului acțiunii care se răsfrînge asupra complementului mai ales de către subiect.

T. P. LOMTEV, *Сравнительно-историческая грамматика восточно-славянских языков (Морфология)*, Государственное издательство „Высшая школа”, Москва, 1961, 323 p.

Dezvoltarea lingvisticii contemporane atât în Uniunea Sovietică și țările de democrație populară, cât și în Occident, a pus în fața lingviștilor sarcini importante în vederea studierii pe compartimente a diferitelor limbi, precum și generalizarea și compararea rezultatelor obținute din studiul acestora. Ca rezultat al unor cercetări susținute este și cartea profesorului T.P. Lomtev de la Universitatea „Lomonosov” din Moscova, pe care o prezentăm.

În *Prefață* (p. 3—6) se menționează că autorul înțelege limba ca structură care reprezintă un sistem a două unități legate între ele printr-un număr mare de opoziții. Dar, cu toate că T. P. Lomtev înțelege și privește limba ca structură, el nu se consideră structuralist. La început, autorul găsește că este necesar să arate deosebiri care există între el și reprezentanții lingvisti structuraliste. Acest lucru este rezumat de d-sa în patru puncte și anume :

1. Lingvistica structuralistă privește limba ca un obiect omogen fără contradicții interne, având prin natura sa rolul de semn. T. P. Lomtev pleacă de la faptul că limba reprezintă un obiect eterogen, conținând ingrediente materiale și spirituale. Natura de semn o are numai o parte a limbii — cea materială; cealaltă parte conține natura reflectării.

2. Lingvistica structuralistă privește obiectele lingvistice ca produse ale relațiilor. În această concepție proprietățile obiectelor lingvistice au un caracter relativ sau relaționist. Profesorul T.P. Lomtev pleacă de pe poziția după care fiecare obiect lingvistic conține proprietățile a două clase : absolute și relaționiste.

3. Lingvistica structuralistă, în stabilirea identității unei unități date, se conduce după identități și deosebiri abstracte. După această concepție obiectele identice sînt numai identice, iar cele distincte — numai distincte. T. P. Lomtev pleacă de la înțelegerea identității ca un moment al distinctului, iar distinctul ca un moment al identității.

4. În lingvistica structuralistă opoziția dintre sincronie și diacronie este acceptată ca o bază pe care se construiește teoria lingvistică. Pentru T.P. Lomtev istoria limbii se prezintă ca o transformare a structurii ei pe calea înlăturării contradicțiilor apărute ; pentru el opoziția dintre sincronie și diacronie se exclude în noțiunea de dezvoltare.

Problemele arătate mai sus sînt în atenția autorului în întreg cuprinsul lucrării. Cartea conține zece capitole, repartizate după cum urmează : capitolul I și II studiază substantivul ; III adjectivul ; IV pronumele ; V numeralul ; VI—X verbul.

Unitățile morfologice în sistemul limbii se află în relații sintagmatice și paradigmatic. „Sînt sintagmatice relațiile dintre unitățile unei succesiuni date; astfel sînt relațiile dintre morfelele вод- și -а în cuvîntul вода, între acesta și течет, în expresia вода течет. Paradigmatice sînt relațiile dintre unitățile unei succesiuni date și unitățile corespunzătoare unei alte succesiuni; astfel sînt relațiile dintre forma вода în expresia вода течет și forma воду, în expresia вижу воду” (p. 7).

Un întreg sintagmatic pentru morfem este forma gramaticală a cuvîntului, iar întregul pentru forma gramaticală a cuvîntului este propoziția. „Fiecare unitate morfologică, fiind unitate în întregul sintagmatic, este și unitate în întregul paradigmatic. Fiind unitate a întregului paradigmatic, este și unitate a întregului sintagmatic” (p. 8).

În legătură cu aceasta este bine să amintim și observația făcută de autor cu privire la sufixele substantivului, la temă și desinență. „Părți ale aceluși întreg care reprezintă forma gramaticală a substantivului, sînt numai tema și desinența”. „Sufixul nu este o parte a acestui întreg. Sufixul este o parte, dar numai partea altui întreg, nu a aceluia care este forma gramaticală a cuvîntului. Sufixul ca element presupune, în calitate de întreg, nu forma gramaticală a cuvîntului, ci tema. Pentru sufix întregul este tema. Pentru temă întregul este forma gramaticală a cuvîntului” (p. 17–18).

Tema este membrul constant al formei gramaticale, iar desinența este antimembrul (противочлен) ei variabil. Relațiile dintre membrul constant și antimembrul variabil, precum și relațiile dintre membrii variabili au un caracter constant și regulat.

În continuare se arată semnele de diferențiere care există între diferitele cazuri ale unui cuvînt. În unele situații semnul diferențial dintre cazuri poate fi un fonem, un morfem sau variantele lor.

Analizînd învelișul sonor al cuvîntului și sensul lui, autorul ajunge la concluzia că „Baza formei gramaticale a cuvîntului poate fi numai acea identitate și diferență în sens, care este reprezentată în învelișul sonor al cuvîntului, adică în semn, și numai acea identitate și diferență în semn care reflectă identitatea și diferența în sens” (p. 14).

Categoria numărului și a genului servesc ca bază pentru ca substantivele să fie împărțite în trei clase. Dar aceste categorii luate aparte nu pot servi ca bază a formelor identității și diferenței în una și aceeași identitate, ci numai luate împreună toate categoriile gramaticale ale cuvîntului.

În continuare, pe baza unui bogat material ilustrativ, printre care și foarte multe scheme bine întocmite, sînt arătate în mod diacronic și sincronic semnele distinctive ale cazurilor atât la singular cît și la plural. De asemenea, un loc de seamă îl ocupă studiul disparițiilor diferitelor variante ale temelor la formele gramaticale ale cuvîntelor, Un rol important în acest proces l-a avut dispariția ierilor. Ca rezultat al acestor fenomene a fost și simplificarea declinărilor, reducîndu-se astfel de la cinci, cîte erau în trecut, la trei în limbile slave contemporane de răsărit.

În capitolele referitoare la substantiv, adjectiv și la pronume sînt analizate în mod amănunțit declinările și pierderea dualului. La pronumele personale, în mod amănunțit este arătată istoria formării persoanei I plural și relația dintre formele cazurilor мы — нас — нам — нами. De asemenea este analizată dezvoltarea persoanei a III-a singular la cazurile oblice unde există он — ея — ему — им — о нѣм.

În capitolul despre numeral ținem să menționăm luarea în discuție a problemei formării numerelor de la 11 la 19. Formarea acestor numere a trecut prin trei stadii pentru a deveni cuvinte în forma în care se află în prezent. În trecut ele au fost îmbinări de cuvinte. În stadiul întâi, după cum presupune profesorul T.P. Lomtev, s-a dezvoltat desinența formei cazuale,

astfel numeralul *десять* care înainte se întrebuița numai în cazul locativ, începe să aibă și forme pentru celelalte cazuri. De exemplu :

N.Ac. <i>дѣтъ</i> на <i>десять</i>	în loc de <i>дѣтъ</i> на <i>десяте</i>
G. <i>дѣву</i> на <i>десяти</i>	în loc de <i>дѣву</i> на <i>десяте</i>
Instr. <i>дѣвома</i> на <i>десятью</i>	în loc de <i>дѣвома</i> на <i>десяте</i> etc.

În cel de-al doilea stadiu se pierde forma casuală a primei părți care compune îmbinarea de cuvinte, de exemplu : N.Ac. *дѣтъ* на *десять*, G. *дѣтъ* на *десяти*, D. *дѣтъ* на *десяти* etc.

În cel de-al treilea stadiu se produce unirea celor trei părți ale îmbinării într-un singur cuvânt cu un singur accent *двенадцать*, *пятнадцать* etc.

Una dintre părțile de cuvânt asupra căreia autorul insistă mai mult este verbul. Analizând temele infinitivului și ale prezentului în cadrul formelor gramaticale, T.P. Lomtev trage concluzia că „forma gramaticală este o calitate a cuvântului; un verb poate avea diferite teme gramaticale. Tema verbului conține particularitatea variantei : două teme, care compun forme gramaticale diferite ale unui cuvânt, nu reprezintă două teme, ci variante diferite ale unei teme” (p. 187). Formele *веден-ѣ-у*, *зелен-е-тъ* reprezintă un model, iar *веден-у* și *велен-и-тъ* altul.

Ocupându-se în continuare de temele verbelor, autorul le împarte în trei grupe după semnele de diferențiere aflate în teme, trecând apoi la analiza dispariției variantelor morfemelor din rădăcinile diferitelor modele morfologice ale temelor verbale.

Un capitol aparte este dedicat aspectului verbal, în cadrul căruia reia în discuție părerile lui G.K. Ulianov, F.F. Fortunatov, A. A. Șahmatov etc., despre opoziția corelației dintre verbele perfective și imperfective. Referindu-se la împărțirea, propusă de A.A. Șahmatov, în două grupe de verbe : imperfective cu prefixe (dintre care una este formată mai târziu și de aceea a avut aspect imperfectiv chiar de la început), și cealaltă grupă de formație mai veche, dar care de asemenea are valoare imperfectivă, pentru că și-a pierdut sensul vechi de aspect perfectiv și a primit aspect imperfectiv sub influența primei grupe, autorul crede că e greu de acceptat această explicație. Părerea lui T.P. Lomtev este că, înainte de apariția corelației pereche (reciproc-sinonime), după categoria aspectului perfectiv și imperfectiv a existat o corelație pereche în cadrul verbelor, fără prefixe după categoria determinării și a nedeterminării, a duratei și a lipsei de durată (ca *бить* — *бивать*) (p. 231).

În capitolele VIII și IX se tratează schimbările sintactice și analitice ale formelor verbale care au avut loc în istoria limbilor slave de răsărit.

În ultimul capitol, sumar, deoarece unele din probleme au fost atinse pe parcursul lucrării se ocupă de infinitiv, participiu și gerunziu.

Dacă aruncăm o privire de ansamblu asupra cărții, putem spune în concluzie că profesorul T. P. Lomtev prezintă istoria părților de cuvânt arătate mai sus în cele trei limbi slave de răsărit în mod original structuralist, nu în sensul în care prezintă și înțeleg limba structuraliștii din Apus. Afară de aceasta, combate și corectează o serie de păreri și ipoteze ale unor lingviști din trecut și din prezent. Plecând de aici, putem spune că această lucrare este de un real folos atât pentru cel ce studiază gramatica comparativ-istorică a celor trei limbi, cât și pentru cel ce studiază istoria fiecăreia dintre aceste limbi.

O. Vințeler

TACHE PAPAHAGI, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic* (Dictionnaire aroumain [macédo-roumain], général et étymologique). București, Editura Academiei R.P.R., 1963, 1264 p. în-8°, cu 30 fotografii, 1 schiță, 1 hartă a localităților cu populație aromânească.

Cuprins: introducere, p. 5—44; ortografie, pronunțare, p. 45—48; lexicul și etimologia, p. 49—1151; indice, p. 1153—1248; lămuriri finale, p. 1249; abreviațiuni (bibliografie), p. 1250—1264*.

Publicat în condiții tehnice excepționale de către Editura Academiei, *Dicționarul dialectului aromân* al lui T. Papahagi (fost profesor la universitatea din București) este cea mai vastă și valoroasă operă lexicografică pentru aromână, o realizare de însemnătate remarcabilă a lingvisticii din țara noastră¹. Cu multiple calități de cercetător: eminent cunoscător al idiomului său matern, aromîna; romanist și folclorist-etnograf cu lungă experiență de teren; cunoscător al limbilor balcanice (sîrba, bulgara, albaneza, greaca și turca, — din care aromîna are împrumuturi lexicale foarte numeroase și importante) —, T. P. a concentrat și prelucrat, cu dragoste pasionată și tenacitate puțin comună, materialul lexical găsit în texte, glosare, dicționare și în graiul viu al compatrioților săi, alcătuiind un adevărat „thesaurus” de proporții impozante. Prin dimensiunile și cuprinsul lui, *Dicționarul* (înregistrînd pentru prima dată multe cuvinte vechi și împrumuturi mai noi, nesemnate anterior) oglindește în toată amploarea bogăția impresionantă și varietatea lexicului popular al grupului principal balcano-roman. aromîni. Cu centrele principale în Macedonia grecească și în Pînd, dar risipită în aproape toată Peninsula Balcanică, populația aromînească — de o modestie, hărnicie și dirzenie proverbiale — și-a păstrat cu tenacitate timp de 15 secole limba romanică și etnicitatea, obiceiurile și felul de viață cu multe elemente arhaice, în condiții politice, economice și culturale din cele mai dificile și adverse: fără stat și forme de organizare culturală proprii, cu o literatură foarte modestă și lîrzie, în state și sub stăpîniri străine, fiind azi în scădere, pe cale de dispariție prin asimilare. Încununare a unei vieți de muncă perseverentă în lingvistica romînească, *Dicționarul aromîn* al lui T.P. este de acum baza documentară a oricărui studiu asupra dialectului

* Abrevieri întrebunțate în recenzie:

CDDE = I. A. Candrea — Ov. Densușianu, *Dicționarul etimologic al limbii romîne. Elementele latine*. București, 1907—1914.

DA = *Dicționarul limbii romîne*, publicat de Academia Romînă, București, I (1—2), II (1—2), 1906—1940.

DR = „Dacoromania”, Buletinul „Muzeului limbii romîne”, condus de S. Pușcariu, Cluj, I 1920—XI 1948.

EWB = S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I Lateinisches Element, Heidelberg, 1905.

ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*, București, I 1938 (ed. III 1960), II 1938 (ed. III 1961), III 1940, IV 1941.

LL = *Langue et littérature*, Academia Romînă, București. I 1940, II 1943, III 1946, IV 1948.

T.P. = Tache Papahagi.

Cuvinte: adj. = adjectiv, alb. = albanez, arom. = aromîn(esc), bulg. = bulgăresc, drom. = dacoromîn, gr. = grecesc, i.-e. = indo-european, istr. = istroromîn, lat. = latinesc, megl. = meglenit, sb. = substantiv, srb. = sîrbesc, trc. = turcesc, v. = vezi.

¹ Un început (mostră) al operei sale lexicografice-etimologice a dat în 1947 T.P., *Din dicționarul dialectului aromîn, general și etimologic*, București, 22 p.; cf. recenzia scurtă a lui R. Todoranu, DR, XI (1948), p. 282—3, cu observații interesante și utile, de care însă autorul n-a ținut seamă, — după cum se pare că n-a reținut decât prea puțin din numeroasele sugestii netipărite ce i-au făcut unii lingviști bucureșteni; acest refuz, natural, n-a contribuit la îmbunătățirea *Dicționarului aromîn*.

și populației respective, o excelentă unealtă de lucru în studiul comparativ al limbii române, pentru romanști și „balcanologi” în general. Prin amploarea și conținutul lexical și frazeologic, Cu etimologiile valabile, numeroasele sugestii și indicații, prin valoarea documentării și bogăția materialului utilizat și citat, lucrarea depășește cu mult (cantitativ și calitativ) tot ce s-a realizat până acum în acest domeniu.

Introducerea gramaticală (text paralel în limba română și franceză) semnalează unele trăsături mai de seamă ale idiomului; astfel, „o caracteristică fundamentală, mai ales pentru aromina sudică este pro te z a lui a- (acumpâr, alavdu, aravdu, armln, ascaldu, aspargu etc.)”; trebuia relevat însă că a- lipsește în unele cazuri tocmai unde există inițial, fiind etimologic: *agnella* > *neaud*, *agnellus* > *nel*, **agnelliolus* > *ml'or*, *agnicius* > *nițu*, *animalium* > *nâmal'u*, *annotinus* > *noalin*, *autumna* > *toamnă*. Niște tabele sinoptice cu declinarea și conjugarea, câteva pasaje de proză și poezie ilustrează pregnant trăsăturile arhaice și conservatismul dialectului față de alte idiomuri romanice, caracterizând totodată psihologia colectivității populare aromânești, conștiințele grele ale vieții în munții, văile și pe drumurile Balcanilor, dîrzenia și perseverența ei în cursul veacurilor. Dar asemenea indicații și fragmente (flexiune, texte etc.) nu constituie o gramatică istorică ilustrînd mai ales fonetica arominei în ansamblul limbilor romanice, în raport cu latina populară. În partea introductivă a *Dictionarului* era necesară de asemenea o schiță a dezvoltării cercetărilor asupra arominei, ca și o istorie social-politică, oricît de scurtă (măcar 2–3 pagini) a populației aromine în legătură cu ceilalți români sud-dunăreni, arătînd rolul lor economic, militar și politic în cadrul imperiului bizantin (de ex. *Vlahia Mare*), lupta comună în alianță cu bulgarii împotriva aspirrii bizantine, luptă care a culminat cu înființarea statului romîno-bulgar al Asăneștilor; rolul important mai ales economic jucat de aromîni în evul mediu și epoca modernă, atît în zonele balcanice, cît și în afară (în țările romîne, Ungaria, Austria, Turcia etc.). Pentru structura lexicală a arominei de o importanță deosebită sînt raporturile economice, sociale-politice și culturale cu popoarele balcanice, influențele cultural-lingvistice care explică conținutul ei împestrițat cu un nolan de împrumuturi, mai ales din ultimele 2–3 secole. Ca romanist de seamă, T.P. ar fi putut să dea o schiță a formării limbii și a etnogenezei aromînilor, a relațiilor dintre ei și baza romanică a zonei carpato-balcanice, — probleme ce s-ar părea că sînt tratate în niște opere anunțate (p. 1260 „T.P., *Din epoca de formațiune a limbei romîne*, manuscris”; p. 1261 „T. P., *Originea etno-geografică a Aromînilor*, manuscris”), care ar putea servi pentru studiul etnogenezei romînilor în general.

În prezenta recenzie nu pot fi analizate și epulzate toate aspectele și calitățile, materialele, aportul și originalitatea, lipsurile și erorile de amănunt, formulele și soluțiile adoptate, — unde toată lumea nu este de acord cu autorul *Dictionarului aromîn*, care observă prudent și pe bună dreptate „nici un fel de dicționar nu va fi complet și perfect vreodată. — fiind o operă statică” (p. 10). De altfel, el nu are pretenția de a fi cuprins tot materialul lexical, mai întîi pentru că „dialectul aromîn nu a fost cercetat integral la fața locului. Va fi suficient a menționa numai zona sud-pindeană dintre Tricol (Tricala) și Ianina, anume regiunea *Artulu-albu* (Aspropotamos) cu sate cural aromînești *Șcl'uneaș*, *Clinuva*, *Cornu*, *Coturi*, *Hăliki*, *Căldărî'i*, *Săracu* etc.” (p. 11). Dar nici tezaurul lexical din alte zone nu este epulzat în bibliografa lexicografică și în literatura aromînească, prin urmare nici în *Dicționarul* lui T.P.

În legătură cu economia și felul de prezentare a materialului lexical, e de observat că sistemul nu corespunde întocmi nivelului cercetării lexicografice actuale: totul este înregistrat în aceeași formă, cu caractere identice, fără a deosebi cuvîntul principal (de bază, din care se formează familia derivatele) și cele secundare (derivate), ori nuanțele fonetice, uneori simple variante grafice, care sînt extrem de numeroase și frecvente: multe vocabule reprezintă grupe

de repetări grafice ca variante ale altora². Prin asemenea înşiruire uniformă (care însă nu epulzează formele reale, existente în pronunţarea aromânească şi care ar părea că duce la un stoc „nenumărat” de cuvinte), *Dicţionarul aromân* ajunge la cifra impresionantă de 20631 titluri, care evident că nu reprezintă numărul efectiv al cuvintelor aromâneşti şi în care (deşi se fac trimiteri peste tot unde e cazul) nu e tocmai uşor a distinge principalul de secundar. Dacă s-ar reduce variantele fonetice, grafice, dubletele, — ar rămâne poate vreo 10 000 de cuvinte reprezentând tezaurul lexical popular al arominei. Dar un dicţionar etimologic are obligaţia să grupeze după criterii cuvintele ce pot fi înşirate integral în ordine alfabetică, dar marcând prin caractere tipografice, prin numerotare şi semne clare cele două grupe: a) cuvinte de bază, b) derivate, precum şi variantele fonetice ori grafice; aceasta, cum au făcut la 1907 Candrea şi Densusianu, marcând cu litere capitale cuvintele principale, de bază, care formează familia etimologică (de ex. CDDE nr. 553 FAŞĂ, 554 făşa, 555 înlăşa etc.). Asemenea principiu de grafie (ce ţine de buna metodă lexicografică) nu este avut în vedere de T.P. care însă din când în când dă unele cuvinte (la întâmplare, fără explicaţii) nu cu aldine capitale, ci cu minuscule (de ex. p. 66 AGURLIU, Augustu, AGZOTE, p. 104 AN-DREILEA, Andreiaşu, ANDREPT, p. 552, 922 etc.).

Alt aspect negativ în documentare şi mai ales la stabilirea etimologiei este neutilizarea integrală a formelor din toate dialectele româneşti (adică inclusiv megl. şi istr., pe care nu se poate presupune că autorul nu le-ar cunoaşte), mai ales la fondul lexical romanic şi la cel preroman (autohton).

Observaţiile de mai jos (limitate la strictul necesar, pentru îndreptarea erorilor şi ameliorarea lucrării) se referă — în afară de câteva detalii privind elementul slav şi împrumuturi mai recente³ — numai la etimologia materialului lexical ereditat (latin şi autohton) unde s-au produs mai frecvent confuzii şi unde nu totul apare clar şi ordonat în grandioasa operă lexicografică a lui T. P., necorespunzând adică integral dezideratului „un dicţionar general şi etimologic trebuie să fie o cît mai completă expresie a limbii, a graiului căreia îi este consacrat” (p. 17). Dacă în general elementele „balcanice” intrate mai recent în aromână (greceşti, turceşti, albaneze, bulgare etc.) apar în covârşitoare majoritate cu indicarea justă a obârşiei lor, în schimb felul cum sînt prezentate şi explicate cele din pătura arhaică, romanică şi mai ales preromană (autohtonă) lasă de dorit în unele privinţe. Pentru elementele romanice, T.P. adoptă în majoritatea cazurilor etimologiile corecte, evidente propuse anterior sau formulează altele noi, sugestive şi valabile; alteori însă nu depăşeşte rutina, acceptînd prea uşor, fără control personal (oricînd posibil şi necesar) formule „romanice” învechite, neverosimile, evident eronate (care nu pot explica termenii respectivi din cauză că majoritatea lor nu sînt romanici, ci autohtoni, ori din slavă, greacă etc.); în alte cazuri nu recunoaşte etimonul realmente latin. În privinţa elementelor autohtone (cîteva comune cu albaneza)⁴, autorul nu ia atitudine, nu face măcar o aluzie în cuprinsul operei sale lexicografice-etimologice, ca despre ceva inexistent: la fel ca mulţi

² De ex. p. 56 *adărare*, *adărul*, *adărămintu* = p. 58 *adrare*, *adral*, *adărăminte*; p. 91 *ambătrulare*, -at -*ambatrulăduz*; p. 102 *ancrligat* = *ncrligat*; p. 111 *ankidicare* = *nkidicare*; p. 584—589 varianta *in-, n-, an-*; p. 672—6 cuvintele începînd cu *mb-*, 703—6 *mp-*, 735—742 *nc-*, 742—7 *nd-*, 749—750 *nf-*, 750—757 *ng-*, variantele cu *a-* şi fără *a-* etc., care majoritatea sînt grafii nuanţate; la acestea se adaugă multe onomatopel, ethnica etc.

³ La care puţine putem adăuga, cuvinte cu caracter local ori secundar, forme noi, necunoscute sau omise de T.P. Semnalăm cîteva elemente înregistrate ocazional de la intelectuali aromâni în anchetarea pentru repertoriul cuvintelor preromane din limba română (prof. Ioan Caranica, originar din Dollani-Verla, fost profesor la liceul românesc din Bitolla, apoi la Turda; dr. N. Galani, medic în Sighişoara, originar din Aminciu-Pind).

⁴ Despre raporturile limbii române cu albaneza, cf. mai în urmă: „Cercetări de lingvistică”, VII (1962), p. 107—127. (= *Revue de Linguistique*, VII (1963), 2).

filologi și romaniști din generația sa și din „școala O. Densusianu”, T.P. a rămas (în chip consecvent) refractar la însăși ideea existenței unor asemenea elemente, care însă au fost mai de mult postulate, identificate și unele chiar dovedite (Kopitar, Miklosich, Hasdeu, Philippide, Capidan, Pușcariu, Pascu, Rosetti ș.a.), verificate în bună măsură de cercetarea și experiența din ultimele două decenii, cu rezultate concrete. Sînt vreo 100 de cuvinte în aromînă (aproape toate existente în drom.), care deși nu sînt încă integral și definitiv identificate, elucidate etimologic, reprezintă totuși o realitate incontestabilă: termeni lexicali arhaici cu valoare lingvistică și semnificație istorică mult mai mare decît cîteva sute sau mii de turcisme și grecisme recente (de proveniență și cronologie ce nu formează nici o problemă lingvistică sau istorică, rostul lor fiind evident pentru toată lumea). Cramponat pe vechile poziții, este firesc ca autorul să nu urmărească problemele de romanistică și de comparativă indo-europeană ce pot soluționa în chip corect, pozitiv elementul autohton, adică acele cuvinte străvechi aromînești din care pe multe T.P. (după alții) le-a clasificat greșit ca „latine” ori le-a marcat cu „<?”. Dar prin utilizarea judicioasă a bibliografiei romînești din ultimele decenii puteau fi indicate elemente și soluții cu rezultate parțiale sigure ori măcar probabile, privind acest capitol arhaic de mare importanță lingvistică și istorică al lexicului romînesc. Ignorarea ultimelor cercetări și a bibliografiei romînești de după 1944 a prilejuit unele erori și lipsuri mai ales privind etimologia în *Dicționarul aromîn*, care în unele locuri se dovedește a nu fi pe deplin „general și etimologic”⁶.

Lexicul și etimologia. Repertoriul lexical dă la fiecare cuvînt semnificația (corespondentul) în romînește și în franceză, cu bune exemplificări de expresii ori propoziții (traduse integral în drom.); urmează citate, trimiteri pentru analogii ori dublete; la sfîrșit etimologia ori indicații de acest fel. În ordinea paginii (cifră *cursivă*) dăm observațiile și rectificările mai de seamă necesare (unele privesc amănunte și inadvertențe) la *Dicționarul aromîn*.

Pagina 50 „*abur* e același cu drom. *abur*. <?”. Trebuie menționat alb. *avull*, ca atare termen autohton, preroman în romînă și albaneză. — *51–52* „*acățu*, acățu, agățu. <lat. **accaptiare*”. Derivat romîn comun din *cață* „(bîță în) cîrlig(ată)”, existent în drom., neatestat în arom. — *56*, „*adar* dura, face; în LL I 95–100 se propune rădăcina tragică **derd*”, și mai discutabilă. <?”. Există și în megl. *dar*, *darari* „a face”; etimologia lui Capidan, LL I p. 95–100 i.-e. **derd* „a face” poate să fie „mai discutabilă” pentru T.P., dar cuvîntul e preroman, dacă nu din **derd*, eventual din i.-e. **dhē-l* (slav *dělo* etc.), unul din puținele cuvinte existente numai în dial. sudice, lipsă în drom. — *57* „*adil*’os duos, tendre. <lat. **doliosus*?”. E mai curînd derivat din verbul *adil’u* „respira”, scos de T.P. (după alții) din lat. *ad-iliare*, neverosimil, cuvîntul fiind preroman, drom. *adiia*. — *70* (addendum) *agrupore* „mistreț”. — *81* „*aleapld* lepăda; < lat. *lapidare*”, legătură fictivă, cuvîntul e preroman, i.-e. **lep* „a coji, despică”. — *83* „*alîn* urca, monter; <?”, poate fi preroman, eventual rad. i.-e. **er* „a pune în mișcare, a ridica”. — *85* (add.) *alsu* „zgărdă”, din care (?) *alsidhă* „lanț”. — *90* „*ambalr* înșira, lat. **imbajulare* (CDDE)”, nu e latin, ci autohton, derivat din *baier*. — „*ambatrulea*, *ambatur*—*ampalur* galop”, înseamnă și „bulestru”. — *94*

⁶ Deși citează izolat lucrări apărute în 1959 (p. 1255), 1960 (p. 1258), 1961 (p. 1263) și chiar 1962 (p. 650), T.P. ignorează majoritatea bibliografiei privitoare la studiul elementului autohton, din ultimele două decenii; astfel, nu are în vedere lexicul preroman „albano-romîn” (zis „balcanic”), studiat de Al. Rosetti, ILR II, după cum se dispensează de alte materiale; citează (p. 1255) „DR, I (1920) — X (1948)”, dar nu utilizează nicăieri ultimul volum al DR (care este XI, 1948), unde (p. 148–183, 218–229), ca și în *Anuarul Muzeului etnografic*, Cluj, 1957–8, p. 140–151 se află observații și etimologii pentru cîteva cuvinte romînești prezente și în aromînă, mai ales termeni pastorali (ca *străghială*, *mlnz*, *oăluu*; *ardă* etc.). Interpretarea etimologică-istorică dată unor asemenea elemente nu este deloc indiferentă pentru istoria limbii și pentru problema etnogenezei, atît la „dacoromîni”, cît și la romîni din Peninsula Balcanică.

„amînă întîrzie, ajourner. <?'' e formație romînă comună din *ml(i)ne* (Șăineanu), eventual lat. pop. **ad-mane*. — 104 „*andop* îndopa; cf. drom. *îndopa*. <?''; sb. *dop* (îlpsă în arom.) e romîn comun, prelatin. — „*andreaud*; undrea, carrelet, grosse aiguille; v. *undreaud*; < trec. *euiendéré* aiguillon pour piquer les boeufs"; la p. 1085 varianta „*undreaud* < lat. **endrella* < *ѣвѣрѣ* cheville de bois, v. *andreaud*". Nicluna din formule n-are valoare, cuvîntul (drom., arom., megl.) fiind preroman, i.-e. **u(e)ndh-r* „a învîrți, (ră)suci, împleti". — 107 „*angănescu* respîra gemînd, *ancănescu*, *ncănescu*, *ngănescu*. <?''; variante ale aceluiași *angîtare*, pentru care etimonul latin e cunoscut *in-gannare* (CDDE nr. 861). — 117 „*apătos* apos. < *apă* (sau **aqualosus*?)". Este formație romînească, nu lat., „*aquatosus*", inutil și imposibil. — 123 „*apue* apuca (**puc*, *aucupare*). <?'' nu pare a fi latin ci preroman, eventual i.-e. **ap*-(?). — 126 „*aradzîm* rezema, <?'' e cuvînt preroman, i.-e. **reg-em* „a îndrepta, sprijini, susține, rezema" (*Limba traco-dacilor*, 1959, p. 129). — 128 „*arăt* arăta. montrer; DR IV 379 < lat. (**ad*)*relare*; GS III 423—9 lat. *ad-reiterare*. <?'' Etimonul real (drom., arom., istr.) e lat. **elatare*. din adj. *elatus*, -a, -um „ridicat, înălțat, descoperit (etc.)" (DR, XI 1948, p. 221). — „*aravdu* răbda (*rabdos*, **rabidare*, *rabidus*) <?''; evident preroman, i.-e. **orbho-*, **robh-* „îlpsit de ceva, împilat, chinuit, muncit" (*Limba tr.-dac.*, p. 129). — 130 „*aradzîm* plai, pied d'une montagne exposé au soleil, cf. alb. *rrëzîm* precipizio. <?'' Aici „?'' e inutil, cuvîntul arom. fiind împrumutat din albaneză. — 136 „*arêlor* urcioi, orgelet, v. *ulcioi*. < lat. *hordeolus*", iar varianta *ulcioi* e derivat (p. 1081) din **hordiceolus*, — ambele neverosimile; cuvîntul e preroman. — 141 „*aripă* < (lat. **alipa* < *alapa*?)"; etimologia latină e sigură. — 144 „*arîndză* rînză, gésier, pré-sure. <?''; se cunoaște varianta *rîndză*; existent în istr. *rânză*, *rânze*; nu e din albaneză, ori din greacă ci preroman. — (add.) *arișor* „părău". — 152 „*aruo* arunca. < lat. *eruncare*", nu e latin, ci preroman, i.-e. **ereu-c-* „a pune în mișcare, a mișca". — 156 „*arungaelu* rîncaci. < lat. **ramicus* (cf. *ramicosus* hernieux) + -*aciui*". Dar cuvîntul (megl. *runcalș* „cal castrat pe jumătate", *rânceaș*, *rângaș*) are la bază o temă **runc-* latină, eventual preromană (DR, XI p. 227). — 161 „*ascapîr* scăpăra, esca + *pyrare*, *es* + *capîrare*. <?''; la p. 936 „*scapîr* < lat. *excrepulo*". Asemenea etyma nu se pot lua în seamă, verbul (megl. *scapîr*, *scapîrari*) e preroman, identic cu alb. *skrep* „a scăpăra; fulgeră". — 181 „*aveare* avere, fortune, richesse" înseamnă și „zestre, dot".

P. 189 „*baciu* baci, maître berger, fromager. <?''; existînd și în megl. *baciu*, *bașol'd* „stînă", cuvîntul e romîn comun, foarte probabil preroman. — „*bag* băga (cu multe sensuri și nuanțe). <?''; megl. *bag*; element autohton, eventual din i.-e. **bhag-* „a împărți, a da ca parte"(?). — 190 „*băîr* baier, cordon, lien, collier. < lat. *bajulus*"; de adăugat forma fărșer. *bajor* (DR, VI p. 24); megl. *băîr*, *baydr*, istr. *băiere*; dar „lat. *bajulus*" nu e de admis, cuvîntul fiind preroman, i.-e. **ueg-elo-* „legătură, fir, ață (etc.)". — „*balligă*. <?''; termen pastoral (drom., arom., megl., istr.), evident preroman, poate comun cu albaneza. — 191 „*bal'iu* breaz, — *baliolus* presupune existența unui **baleus*", element slav. — „*blaiă*, v. *blaiă*. <?'' Romîn comun (drom., arom., megl., istr.), cuvîntul e preroman; forma slavă corespunzătoare e *blato*, împrumutat în arom. *blatâ*. — 193 „*bardzu* bălan, pestriț, blond filasse et bariolê; v. *barză*; e același cu drom. *barză* cicogne, cf. alb. *bardhë* bianco. <?'' — Trebuie menționat în primul rînd grupa drom. *barz* (*bardzu*) „sur, cenușiu cu pene albe și negre; alburliu; vinăit", *bârzan*, *bârzuică*, *barzoș* etc., megl. *bardză*, *rușubardză*, — element preroman, înrudit cu alb. *bardh-*; i.-e. **bhereg-* — „alb, sclipitor"; *barză* „cocostrec" e formație specific drom., de la adj. *barz*. — „*bare*, *bări*, *barim* cel puțin. < trec. *bary*, *barim*". În drom. e curent *bărem*. — „*bassă* lînă. <?''; romîn comun (drom., arom., megl.), evident preroman, existent și în albaneză. — 213 (add.) *blitâ* „burtă". — „*blană* blană, cf. alb. *blanë* midollo dell'albero; drom. *blană*. <?'' E împrumut vechi, slav. *blană* „piele". — 217 „*brad* sabin; cf. și drom. *brad*, alb. *breth*. <?'' Termenul (megl. *brad*, *brădet*) e preroman, comun cu albaneza. — 218 „*brîn* brîu. <?'' General în romînă (megl. *brîn*, istr. *brâp*), cuvîntul a fost recunoscut de mult ca preroman

(**brenu-*), comun cu albaneza (*bres, brezi*). — (add.) *brindus* = brîndușă, în antropon. *Brîndus* (Capidan, *Arominii*, p. 210). — „*brîndză* fromage, e același cu drom. *brînză* (GrS I 67–71). < ?”; megl. *bronză*; element sigur preroman, etimologie echivocă. — 219 „*brostu, broștu* brusur. < vsl. *brošti*, bulg. *broždu* purpura, garance”. În romînă, cuvîntul nu e slav, ci preroman. — 223 „*bœur*, bucura. < alb. *bukurônj* abbellire; *bucuril’e* bucurie < alb. *bukurî* bellezza”. Împrumutarea din albaneză este imposibilă chiar și din cauza semantismului; în romînă e străvechi (megl. *bucur, bucueros, zăbucur, bucuril’ă*), comun cu albaneza; etimologia i.-e. încă neidentificată. — 224 „*budză* < ?”, romîn comun, existent în albaneză, deci preroman.

P. 238 „*caîr* caier. < lat. **cajulus* (lat. *caja*)”. E romîn comun (megl. *cair, caîr, istr. caier*), prelatin, baza i.-e. **kage-lo-*, cîrlig, par, țărș”. — 255 „*căclulă, căciudă*; cf. alb. *kaçullë* beretto și drom. *căciuld’*. Romîn comun (megl. *căciuldă, căciudă*), preroman, i.-e. **kad-s-*, „acoperitoare (de cap)”. — 271 „*căpușe*, același cu drom. *căpușă*; cf. alb. *këpușë* zecca. < ?”. De adăugat varianta arom. *clpușă*; megl. *căpușă*; evident preroman, comun cu albaneza. — „*căpută* empeigne. < drom. *căpută?*. < ?”. Inutile semne de întrebare, fiind cuvînt ereditat în arom.. derivat *căputarea, căputal*, existent și în alb. *këputsë* papuc, scarpa, *kputsë, kput*, ca atare preroman, i.-e. *(s)kep- „a acoperi, înveli”. — 283 „*cătun* cătun, hameau. Cf. megl. *cătun*, alb. *katunt* villaggio, < iranic *kal(a)*. < ?”. Romîn comun (istr. *cătun*), foarte probabil preroman, i.-e. **kal-*. — 289 „*cîrdu* rude; parenté, proches. < ?”, pare să fie identic cu drom. *clrd*, slav (srb. *krd* etc.). — 290 „*cîrlig* cață, cîrlig; *cîrliglu* e un instrument nedespărțit al păstorilor, simbolul păstoritului. Densusianu îl derivă din trec.-tatarul *kyrlagan*. < ?”. Denaturare a semantismului actual și a etimologiei cuvîntului, romîn comun (megl. *cărlig*), preroman, temă **kar-l-ic-*, i.-e. **ker-* „a încovoia, îndoi, înstrîmba”. — 299 „*el’ioagă, gl’ioagă*; cf. drom. *ghioagă* și alb. *kl’okë*”. Comun cu albaneza, bază i.-e. **glog-*, **gel-* „rotund, sferic, măciucă”. — 303 „*ebăll* copil, enfant. < blg. *kópil* enfant trouvé”. 305 „*căpil* bastard blg. *kópil* batărd”. Romîn comun, dar nu împrumut din bulgară, ci probabil romanic (eventual *pupillus?*). — 312 „*eripltor, călpilor* clrpător. < lat. *cooperatorium* (DA,s.v.). < ?”. Întrebarea e de prisos cuvîntul fiind evident latin popular, ereditat în ambele dialecte romîne, fie din *coopertorium*, fie din **crepatorium* (EWR nr. 375). — 321 „*eulbair, cuibăr, v. cuib* și *curbaiu*. < ?”, cuvintele aparțin la *cuib*, lat. **cubium*, fără „?”. — 328 „*eumnat* < lat. *connatus*”, e *cognatus* (eroare tipogr.? cf. p. 1156). — 331 „*eun’e, cund* leagăn. < xouvn leagăn”; dar e din lat. *cuna* (EWR 446). — „*eupaelu* copac; cf. și alb. *kopačë* troncon”. General romînesc (drom., arom., megl. *cupašë cupăšolnic*, istr. *copaš tufa*), preroman, comun cu albaneza. — 339 „*eurmu* curnia. < lat. **cornare*. < xóρμος morceau (de bois)”. Romîn comun (megl. *curm* încetez, întrecup, desprind de ceva), preroman. La derivatele aromîne de adăugat *curmoare* „încetare, oboseală”. — 340 „*eurpan*, curpin curpen, cf. alb. *kulp, kulpërë, kûrpul’*. Romîn comun (megl. *curpân*), preroman, existent în albaneză, i.-e. **kuerp-* „a se învîrți, (ră)suci”. — 343 „*eustă* spori, avâncer, prospérer. < lat. *constare*”; există și în drom. *custa* „a ține, a trăi, a viețui” (DA: DR I p. 308, X 354–5, 361).

P. 349 „*ceafă* ceafă; sinonim *zvercă*. Cuvînt suspect; v. *keafă*”; la p. 595 „*keafă* ceafă < alb. *qafë*”; eventual turcesc(?). — 358 „*cloarele* cloarec; și trec. *lcharyq* espèce de chaussure légère. < ?”; originea turco-bulgară a cuvîntului romînesc este evidentă.

P. 373 „*đabol’ea* prostănac, *tabol’ea*; < ?”. Pare a fi slav *debel-* „gros, grosolan”. — 375–6 „*dașu* drag, cher, chéri, — cu sensul „miel”, *dașu* în megl. și drom. (Muscel). < alb. *daš* arlete, montone”. — Sensul de bază al lui *dașu* în arom. este „miel” (DR, II p. 527), ca și în megl. și drom.; preroman, comun cu albaneza (*daš* berbec). — 379 „*dărlim* dărlima, dumica. < lat. „*deramare*”. Nu e latin, ci preroman, comun cu albaneza, *dërmon* „stîrze herab, zersprege (etc.)”, i.-e. **der-am-* „a despica, sparge”. — 402 „*dișcîntă, pl. dișcîntădz* cîntător. < ?”. Apartîine evident la *dișcîntă* < lat. *dis-cantare* (p. 394). — 432 „*dăzăr* zer, petit lait. < ?”. General

romînesc (drom., arom., megl. *zdr*, *zqr*, istr. *zer*), exclusiv în romînă, autohton preroman, posibil i.-e. **dher-*, „lichid turbure, zaț, rest”.

P. 454 „*feamin* feminin; ingenios, *feamină* femei; v. *heamin*, *theamin*”. Trebuie menționat corespondentul popular drom. *famen* (*famân*) și megl. *femin*.

P. 486 „*gardu* gard, — cf. alb. *garth* siepe, vsl. *gradū* murus”. General romînesc (megl., istr. *gard*), prelatin, comun cu albaneza, înrudit cu cel slav. — 489 „*gălbendză* gălbază. < alb. *gëlbazë*”. Preroman, bază i.-e. **guel-bh-*, „durere, boală; moarte”. — 491 „*gărgălan* gtlej, blg. *grūkianū*”. Putea fi menționată forma *grīlan* în *mafu* di *grīlan* „beregată”. — 499 „*grease*, *greasă* gresie; cf. alb. *gërrëšë*”. Dar cuvîntul romîn (istr. *gresă*) nu poate fi împrumutat din albaneză, e comun cu aceasta, autohton. — 503 „*groapă* groapă, cf. alb. *gropë*”. General romînesc, în toate dialectele (megl. *groapă*, istr. *gropă*), e preroman, comun cu albaneza. — „*grumadzu* grumas, cf. alb. *grumās*, *gurmās*”. De adăugat varianta arom. *gurmaț* în *piț gurmaț* „beregată”; evident autohton, preroman, comun cu albaneza, bază i.-e. **gwer-m-*, „a înghiți, gtlej”. — 504 „*gruñlu* bărbie. < lat. **grunnium*”. Cuvîntul arom. trebuie alăturat mai curînd la drom. *gruiu*, var. *gruii(u)* „ridicătură, bot de deal”, i.-e. **gwer-*, „munte, ridicătură”. — 505 „*gudur*, *gudur* rescu *gudura*. Cf. drom. *gudura* și alb. *gudulls*”. Numai arom. și drom.; preroman, la rad. i.-e. **guhēdh-*, „a ruga, cere; a rîvni, dori”, la care nu poate aparține verbul albanez citat. — 508 (add.) *gurmadz* și *grumaț*, variante ale lui *grumadzu*. — 509 „*gușe* gît. < lat. gallic *geusiae*”. E mai curînd element preroman în romînă (drom., megl., istr.) și în albaneză.

P. 522 „*yedzăre* și *yedzură*, *dzôyiur*, *vizur*; e același cu drom. *viezure*; cf. alb. *vidhëzë* castoro și *viedhulë*”; la p. 1161 „*vizur* < ?”. Cuvînt autohton romîn, comun cu albaneza, i.-e. **ueg’hu-*, sens primar „cărător, hoț (de grîne)”. — 523 la *yërnu* vierme, de adăugat *yermu* di cas „strepede”.

P. 534 „*glône* flăcău, *brav*”, trebuie menționat echivalentul drom. *jûne*, ca și megl. *juni*, istr. *žure*. — 537 „*glumitate* jumătate < alb. *gjmës* + lat. *dimidieta/em*” — este un artificiu filologic albano-romîn (confectionat de Densusianu). inacceptabil fonetic și istoric.

P. 556 „*hlma* jos, DR V 474–5 gr. *χῆμα*. < lat. *imus*” nu poate fi latin, ci e grecesc.

P. 623 „*leagăn* legăna, berce; < lat. **leviginare* (CDDE); **lig+anare* (DR, III 512), **liginare*”, arhetipuri latine inadmisibile; verb *legăna* vine de la sb. *leagăn* (drom., arom., megl., istr.), preroman, i.-e. **legh-*, „a sta culcat, culcuș, pat”. — 643 „*luntre* luntre, barque. < alb. *lündrë* barca”. Dar în arom., ca și în drom. *luntre* este direct lat. *lunter* (CDDE 1027). — „*luñină* lumină, lumiere; REW 5161 < lat. *lumen*; CDDE 1016 < lat. **luminina*”. Acest arhetip lat. pop. al lui CDDE nu e verosimil; *lumină*, *luñină*, vine dintr-un **lumina*, iar *lume* din *lume(n)* — cu pierderea timpurie a lui *-n*.

P. 650 „*mădzăre* mazăre. Eronat Rosetti, ILR II p. 116. < ?”. E autohton, identic cu alb. *modhullë*. — 652 „*mal* mal; v. *meal* și sinonimul *mazdă*”. Cuvînt autohton (istr. *māl*), de mult recunoscut ca atare, comun cu albaneza. — 656 „*mare* mare, grand, gros, âgé, < lat. *mas*, *marem*”. Veche etimologie populară, fără valoare. Cuvîntul e general în romînă (megl. *mari*, *lmáros*, istr. *māre*), autohton tracice, i.-e. **mē-*, **mō-r* (D. Decev, *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952, p. 77). — 660 „*măceșu*, *măceș*, sorte de néflier. < ?”. Foarte probabil preroman, bază i.-e. **make(n)s-*, rudă cu slav. *mac*, gr. *μάκων*. — (add.) *măzeruică*, „cicer silvestre” (Pascu, *Sufitae*, p. 230), derivat de la *ma(d)zăre*. — 662 „*mălireasă* mireasă. < ?”. Este feminin. Iui *mire* atestat numai în dial. drom., element preroman, i.-e. **merio-*, „om tînăr”. — 665 „*mărat* nefericit (< lat. *male habitus*, ori gr. *μέλας* + *af*)”. În drom. avem *măral*, var. *mărac*, alb. *mërës* „nenorocit; misero”. Preroman, poate i.-e. **mer-*, „a plsa, a prăpădi”. — 666 „*măreac* faurt; v. *mīrcal*”. Preroman, atestat numai în dial. arom., i.-e. **merē-*, „a închegea, coagula”. — 669 „*mărună* voal; tresses d’une femme fixées autour de sa tête. Ca și *giup* și *jûncu*, *mărună* aparține

trecutului, iar sensurile lui rămân cel puțin umbrite. Cuvîntul este același cu drom. *munud* „murudă (< lat. **molo*, -*onem* < *mola*)”. Preroman, atestat numai în arom. și drom., sens primar „cunună, panglică, legătoare”, i.-e. **mer-* „a împleti, lega; șnur, sfoară, colan, la”, — 678 (add.) *meleu melçili* (Mihăileanu), cf. *smelangiu*. — 679 „*metură* mătură. < lat. **metula*, ori lat. *betul*(*l*)*a* + slav *mella*”. Ambele formule sînt inadmisibile; general în romînă (arom. și forma *metora*, megl. *mêtură*, istr. *meture*), e înrudit cu alb. *nêtulî*; la bază stă i.-e. **metula*, din care și cel slav; nu poate fi vorba de împrumutare, indiferent în ce sens, între grupele rom., alb. și slav — 696 „*mindzu* mînz < ?”. Romîn comun (megl. *môndz*, *mânz*), alb. *mês*; preroman, eventual i.-e. **mand-*. — 709 „*mulnă* moină, temps mou. Pentru drom. *moină* cf. DR III p. 514. < ?”. Este împrumut comun din slavă (Șăineanu). — 715 „*murgu* murg; v. *amurgu*, gr. *μοῦρρυος*, alb. *murgu*, -*gë*”. Există și în megl. (*murg*, *murgaf*), comun cu albaneza și preroman, eventual i.-e. **mereg-*. — 719 „*mușeat* frumos; lat. **musceus* < gr. *μουσάω* (Densusianu), ori lat. *(*in*)-*formosia-tus*”, formule fără valoare; cuvîntul (drom., arom., megl. și istr.) pare a fi preroman, deși o etimologie nu se poate da deocamdată.

P. 726 „*naie* corable, naie. < ?”. Aici „?” e rău plasat, drom. și arom. fiind descendent din lat. *navem* (EWR 1149). — 732 „*năpirtleă* năpirtă. < alb. *nepërke*”. Există megl. *năproleă*, *noproleă*, dar nu împrumutat din albaneză, ci comun cu aceasta, preroman. — 748 „*ne-tot* netot, niais, sot. < ?”. Nu era nevoie de „?”, fiind clar că vine din *ne* + *tot*. — 799 „*nîrlu* albastru, nu pare a fi strein de drom. *mieriu*, *mîriiu* albastrui, DR V 406–9”. Cuvintele arom. (cf. și deriv. *nîriuală* albastră mai deschisă, DR IV 303, 350) și drom. sînt identice, temă **meru-* i.-e. **mel-* „culoare (mai ales întunecată)”. — „*nîșeu*, -*are*, -*at* mișca. < ?”. Există și megl. *mișca*, *zămîșcu*, element autohton, bază **mił-s-*, i.-e. **mei-l(h)-*, *mei-* „a schimba”.

P. 832 „*păstal'e* fasole verde, teacă; *pistal'e*, *spătal'e*. < ?”. Identic cu drom. *păstale*, *păstare* și cu alb. *piștai'e*, *biștaje*; element preroman, eventual i.-e. **pes-tal-*. — *păstredzu* păstra < blg. *pastrija*”. Rom. *păstra* (megl. *păstres*) nu poate fi luat din blg., căci acolo e din romînă (DR, III, p. 141, 233); element preroman, i.-e. **pas-tr-* „a păzi, paște vitele”(?). — 834 „*pătul'lu* țare, *pitul'iu*. < ?”. Inseparabil de drom. *pătul*, pare a fi lat. (*patibulum*, Candrea). — 836 „*pedestru* pedestru. < ital. *pedestro*”; în drom. este și ereditar cu sensul „schilod, slăbănog etc.” (EWR 1297). — (add.) *pelecan*, variantă a lui *pilican* (p. 843). — 839 „*petar*, *péture* foaie de plăcintă, EWR 1286; CDDE 1358 < lat. **pitula*”; trebuie explicat prin drom. *pătură*, identic (CDDE etc.). — 855 (add.) *plî grumaș* „beregată”. — 857 „*plină* plină, jusque. < ?”. Este lat. *paenes* (EWR 1319 *paene* + *ad.*) — „*plîndză* plînză, loile; < lat. **pandia* < *pandere* étendre”. Formula nu e valabilă, cuvîntul (drom., arom., megl., istr.) e preroman, i.-e. **pan-* „șesătură”, sau *(*s*)*pen-d-*. — 876 (add.) *premușat*, compus al lui *mușat*. — 886 (add.) *prunetu*, *prucul*, pl. *prunçili* ar fi echivalentul (înregistrat de Mihăileanu) al lui *prunc* din drom. — 892 „*pul'eană* loc viran, endroit qui n'est pas clôturé. < vsl. blg. *poljana*, campus, clairière, plateau”. Trebuie menționat echivalentul drom. *poiană*. — 901 „*pușin* puțin, cf. lat. **putin(n)um* < *pulus* (*pusus*) petit garçon”, cf. EWR 1418.

P. 907 (add.) *rîndză*, variantă a lui *arîndză*. — 910 „*rug* rug, bucher. < ?”. E lat. *rogus* (Șăineanu, Candrea). — „*rublu*, roibă, garance, sinonim *arizare*. < lat. *rubeus* (cf. *rubia* garnier, plante à teinture)”. Din același lat. *rubeus* e derivat *aroiu* roib (p. 149) fără a se explica relația între cele două produse aromînești.

P. 916 „*sat* sat, village, sinonim *hoard*; azi cuvîntul e necunoscut. < ?”. Este varianta alterată (ca și drom.) a lui *fsal*, pl. *fsale* (p. 474) din lat. *fossatum*; din gr.-ital. este arom. *fusdte* „tranșee” (p. 482). — 919 „*samar* samar. < lat. *sagmarium*”. Este blg. sau gr. — 921 „*săpune* săpun, cf. și gr. *σάπων*. < lat. *sapo*, -*onem*”. Dar mai probabil e în drom. și arom. împrumut din greacă, nu direct din lat. — 925 „*scal'lu* scal, chardon (< srb. *čkali* Distel), cf. și megl. *scali*. Vitalitatea lui în domeniul romînesc presupune un lat. **scaliu*”. Dar oricîtă vitalitate ar avea, arhetipul străromîn nu poate fi lat., ci e slav. — 926 *scaplr*, vezi *ascapir*. — 931 „*scol*,

ascol scula < lat. *excubulare* (cf. *cubare* dormir)". General românesc (megl. *scol.*, istr. *scolu*), verbul nu e latin, ci comun cu albaneza, *škul*, *lškul* „reisse aus”, *škul'em* „ziehen von einem Orte fort; andar di corpo”, *žguļē* „sradicare, trapiantarsi, emigrare”; prelatin **scublare*, i.-e. **skeub-l-* „a arunca, împinge”. — 933 „*serum* scrum, cf. alb. *škrump* (și tre. *qouroum* suie)”. Cuvîntul (megl. *serum*) e comun cu albaneza, i.-e. **ker-* „a arde, a fi aprins”. — 940 (add.) *sfirmă* „sparge” (Zagorion, ca variantă a lui *farmu* (p. 449), *sirmă*, *sirmu* (p. 957). — 942 „*sglir* zgliria. Pentru drom. *zgliria* s-au propus: < lat. *excariare* < *caries* pourriture și **excaberare* < *scaber* rude, Apre”. Elymonul verbului românesc (megl. *sgair*, *zgaierari* gratter), preroman, e **scuriare*, i.-e. **sker-* „a tăia”. — 955 „*simburi* simbure, v. *sûmbur* și alb. *thump*”. General în română (megl. *symburi*, istr. *sâmbur*), cuvîntul e preroman și echivalent cu alb. *thûmbullë* „nasture, nod, măciuc”, *thumull* etc.; etimologia i.-e. neclară. — 956 „*sindzeană* floarea *galium mollugo*, fleur de saint-Jean (< lat. *sanctus Jeannis* (sic) < *sanctus Ioannus*, drom. *Sinziene*”. În elymonul lui *Staziene* (sărbătoare; din care numele plantei) este inclus și apelativul *dies* < *sanctus dies Ioannis*. — 957 „*sirmă* fărmă, cf. alb. *thërrime* minuzzolino di pane”; „*sirmu* a da oile la porneală, éparpiller les moutons. cf. și alb. *thërrmonj* tritare, sminuzzare”. Sb. *sirmă* (din care verb *sirmu* cu sens primar „a sfărîma”) este identică cu drom. *fărmă* și cu formele albaneze *thërrim-therm-*; preroman i.-e. **k'er-* „a vătăma, a sparge, (s)fărîma”. — 961 (add.) *smélanglu* (zmelangiu) „melc” (Zagorion). — 963 „*soldzu* solz, écaille de poisson. < ?”. E v. slav *sluzŭ*. — 967 „*spinglu* spînz. Cf. alb. *špendrë* specie de erba. < ?”. Cuvîntul există în megl. *spîngu*, *sprengiu*; corespondentul alb. este *spëndër*, *spëndel* elleboro, *spenër* etc.; autohton; etimologia neidentificată încă. — 974 „*stirpu* sterp, sterile < lat. **ex-stirpus*; lat. **ster(i)pus* στέρπος sterile”. Există și în megl. (*sterp*), mai probabil preroman (i.-e. **ster-*, **ster-p-*), împrutit cu lat. *sterilis*, gr. στειρά. — 979 „*străgl* entă străghiată, fromage frais qui n'est pas filtré de son petit-lait; < lat. *stragulata* (Densusianu), lac *strangulatum*; **extracoagulata*. < ?”. De citat și varianta arom. *strigl'ală* (Dalamatra), megl. *strigl'al(ă)*. Etimologia reală **stregl-ata*, rad. i.-e. **ster-*, „lucru tare, întărit, consistent” (DR. XI 1948, p. 165—170); evident preroman, traco-dacic. — 981 „*strieătoare* strecurătoare. < lat. **stercoratoria*”, este o falsă reconstituire latinistă sugerată de pseudo-etimologia (ce nu aparține lui T.P.) din *stercor-*, „*strieor* stercura < lat. **stercorare* (sau **extracolare*)”. Prima formulă „*stercorare*” (Giuglea) trebuie respinsă categoric, fiind o interpretare semantică tocmai pe dos a verbului românesc *strecura* (în care noțiunea de bază este „a filtra, a trece un lichid prin sită, ciur, a curăți”, iar *stercorare* e „a murdări”); rămîne singura valabilă etimologia latină din arhetipul cu asterisc al lui *colare*: **extracolare*. — 983 (add.) *strigl'ată*, variantă a lui *străgl'ială*. — 984 „*strungă* strungă < στρουγγα enclos; parc de moutons”. Derivarea din greacă în română nu e de luat în seamă, știut fiind de mult că împrumutarea s-a făcut tocmai în sens invers. Cuvîntul românesc (megl. *strungă*, *strungar*) e comun cu albaneza, *štrungë* „la porta dell'ovile per cui si fanno passare le pecore e le capre per mûngerle”, deci și acolo „un loc strîmt, intrare îngustă”, evident termen preroman, **stronga*, i.-e. **streng-* „îngust, strîmt, a îngusta, a strînge”. Din arom. de menționat și topon. *Petrostrunga* la Olimp (DR, X p. 297).

P. 999 „*șale*, *șale* lombes, reines; cf. și alb. *šalë* coscia. < lat. *sella*”. E cuvînt comun alb.-rom. ce nu are nimic a face cu *sella*, *șea* (asemănător din înfrumple), ci aparține fondului preroman, i.-e. **k'el-* „a îndoi; îndoitură (a corpului) etc.”, — 1000 „*șapte* — v. *șeapte*”; 1004 „*șeapte* — v. *șapte*”, — fără a cita etimologia lat. *septem*, indicată însă la compuse *șaptezăci*, *șaptespră* etc. — 1016 „*șut* șut, ciut; cf. alb. *šut*, *šyt* senza corna, blg. *šutŭ* sans cornes, fou”. Cuvîntul e general românesc (megl. *șut*), comun cu albaneza; în blg. este împrumutat din română; preroman, eventual i.-e. **kseutós*, **kseu-* rad. **kes-* „a răzui, rade”(?).

P. 1033 „*lil'iu* lei, lîlleul; sinonim *lîpă* < it. *liglio*”. Dar este în ambele dialecte romîne direct din lat. **lilium*, *lilia* (EWR 1725 dă var. arom. *le'iu*). — 1038 „*lîmplă* lîmplă, tempe;

cf. alb. *lēmbe, tempia*. < ?". Cuvîntul este latin, *templa, tempora*, pl. din *tempus* (EWR 1730); — 1042 (add.) *totina*, variantă a lui *tótina, tótuna*.

P. 1064 „*șap șap*; alături de alb. *cap, cșap, șqap* caprone, mîntone, becco; cf. și gr. *σάπρος* bouc, sl. *cap* Bock". General în romînă (drom., arom., megl., istr.) și comun cu albaneza; preroman; etimologie i.-e. verosimilă nu s-a găsit încă. — 1066 „*șareu șarc* enclos, génération; cf. alb. *thark* luogo chiuso con siepe; și gr. *σάρκος*". Cunoscut în drom. și arom., comun cu albaneza, cuvîntul e preroman, i.-e. **țer-* „a (cu)prinde, închide, îngrădi", bază **țer-k*.

P. 1088 „*urdin* circula; < lat. *ordinare*". Romîn comun, megl. *urdinari* a umbra unul după altul; drom. *urdina* alerga încoace și încolo, a frecventa, ieși afară (etc.); pare a fi mai curînd preroman, i.-e. **ȕer-d-* „a (se) îndoi, a (se) înclina; mișcare". — „*urdă* urdă, alb. *hurdhë* specie de cacio în forme, gr. *οὐρδᾶ*". Romîn comun (megl. *urdă*), cuvîntul pare a fi împrumutat de aici nu numai în greacă, ci și în albaneză (unde ar putea fi totuși autohton); element preroman; ca „*brînză* (secundară) obținută prin fierberea zărului", poate să conțină tema i.-e. **urd-* a radicalului **ȕer-* „a fierbe, undi, clocoti" (?). — 1091 „*urmă, ulmă* urmă; < ?", este latin *orma* (EWR 1835).

P. 1098 „*vahl* poate, peut-être, < ?". Este din *va + hi* „va fi". — „*valăm* vătămă, uide (< **valinare, *valimare, victimare*; ori „etimologie obscură")". Romîn comun (megl. *valăm* lovesc, ucid), verbul este preroman, temă **valam-*, i.-e. **uā-l* „a lovi, a răni". — „*vatră, veatră* vatră, foyer, maison. Cf. și alb. *vatrë* focolare, cammino". General în romînă (megl., istr.) și comun cu albaneza, cuvîntul este preroman, i.-e. **vātr-*, **āt-*. — 1103 „*văpsescu* vopsi < gr. *βάψω*". Dar e necesară forma aoristului grec cu -s- a verbului, *ἔβαψ-*, slav *vapsi-sati*. — 1116 „*vitul'lu, vitul'e* vătui, chevreau, chevrete d'un an. < lat. **vituleus* < *vitulus*". Romîn comun (megl. *vitul'u* ied de un an, *vitul'ar*), existent și în albaneză (*vetul', vetul'e, flut'e, flujë*), cuvîntul nu vine din lat. **vitul-*, ci din **vetulio-*, rad. i.-e. **uēl-*, „an", ca „pul de animal de un an", cum a arătat în 1910, G. Weigand, *Jahresbericht*, XVI p. 230 ș.a. — 1119 „*vlăpsescu* păgubi, vătămă < *βάπτω*"; dar e necesară tema de aorist *ἔβαψ-*.

P. 1138 „*zburdălpescu* zburda" pare a fi preroman. — 1139 „*zestră* pl. *zestri, zestre, dot*; < blg. *zestra* troussau". Dar în bulgară cuvîntul e împrumutat din romînă (DR, III p. 178 — 9, 225; ca și în ucraineană, maghiară, sâsească); romîn comun (megl. *zestri*), preroman, posibil **d(a)es-ira*, i.-e. **da(i)-* „a împărți, a tăia în bucăți", ca „parte din avere" (?). — 1140 „*zgrîm* scărpina, zgîria. < ?". Pare a fi preroman; de la aceeași rădăcină **sker-* a lui *sgtria*. — 1141 „*zugrum* sugruma. < ?". Este, ca și drom. *sugruma*, derivat din tema *grum-* a lui *grumaz*. — 1145 „*zmelelu* melc. < ?", variantă *smélangiu*; este preroman, posibil bază **mel-d-* a rad. **mel-* „moale".

În d i c e l e cuprinde cuvintele cu etimologie grupate după idiomul din care vin în romînă, sistem simplu și ingenios care ilustrează (provizoriu, cu aproximația firească) componența lexicală a dialectului, decluziunea lui istorică, după originea etimologică a grupelor de cuvinte. Statistica este cît se poate de instructivă și concludentă. Din cauză că nu toate etimologiile propuse sînt sigure, definitive, cîteva fiind eronate (cf. supra), nu poate fi vorba încă de cifre exacte ale categoriilor de elemente lexice; de aceea (cu rezerva impusă de modificările necesare în prezent, posibile în viitor) considerăm numai numărul de p a g i n i ce ocupă în indice fiecare categorie de vocabule, corespunzînd cu c a n t i t a t e a acestora: latine 18 pagini (din care se scad vreo 30 cuvinte nelatine, adăugînd vreo 10 omise); grecești 28; turcești 18; albaneze 5; slave 7; itallene 4; franceze 1/2; spaniole, drom., germane, engleze și „varin" împreună 1/2 pagină. Lipsesc cu totul, potrivit concepției autorului (supra, p. 352), elementul preroman, autohton, care numeric ar reprezenta cam 1 pagină (vreo 100 cuvinte; majoritatea semnalate și explicate sumar mai sus), dar calitativ cu o valoare și semnificație istorică incomparabil mai mare decît turelisme și grecisme de dată recentă. Precum se vede, cantitativ prevalează împrumu-

turile, specifice, masive în dial. arom. și anume cele de origine greacă modernă, după care vin cele turcești la egalitate cu fondul latin. Dar aceste cifre brute (28—18—18) nu indică nici pe departe echivalența calitativă: importanța cuvintelor latine, circulația, caracterul lor de elemente cardinale formînd osatura limbii vorbite și scrise, care este de structură romanică (morfologia, vocabularul esențial), exact ca dialectul nordic, „dacoromîna”. Urmează ca importanță cantitativă elementele slave, albaneze și italiene. La p. 1235—1240 apare un indice de cuvinte „1, care se găsesc și în alte limbi balcanice — unele din ele și în italiană — și pentru care nu s-ar putea preciza din care limbă au pătruns în aromînă; 2, pentru care s-au propus etimologii neconvingătoare”, — tabele ce conțin numeroase cuvinte preromane (ca *abur*, *adar*, *aradzlm*, *arindzâ*, *ascapir* etc.), chiar și latinești evidente (*arat*, *aripă*, *nior*, *sal*, *tlmptâ* etc.); mai puține din cele ereditare în ultimul indice (p. 1241—1248) de „cuvinte a căror origine ne-a rămas total sau parțial necunoscută”. O statistică exactă și completă a lexicului aromînesc este necesară; dar ea nu va fi posibilă decît după elucidarea sigură a etimologiei tuturor cuvintelor controversate sau „obscure”, — ceea ce va permite a stabili precis: A) fondul lexical ereditar (latin-romanice și preroman), B) împrumuturile (slave, grecești, turcești, albaneze etc.).

Lista de abrevieri (unele excentrice, ca BBGrèce, BourL, BTur) și bibliografie este bogată și variată (433 titluri) cuprinzînd lucrări filologice-lingvistice, lexicografice, literare-beletristice, folclorice-etnografice, istorice, arheologice, geografice, jurnale de călătorii, memoriale etc., din care unele nu au nici o legătură cu aromîni, referindu-se la vremuri, chestiuni, teritorii și popoare foarte îndepărtate de Macedonia și de Pind: Troia și Alba Longa, India, China, Afganistan, Abisinia⁶. Straniu, la prima vedere inexplicabil, este că în bibliografie și în corpul dicționarului lipsesc (în afară de lucrări ca cele menționate supra, nota 5) de ex. *Dictionnaire étymologique macédo-roumain* (București, I—II, 1925, 479 p.), *Rumänische Elemente in den Balkansprachen* (Geneva, 1924), de G. Pascu, care — chiar în ipoteza că ar fi complet lipsite de valoare — au mai multe contingențe cu idiomul aromînesc decît basmul despre „troianul Enea”, „cîntecele afganilor” sau „jocurile și distracțiile abisiniene”⁷.

După asemenea corrigenda și addenda necesare (al căror număr nu e complet și va fi amplificat în viitor), toată lumea rămîne de acord cu T. Papahagi asupra faptului că „nici un fel de dicționar nu va fi complet și perfect” (p. 10), mai ales dacă — pe lângă erori și lacune de natură obiectivă — mai are și „scăpări”... intenționate, de natură pur subiectivă. Pentru a fi în adevăr „general și etimologic”, *Dicționarul aromîn* al lui T. P. va trebui să elimine erorile completînd lipsurile care-i scad din valoarea calitativă. O nouă ediție urmează să reconsidere și regroupeze imensul material lexical și frazeologic potrivit cu nivelul de azi al lexicografiei și al cercetării etimologice, ținînd seamă de concepția actuală asupra elementului ereditar (romanice și preroman). Este necesar în primul rînd a se adopta o grupare rațională a cuvintelor în familii etimologice, adăugînd unele cuvinte de oarecare importanță, rectificînd și umplînd toate golurile cele-a lăsat în cîmp oarecum firesc stilul de muncă individuală, izolată, închisă în concepții proprii a acestui brav erudit aromîn. O revizuire și punere la punct a *Dicționarului* aromînesc ar putea fi realizată mai ușor și cu eficacitate de către un colectiv de cercetători, fără teze preconcepționate, ținînd seamă de părerile tuturor, de întreaga bibliografie din ultima vreme, depășind rutina, resturile de prejudecăți și de șabloane latiniste sau de alt fel. Numai prin cunoașterea

⁶ De ex. Vergilius, *Eneida*; G. Bonvalot, *Du Caucase aux Indes à travers le Pamir* (1888); J. Barrow, *Voyage en Chine* (I—III, 1805); P. Sonnerat, *Voyage aux Indes orientales et à la Chine* (I—IV, 1806); J. Darmesteter, *Chants populaires des Afghans* (1880—1890); M. Griaules, *Jeux et divertissements abyssins* (1935) etc.

⁷ Este exclus ca, în cursul unei activități intense de cîteva decenii în filologia romînă, un cercetător harnic ca aromînul T. P. să nu fi aflat de apariția *Dicționarului etimologic* al ieșeanului Pascu (decedat în 1952). Surprinde absența lui din repertoriul bibliografic.

integral justă și valorificarea judicioasă, lexicul și structura aromânei constituie principalul mijloc documentar pentru cunoașterea trecutului comunității etnice respective și pentru problema etnogenezei tuturor românilor, care poate fi elucidată prin interpretarea corectă a fondului lexical ereditar în funcție de componenta lingvistică și etnică slavonă.

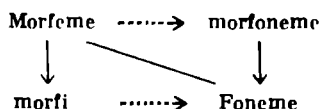
I. I. Russu

LANGUAGE, Journal of the Linguistic Society of America, Baltimore, vol. 37, nr. 1, ianuarie—martie, nr. 2, aprilie—iunie, 1961.

Cele două numere ale revistei americane de care ne ocupăm cuprind studii care tratează probleme de fonologie, morfologie, terminologie lingvistică, istoria limbii etc. — rapoarte la limbi romanice, germanice și orientale — și numeroase recenzii.

Dintre studiile de fonologie ne-a reținut atenția cel semnat de Charles Hockett, *Linguistic Elements and Their Relations*. Studiul pune în discuție interesante probleme privind relațiile dintre morfeme și foneme. Extragem, în cele ce urmează, câteva dintre ele:

Deși cei mai mulți lingviști sînt de acord în privința existenței și utilității celor două feluri de elemente de bază în limbă, morfemele și fonemele, totuși problema relațiilor dintre ele a fost concepută în mod diferit. a) Părerea inițială susținea că un morfem este compus din foneme, de exemplu morfemul *cat* constă din trei foneme. (Însă acest „compus din” nu înseamnă că fiecare grupare specifică de foneme constituie un morfem; uneori constituie mai puțin, alteori mai mult decît un morfem, de ex. *cat* (pisică) și începutul cuvîntului *catalog*). b) Între anii 1930—1940 lingviștii au încercat să introducă noi reguli fonemice pe lângă cele existente; astfel unii au folosit un sistem pseudo-fonemic, avînd ca elemente „fracțiuni de morfeme de dimensiunea fonemelor, numite *morfoneme*” (morphophonemes), p. 31; de ex. cuvîntul „*fife* se sfîrșește în morfonemul *f*, care din punct de vedere fonemic e întotdeauna *f*, *hive* se sfîrșește în morfonemul *v*, care din punct de vedere fonemic e întotdeauna *v*, *knife-knive*-, se sfîrșește în morfonemul *F* care în anumite condiții specifice este *f*, alteori *v*”, p. 31; alții au recurs la un sistem pseudo-morfemic, ale cărui elemente sînt grupe de foneme de dimensiunea morfemelor, numite *morfi* (morphs). Astfel „morfemul (*fife*) este reprezentat întotdeauna de același morf [*fayf*], morfeimul (*hive*) este reprezentat întotdeauna de același morf [*hayv*], morfemul (*knife*) este reprezentat de doi morfi diferiți [*nayf*] și [*nayv*]”. Prin diagrama următoare autorul demonstrează legătura dintre morfeme și foneme, fie prin intermediul „*morfilor*”, fie prin intermediul *morfonemelor* (atît morfi cît și morfonemele sînt termeni de conveniență nu elemente ale limbii):

Din felul cum sînt prezentate lucrurile desprindem concluzia autorului și anume că un morfem nu e compus din foneme — fie că lucrăm cu termenii „morfi”, fie cu „morfoneme” — în schimb morfi sînt compuși din foneme p. 31, concluzie completată astfel... „morfemele nu sînt compuse din, ci doar — în parte — atestate de foneme”, p. 52.

Ch. Hockett trece apoi la o altă problemă de bază în studiul său: existența unor elemente fonologice mai mici decât fonemele. „După unele opinii în teoria fonologică, un fonem este compus dintr-o grupare... de elemente mai mici, numite *componenți* sau *trăsături distinctive*”. (Autorul folosește primul termen.) „Astfel am putea spune că englezescul /p/ este compus dintr-un mănunchi simultan de ocluzivitate, labialitate și surditate” (p. 36), acestea constituind componenții. Deci nu fonemele sînt cele mai mici elemente fonologice — cum s-a crezut înainte — ci componenții, la fel ca și atomul, în fizică, și particulele mai mici decât el.

Ch. Hockett se ocupă și de terminologia și organizarea ierarhică în fonologie și în gramatică, prezentîndu-le paralel:

utterances → macrosegments → microsegments → syllables → phonemes → components
 → sentences → clauses → phrases → words → morphemes

(Autorul le-a prezentat în linie verticală; noi le-am dat astfel pentru restrîngerea spațiului). Hockett afirmă, pe drept cuvînt, că organizarea ierarhică în fonologie este obiectivă nu inventată de cercetător (p. 44) însă nu-și exprimă părerea asupra aceleiași organizări în gramatică.

Un interesant studiu de fonologie istorică este *Historical Phonology of Gujarati Vowels*, a lui P. B. Pandit, în care se vorbește despre schimbările produse în sistemul fonemic gugarati, urmate apoi de importante modificări în sistemul gramatical. Spre deosebire de schimbările vocale, cele consonantice au fost puține și n-au jucat vreun rol în modificările gramaticale, fapt care l-a determinat pe autor să se ocupe numai de primele. Deoarece însă aceste două sisteme (cel consonantic și cel vocalic) se află în interdependență, Pandit face totuși legătură între ele în timpul expunerii.

Gustav Herdan încearcă în articolul *Vocabulary Statistics and Phonology: A Parallel*, un paralelism între statistica vocabularului și fonologie. El pledează pentru matematică și statistică în studiul vocabularului, considerîndu-le discipline ale lingvisticii, dar constată că mulți lingviști nu sînt de aceeași părere cu dînsul. Pornind de la afirmația lui Jespersen că între gramatică și lexic există o distincție esențială, — gramatica se ocupă cu faptele generale de limbă iar lexicologia cu faptele speciale — ¹, autorul ajunge la concluzia că diferența între gramatică și lexicologie este numai cantitativă (p. 249) (fiindcă faptele fundamentale gramaticale intervin în fiecare propoziție, în timp ce, din punctul de vedere al lexicului, cuvintele au o frecvență diferită — conform utilității lor — cerută de context). În ceea ce privește așa-numita „ipoteză statistică” a folosirii cuvintelor, autorul susține că nu întîmplarea guvernează folosirea unui anumit cuvînt într-un context dat; alegerea unui cuvînt dintr-un grup dat depinde de necesitățile scriitorului, însă probabilitatea folosirii oricărui cuvînt dintr-un grup dat depinde de probabilitatea acelui grup în limbă privită ca un întreg (p. 249). Apoi autorul se străduiește să demonstreze matematic că λ este paralelă cu fonemul, ca fiind „ceva în spatele sunetelor empirice”, p. 253 (un fragment pe care-l alege din definiția dată fonemului de către Trubețkoi). În partea a doua a articolului, Herdan încearcă să dea o exemplificare a modului de a aplica statistica la vocabular, folosind ca text ilustrativ cele opt părți ale Noului Testament grecesc (urmărește de cîte ori intervine un cuvînt în cele opt părți). Explicațiile devin complicate și confuze atunci cînd autorul încearcă o altă paralelă cu fonologia și anume cu sistemul și structura sunetelor în teoria lui Trubețkoi.

În articolul *Reduplication in Morphology*, Herbert Landar se ocupă mai întîi de repetiția care intervine în vorbire nu în mod intenționat și nici din cauza unui defect de vorbire, ci datorită unor motive de ordin emoțional. Autorul dovedește că această repetiție — pe care o numește cu termenul general „stuttering” = bîlbîială — este răspîndită pe întreg globul

¹ Otto Jespersen, *Philosophy of Grammar*, Londra, 1924.

chiar și în limba navaho, deși unii afirmă că este prezentă numai la popoarele civilizate, unde oamenii învață scrisul și cititul (p. 241). Landar trece apoi la studiul reduplicărilor care există în multe limbi în silabele unor cuvinte și se referă în special la limbile mai puțin cunoscute ale emisferei de vest, ajungând la concluzia că bilbiaia (de felul aceleia discutate mai sus) este în legătură cu reduplicarea, ca proces productiv (p. 246). Articolul pune probleme interesante, dar autorul insistă mai mult asupra aspectului lor formal.

Dwight Bolinger, în *Contrastive Accent and Contrastive Stress*, face o delimitare de sens între cele două sinonime, *accent* și *stress*, folosite de către diferiți autori în expresii identice. Autorul consideră termenul „contrastive accent” mai potrivit pentru a indica accentuarea unui alt cuvânt decât cel obișnuit în cadrul unei propoziții, accentuare care contribuie la schimbarea sensului propoziției în context. De ex. în propoziția: *My mother is coming* (Mama mea vine) dacă punem pe rând accentul pe celelalte cuvinte obținem sensurile următoare cu contrastele pe care le implică: *Mý mother is coming* (Mama mea vine, nu a ta)

My móther is coming (Măma mea vine, nu tata sau sora).

Termenul „contrastive stress” îl folosește în cazul accentuării altor silabe ale cuvintelor decât cele obișnuite. De ex. „*The book refers to cýtology not to hýstology*” (Cartea se referă la citologie nu la histologie). Aici accentul a fost trecut de pe silaba a doua pe silaba întâi în scopul sublinierii diferenței dintre cei doi termeni. Concluzia autorului este că în timp ce „contrastive accent” nu poate fi definit din punct de vedere fonetic, „contrastive stress” poate: este o deplasare a accentului (p. 96). Concluzia aceasta naște în mod firesc întrebarea: „din ce punct de vedere poate fi definit „contrastive accent”?

În studiul de romanistică *The Interpretation of Correctness in Late Latin Texts*, Robert Polltzer dă interesante explicații unor forme corecte de latină clasică existente în textele tirzilor din secolele al VII-lea și al VIII-lea, texte imbibate, în mare măsură, de latina vorbită de către scribii respectivi. Prin urmare interpretarea documentelor latine tirzilor continuă să fie o sarcină importantă pentru lingvistica romanică.

W. P. Lehmann pornește în studiul său *A Definition of Proto-Germanic*, de la nemulțumirea că delimitarea stadiilor prin care au trecut limbile în dezvoltarea lor s-a făcut nu atât în funcție de schimbările lingvistice ci mai mult în funcție de cele politice și sociale. El definește protogermanica după criteriile lingvistice, ca „stadiul germanicei care a fost vorbită între perioada mutării accentului germanic și pierderea lui /ea/ final și slab accentuat” (p. 70), și consideră că delimitarea cronologică a limbilor, bazată pe criteriile lingvistice, trebuie promovată în toate gramaticile viitoare.

Studiului lui Elmer Antonsen, *Germanic Umlaut Anew*, pune în discuție din nou umlaut-ul în engleză și islandeză. E. Antonsen, alături de Ch. Hockett, consideră mutația în limbile germanice ca pe un proces unic și uniform care provine din stadiul protogermanicel, fapt bine ilustrat de paralelismul existent între mutația din vechea engleză și cea din vechi islandeză, p. 217. Concluzia lor este opusă deci teoriei undelor, după care mutația s-a răspândit de la un dialect germanic la celelalte.

Revista cuprinde și studii referitoare la limbile orientale și africane, cum sînt: *Phonetic Similarity in Tonemic Analysis, with Notes on the Tone System of Akwapim Twi*, de Paul Schachter și *The Marathi Verbal Sequences and Their Co-Occurrences*, de Franklin Southworth.

Richard Diebold, în studiul *Incipient Bilingualism*, se ocupă de așa-numitul „bilingvism incipient” (un anumit stadiu în contactul dintre două limbi), la indienii din satul San Mateo del Mar, Mexico. Puțin locuitori din acest sat izolat, sau din alte sate indiene, ajung în relații cu autoritățile și cu comercianții spanioli. Indienii respectivi, în majoritate analfabeți, învață spaniola în afara comunităților lor, la maturitate. Deși cunosc multe cuvinte spaniole, care-i influențează în lexiconul sau chiar în fonetica limbii materne (p. 106), totuși nu

pot combina corect cuvintele în fraze pentru a duce o conversație cu un spaniol (p. 110). Aceasta, desigur, nu se datorește faptului că limbile indienilor ar fi „inferioare”, deși autorul folosește uneori în expunere termenul „limbă inferioară” pentru limba indiană, alături de termenul „limbă dominantă” pentru limba spaniolă. În studiul său, autorul a intenționat să dovedească interdependența dintre factoriile lingvistice și cei sociologici. Practic n-a reușit.

Revista mai cuprinde și necroloagele a doi lingviști de seamă: Alfred Louis Kroeber și John Rupert Firth. Din necrologul semnat de Dell Hymes am reținut unele date care vorbesc despre orientarea generală științifică în activitatea lingvistului american A. L. Kroeber și anume: Kroeber a combătut teoria unora despre primitivismul limbilor indiene, a folosit metoda de cercetare istorică, a accentuat rolul limbii în evoluția culturală a omului, a scos în evidență interdependența dintre studiile lingvistice și cele antropologice, etnologice, artistice etc., a acordat atenție problemelor de dialectologie bazându-și teoriile pe datele obținute. În practică. E interesant de reținut că în activitatea sa literară a tradus pe Helne în engleză (limba sa maternă a fost germană) și a scris despre viața indienilor americani. J. R. Firth a fost șeful catedrei de lingvistică generală de la Universitatea din Londra unde a ținut cursuri deosebit de interesante, propagându-și ideile despre locul limbii în societate, precum și teoriile și metodele sale de analiză lingvistică. Deși a fost deosebit de activ în cursul vieții sale (de 70 de ani), dovadă titlul de profesor emerit, Firth n-a lăsat după el decât două cărți: *Speech* și *The Tongues of Men*, precum și o culegere de articole. După cum arată autorul necrologului, R. R. Robins, Firth nu s-a încadrat prin ideile sale în curentul lingvistic existent în Anglia. De ex. a) a susținut că lingvistica este o disciplină academică independentă și autonomă, având problemele sale proprii și neservind doar necesităților altor studii sau ale însușirii practice a limbilor; b) el n-a fost de acord cu cei care susțineau că lingvistica a început cu Fr. de Saussure sau cu neogramaticii și a scos în evidență contribuțiile lingvistice ale antichității clasice, ale scolasticii medievale, ale renașterii și ale lexicografiei și ortografiei de după renaștere. Ca admirator al tradiției lingvistice indiene, Firth a subliniat importanța lui Panini; c) la baza întregii sale teorii lingvistice a stat *teoria contextuală a sensului* (the contextual theory of meaning), teorie contrară aceleia a contemporanului său Leonard Bloomfield. Pentru Firth studiul sensului constituia miezul oricărei analize lingvistice.

Dintre numeroasele recenzii cuprinse în revistă ne-a reținut atenția, mai întâi, cea a lui Robert Politzer de la universitatea Michigan, asupra volumului editat de Academia R.P.R., *Recueil d'études roumaines*, 1959. Recenzentul este extrem de reținut în aprecieri favorabile, totuși califică studiul academicianului Emil Petrovici, *Patrimoine héritier et affinités acquises dans l'évolution phonétique du roumain*, ca fiind „de un interes considerabil”, iar studiul semnat de F. Sădeanu, *Traces du passé composé absolu en roumain*, ca având „argumente convingătoare și bine documentate”.

Gordon Messing semnează recenzia la volumul *Style in Language*, cuprinzând datele conferinței la care s-au dezbătut probleme ale stilului verbal, în general, ținute în 1958 la Universitatea Indiana.

O altă recenzie care ne-a reținut atenția este cea a lui Ch. Hockett la volumul *Manual of Phonetics*, editat de L. Kulser, Amsterdam, 1957. Păreră generală a recenzentului este că multe dintre articolele cuprinse aici au fost scrise în grabă, superficial și neoglindind asimilarea rezultatelor celor mai recente (p. 268).

Între cărțile recenzate, de deosebită importanță este volumul *Dictionnaire de la langue louvite* de Manuel Laroche, dicționarul celei de-a opta limbi din Anatolia, care se găsește în inscripțiile Boghazköi.

Numărul doi al revistei americane se încheie cu rubrica *Note*. În aceasta se anunță că în 1960 s-a ținut la Universitatea Indiana un simpozion al cărui organizator a fost Th. Sebeok.

Aici s-a hotărât evaluarea, republicarea și răspîndirea literaturii lingvistice ruse și a celeia din estul Europei, în general, cu accent deosebit asupra cercetărilor din domeniul lingvisticii matematice. Hotărîrea luată la simpozionul de mai sus încearcă să contribuie la înlăturarea unor lipsuri care sînt evidente pentru oricare cititor al revistei de față și anume, numărul restrîns de citate și de referințe la lucrările lingvistice apărute în țările europene.

Ana Tălaru

Probleme de lingvistică matematică în Type-Token Mathematics, de GUSTAV HERDAN, 1960, Mouton Co. 's Gravenhage.

Cartea lui Gustav Herdan pe care o prezentăm în cele ce urmează ne informează asupra unor principii de bază ale lingvisticii matematice. Lucrarea, care se întinde pe 448 pagini, are cinci părți mari: Statistica stilistică, Statistica lingvistică, Teoria informației, Dualitatea lingvistică, Calculul observațiilor lingvistice.

În introducerea autorul avertizează asupra faptului că sub denumirea de lingvistică matematică nu trebuie să înțelegem numai aplicarea unor termeni de matematică în domeniul lingvisticii, ci și contribuția geometriei la această problemă. Cercetările matematice trebuie să privească limba nu în mod static ci în evoluția ei, urmărindu-se interdependența fenomenelor lingvistice. Autorul regretă că metoda geometrică nu se bucură încă de o aplicare suficientă în lingvistica structurală.

Noțiunea de lingvistică matematică nu impune o aplicare integrală a acestei metode în știința limbii ci una parțială. Această metodă nu poate fi aplicată la toate fenomenele de limbă. Astfel la cercetările cantitative privitoare la limbă se pot aplica date statistice. De asemenea și în lingvistică la fel ca și în matematică putem opera cu semne și cu tipuri de semne. G. Herdan subliniază în repetate rânduri că metoda matematică nu trebuie aplicată decât la ceea ce este aplicabil. Ținem să precizăm că autorul nu este un lingvist, ci un statistician (lector de statistică la Universitatea din Bristol), fapt care se reflectă și în felul cum tratează problema, uneori fiind tentat să găsească foarte multe, chiar prea multe aspecte „aplicabile”.

Partea întâi este consacrată unor noțiuni de bază. Se ocupă cu studierea cantitativă a faptelor de limbă și arată că aplicarea statisticilor de frecvență este acceptată de toate școlile lingvistice ca o metodă utilă. Autorul prezintă o serie de date statistice instructive, referitoare la componența lexicală a unor texte. Prezintă, și în același timp completează, cercetările lui Z. Harris cu privire la distribuirea aceluiași element lexical la diferite texte și situații, precum și repartizarea diferitelor elemente lexicele în situații și contexte asemănătoare.

G. Herdan atrage atenția asupra faptului că statistica folosește legea numerelor mari. Această lege însă poate să ofere surprize în lingvistică. Astfel, de pildă, în operele lui G. Chaucer 50 % din lexic îl reprezintă elementele romanice, însă, acest procentaj suferă modificări dacă urmărim frecvența acestor elemente în limba vorbită. Acest decalaj ne demonstrează deocamdată că în lingvistică nu poți aplica pînă la capăt și cu exclusivitate metoda statistică. Pentru ilustrarea celor spuse, G. Herdan dă și tablouri statistice.

Faptul că în această parte a cărții sale autorul operează cu multe formule matematice, logaritmi etc. îngreunează înțelegerea, de către lingviștii care nu sînt și matematicieni în același timp, a problemelor ridicate aici. Ținem să remarcăm însă că numeroasele statistici ale autorului, chiar și atunci cînd se referă la sfera unor fenomene cărora li se poate aplica prin-

ciplul matematic, nu constituie întotdeauna și argumente convingătoare pentru viitorii matematicieni lingviști. Trebuie să arătăm că multe dintre calculele matematice prezentate aici nu mai aduc contribuții noi nici măcar la lămurirea unor aspecte cantitative ale faptelor de limbă. În schimb împărtășim părerea autorului că dintre toate fenomenele lingvisticii lexicul se pretează cel mai mult pentru a fi studiat pe baza unor principii de statistică. De fapt chiar fără a utiliza procedeul preconizat de lingvistica matematică, lingviști de seamă, de la noi sau străini, s-au folosit adeseori de procedeul statisticii în cercetările lor.

Partea a doua a lucrării e consacrată statisticii privind îndeosebi sistemul fonologic. Se acordă o mare atenție distribuției fonemelor în structura cuvintului și frecvenței fonemelor. Remarcăm statisticile date în acest sens privitoare la fonemele consonantice engleze. Se dau indicații cu privire la calcularea distribuției fonemelor, cu privire la relația dintre valoarea funcțională a fonemelor și frecvența lor.

Vorbind despre distribuția fonemelor engleze, arată că o cercetare detaliată a cuvintelor mono- și bisilabice din *Oxford Dictionary* a fost făcută de Trnka în cartea sa *Phonological Analysis of Present Day Standard English*, 1935 (Analiza fonologică a limbii literare engleze actuale). La baza lucrării lui Trnka stă analiza cantitativă a fonemelor în limba engleză, problemă tratată de Kramsky, care a grupat fonemele engleze din dicționar conform modului și locului de articulare. Pentru orientare dar și pentru a servi la nevoie drept bază de comparație aceluia care n-au la dispoziție această carte, reproducem aici tabelul statistic privitor la distribuția fonemelor limbii engleze.

		Monosilabe	Bisilabe	Mono- și bisilabe
Modul de articulație	Oclusive și	3 122 (40,8%)	2 579 (41,4%)	5 701 (41,1%)
	Africate	1 765 (23,1%)	1 234 (19,9%)	2 999 (21,6%)
	Fricative	2 757 (36,1%)	2 405 (38,7%)	5 162 (37,3%)
	Nazale și Lichide			
TOTAL :		2 644(100,0%)	6 218(100,0%)	13 862(100,0%)
Locul de articulație	Labiale	1 849 (24,2%)	1 528 (24,6%)	3 377 (24,4%)
	Dentale	4 525 (59,2%)	3 771 (60,6%)	8 296 (59,8%)
	Palatale	106 (1,4%)	101 (1,7%)	207 (1,5%)
	Velare	1 164 (15,2%)	818 (13,1%)	1 982 (14,3%)
TOTAL :		7 644(100,0%)	6 218(100,0%)	13 862(100,0%)

Analizând valoarea funcțională și frecvența fonemelor, autorul ajunge la concluzia că această problemă reprezintă un factor dominant în vorbire și în diferențierea frecvenței unor grupe de foneme. Relațiile dintre foneme, sub aspect funcțional, determină cantitatea diferitelor categorii de foneme în debitul de vorbire. Acest raport dă limbii caracterul ei specific făcându-ne să observăm deosebirea dintre două limbi când le auzim vorbite, chiar dacă nu înțelegem vreun cuvânt din limba respectivă. Pentru a ilustra mai concret problema raportului, dăm pe pagina următoare, 367, tabelul statistic comparativ al autorului.

Această problemă nu este nouă în lingvistică. Distribuția și procentajul vocalelor și al consoanelor dintr-o limbă precum și raportul dintre consoanele surde și sonore a servit ca punct de plecare, de exemplu, la stabilirea caracterului muzical sau mai puțin muzical al unor limbi. Poate că metoda statistică aduce mai multă precizare în această problemă. Concluziile autorului în această privință pot fi considerate convingătoare. Din datele respective rezultă

că distribuția fonemelor este diferită de la o limbă la alta și fiecare limbă prezintă un tip aparte. Cu toate acestea, există o oarecare proporție în ce privește prezența unor consoane în limbile amintite. De exemplu procentajul palatalelor față de labiale și dentale este destul de apropiat în limbile amintite; de asemenea nici raportul dintre labiale și dentale nu prezintă o diferență prea mare de la o limbă la alta. Nu ne ocupăm de partea a III-a consacrată teoriei informației, deoarece această problemă este binecunoscută și nu aduce completări esențiale.

		Engl.	Ital. %	Persană %	Turcă %	Maghiară %
Modul de articulație	Oclusive	41.4	42.36	28.8	36.19	39.23
	Fricative	21.6	16.74	39.1	31.47	25.05
	Nazale	37.3	40.90	31.1	32.34	35.72
Locul de articulație	Labiale	24.4	20.67	20.26	18.05	17.50
	Dentale	59.8	62.84	48.37	60.20	57.64
	Palatale	1.5	6.25	10.59	4.32	9.19
	Velare	14.3	9.97	20.78	17.43	15.69

În partea a IV-a se ocupă de problema succesiunii vocală—consoană în limbile engleză și rusă. Metoda care se discută în acest capitol are un dublu scop. În primul rând, de a găsi o expresie numerică pentru variante selective în succesiunea vocală—consoană într-o limbă dată și de a stabili particularitatea de trecere de la anumite vocale la anumite consoane și combinațiile sunetelor în grupe de două, de trei și de mai multe foneme. În al doilea rând compararea prin câteva variante, anume alese, a succesiunii vocală—consoană în limbile diferite și în special în engleză și rusă. De această problemă s-a ocupat Markoff, care și-a expus punctul său de vedere în *Bulletin of the Imperial Academy of Sciences of St. Petersburg* în 1913. Această carte este considerată de către G. Herdan ca una dintre cele mai de seamă lucrări care aplică metoda matematică la faptele de limbă. Prin ea lingviștii au luat cunoștință cu primele noțiuni de lingvistică matematică. Markoff nu a urmărit să aducă o contribuție la dezvoltarea lingvisticii, ci a vrut să demonstreze, cu aplicații concrete, teoria statistică a schimbărilor. Lucrarea a oferit prilej de critică din partea lingviștilor. Astfel i s-a reproșat că a operat cu litere și nu cu sunete. Într-adevăr, Markoff s-a folosit de litere și nu de sunete în cercetările sale, iar când a stabilit succesiunea vocalelor nu s-a limitat numai la vocalele din corpul aceluiași cuvânt, ci a avut în vedere și vocalele de la sfârșitul și începutul cuvintelor învecinate. Deci spațiile dintre cuvinte nu au fost considerate de dinsul spații goale ci spații pline.

G. Herdan menționează că în stadiul actual statistica lingvistică are acele lipsuri la care s-a referit de mai multe ori Trubețkoi în 1939 și anume că statisticile lingvistice nu sînt uniforme, prin urmare nu pot servi ca baze solide la comparații. Dar, în gruparea tipologică a limbilor, unde ne servim de metoda statistică, este imposibil să nu recurgem la comparații.

Partea a V-a este consacrată problemei calcului lingvistic. Se tratează problema caracteristicilor matematice ale structurii limbii. Aici se ocupă printre altele de deosebirile dintre cercetările cantitative și cele calitative și ne avertizează că datele statistice nu pot fi aplicate singure la studiile privitoare la stil (p. 292).

Lucrarea lui Gustav Herdan aduce prețioase contribuții la metoda de cercetare a lingvisticii matematice și la unele rezultate obținute de ea. În același timp cartea ne convinge că această metodă nu poate fi aplicată decît la problemele care privesc aspectul cantitativ al limbii.

Mariana Bitan

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

* * * **Atlasul lingvistice române**, seria nouă, vol. III, 99 lei.

IORGU IORDAN, **Lingvistica romanică**, *Evoluție — curente — metode*, 440 p., 25,70 lei.

Sub conducerea IORGU IORDAN, **Crestomație romanică**, vol. I, 884 p. + 25 pl., 35,50 lei.

AL. ROSETTI, **Istoria limbii române**, vol. II, *Limbile balcanice*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, 148 p., 4,55 lei.

AL. ROSETTI, **Istoria limbii române**, vol. III, *Limbile slave meridionale (sec. VI—XII)*, ediția a IV-a, revăzută și adăugită, 165 p., 4,45 lei.

AL. GRAUR, **Etimologia românești**, 194 p., 5,15 lei.

TACHE PAPAHAGI, **Dicționarul dialectului aromân general și etimologie**, 1264 p. + 36 fotografii originale, 1 schiță, 1 hartă, 72,60 lei.

N. A. CONSTANTINESCU, **Dicționar onomastice românesc**, 470 p., 23 lei.

* * * **Probleme de lingvistică generală**, vol. IV, 204 p., 8,20 lei.

* * * **Fonetica și dialectologie**, vol. IV, 368 p., 15,10 lei.

* * * **Cahiers de linguistique théorique et appliquée**, vol. 1, 257 p., 9,70 lei.

* * * **Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română**, vol. III, 296 p., 11,30 lei.

Din

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

au apărut :

anul I, 1956, 4 numere (nr. 1—4, cvadruplu, 6 lei);
anul II, 1957 (8 lei);
anul III, 1958 (10 lei);
anul IV, 1959 (10 lei);
anul V, 1960 (10 lei);
anul VI, 1961, 2 n-re (a 5 lei)
anul VII, 1962, 2 n-re (a 5 lei).

Numercele curente se găsesc de vânzare ;

În București :

la LIBRĂRIA ACADEMIEI;
LIBRĂRIA „MIHAIL EMINESCU”;
LIBRĂRIA NOASTRĂ Nr. 17;
LIBRĂRIA NOASTRĂ Nr. 4;

În Cluj :

la LIBRĂRIA „A. S. PUSKIN”;

În Iași :

la LIBRĂRIA „CENTRALĂ”;

În Timișoara :

la LIBRĂRIA NOASTRĂ Nr. 1.

precum și la chioșcurile și magazinele de difuzare a presei din mediul urban.

Se pot comanda și prin poștă la librăria

„CARTEA PRIN POSTĂ”

București, str. Biserica Enel nr. 16, raionul 30 Decembrie.

Abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Pentru străinătate, cererile de numere izolate sau de abonamente se fac prin întreprinderea de stat pentru comerțul exterior „CARIMEX” I.S.C.E., str. Aristide Briand nr. 14, sau Casața poștală 134—135, București.